

BIBLIOTEKA
SHTEFIT

814-32

q 96

tregime
të zgjedhura

milto

sotir gurra

2

254-32
856

S

MILTO SOTIR GURRA

MS

TREGIME TË
ZGJEDHURA

940
SHTETI
GJOKASTER

STZ

SHTËPIA BOTUESE «NAIM FRASHËRI»

PARATHENJE

1

Më 1908, njëzetekatër vjeçari Milto Sotiri, botoi në gazetën «Kombi» të shqiptarëve të Amerikës tregimin e tij të parë «Fyelli i fabrikës». Ky ishte një tregim i thjeshtë, që bënte fjalë për jetën e punëtorëve shqiptarë në Amerikë, por që ka rëndësi, sepse shënon fillimin e një veprimtarie të gjatë patriotike-letrare prej më shumë se gjysmë shekulli të shkrimtarit veteran Milto Sotir Gurra.

Shkrimtari Milto Sotir Gurra, hyri në letërsi në fillim të shekullit tonë, në prak të përpjekjeve të mëdha që bënte populli ynë për çlirimin e tij kombëtar. Në këto përpjekje fisnike ai dha kontributin e tij si shkrimtar e publicist i palodhur.

I brumosur me idetë patriotike të rilindasve, duke jetuar pranë interesave të popullit, pa u shkëputur nga problemet e kohës dhe ngjarjet e ditës, i ushqyer nga idealet humanitare të letërsisë së madhe ruse, ai u bë një militant i çështjes shqiptare dhe u njoh si njeri i pendës në shtypin dhe botimet e kohës.

Milto Sotiri ose Milto Sotir Gurra, siç njihet në letërsi, lindi më 15 maj të vitit 1884 në fshatin Marjan të krahinës së Oparit. I ati, Ligori, i shtyrë nga vështirësitë eko-

nomike, kishte emigruar prej kohësh në Odesë të Rusisë. Kur Miltoja ish në moshën 5 vjeçare, familja e tij u mbart nga fshati në Korçë. Këtu ai mbaroi shkollën plotore të qytetit, kurse më vonë e tërhoqi i ati në Odesë, ku kreu shkollën e mesme.

Në këtë kohë, nëpër kolonitë shqiptare, dhe veçanërisht në koloninë e shqiptarëve të Amerikës, kishte marrë hov lëvizja patriotike, e cila drejtohej, jo vetëm kundër turqve, që e mbanin vendin tonë prej shekujsh në robëri, por edhe kundër shovinistëve grekë, që nën maska të ndryshme punonin në dëm të Shqipërisë. Për t'i ardhur në ndihmë lëvizjes për liri të popullit shqiptar filluan të ngrihen shoqëri patriotike dhe të dalin gazeta. Milto Gurra, që sapo mbaroi shkollën në Odesë, hidhet në Amerikë dhe bie në kontakt me këto përpjekje. Hyn punëtor në një fabrikë dhe, nga ana tjetër, vazhdon të punojë për çështjen e çlirimit të atdheut të largët. Së bashku me Fan Nolin e patriotë të tjerë lufton për shkaputjen e kishës shqiptare nga kisha greke.

Kur më 1908, në Amerikë shpërtheu një krizë e rëndë ekonomike dhe u mbyllën shumë fabrika, Milto Sotir Gurra u kthye prapë në Rusi. Kësaj here nuk qëndroi shumë këtu, sepse ishte koha kur u shpall Hyrjeti. Edhe ai, si shumë patriotë të tjerë, i shtyrë nga shpresa të kota, shkon në Stamboll e pastaj në Korçë. Pikërisht në këtë kohë ai nis aktivitetin letrar-publicistik: boton në kalendarin «Afërdita», që drejtonte Cile Vretua artikullin e tij të parë «Kur do të kemi opera në Shqipëri?», shkruan dramën «Nderi» që mbeti e pabotuar, boton tregimin e parë që përmendëm më lart dhe nis të përkthejë vepra të vogla nga letërsia ruse. Më vonë ai e zgjeron aktivitetin e tij letrar duke botuar tregime të ndryshme nëpër gazeta e kalendare dhe vëllime më vete.

Para shpalljes së pavarësisë, M.S. Gurra ishte redaktor i gazetës «Liria e Shqipërisë» në Sofie. Më vonë është nga redaktorët e gazetës «Atdheu» në Shkodër.

Më 1914, kur fuqitë e mëdha vendosën të sjellin si mbret të Shqipërisë princ Vidin, Milto Sotir Gurra zgji-

dhet si delegat i kolonisë shqiptare të Odesës dhe dërgohet në Shqipëri. Por pas largimit të princ Vidit dhe me fillimin e Luftës së parë botërore, ai kthehet për të fundit herë në Rusi. Këtu tani shkruan tregimet dhe novelat e tij më të mira. Kur triumfoi Revolucioni i Tetorit ai ndodhet në Peterburg dhe bëhet dëshmitar i ngjarjeve të mëdha.

Me të mbaruar lufta e parë botërore, ai vjen në atdhe. Në Shqipëri, në këtë kohë zjente një luftë e madhe politike. Milto Sotir Gurra merr pjesë në Kongresin e Lushnjës dhe zgjidhet si sekretar i delegacionit shqiptar që mori pjesë në Konferencën e Paqes të Versajës.

Në vitin 1921, ai kthehet përfundimisht në Shqipëri. Vendoset në Korçë dhe vazhdon të merret me aktivitet letrar publicistik. Fillon e nxjerr revistën letrare-kulturale «Shkëndia», revistën satirike «Zekthi» dhe bashkëpunon me organet e shtypit të kohës.

Ardhja në fuqi e satrapit Zog pas luftës së ashpër politike që u zhvillua në vitet 20 ishte një goditje e rëndë për forcat demokratike në Shqipëri. Ishte dhe një goditje për shkrimtarin patriot Milto Sotir Gurra. Por, kur pas disa vjetësh, Zogu e stabilizoi përkohësisht situatën politike në vend dhe arriti të bënte me vete disa nga patriotët, duke spekuluar në ndjenjën e tyre të atdhedashurisë, shkrimtari Milto Sotir Gurra, që kish luftuar për një Shqipëri të përparuar, pati edhe ai ndonjë moment çoroditje. Këtë shkëputje nga idealet e tij demokratike, Milto Sotir Gurra e kuptoi më vonë, me Luftën nacional-çlirimtare, të cilën e aprovoi dhe e përkrahu plotësisht.

Në vitet nga çlirimi e këtej shkrimtari patriot, megjithëse në një moshë të thyer, i entuziazmuar nga transformimet e përparimet e Shqipërisë së re, punon me zjarrin e një të riu, i bindur se vetëm në ditët tona, nën pushtetin popullor, ai sheh të realizuara e të çuara më tej idealet për të cilat ëndërroi dhe luftoi gjatë gjithë jetë së tij.

F. S. Noli, këtë gjë, do ta quajë privilegj, në një letër

që do t'i shkruajë shokut të tij të vjetër, më 1964. Ndërmjet të tjerave, ai do t'i thotë:

«Që atëhere kohët kanë ndryshuar dhe kjo do të thotë se lufta juaj e gjatë ka pasur suksese. Ajo ka pasur më shumë suksese nga sa e prisnim. Ne që të dy kemi patur fatin se kemi rrojtur gjatë sa për ta parë këtë. Sa shumë të tjerë nuk e gëzuan këtë privilegj. Kështu, sidoqoftë, ne i përkasim grupit të fatlumëve...»

2

Shkrimtari Milto Sotir Gurra ka një veprimtari letrare prej më shumë se gjysmë shekulli. Krijimet e tij të para janë disa vjersha patriotike, të shkruara në vitet 1901-1903, nëpërmjet të cilave ai bënte thirrje për luftë të armatosur kundër turqve dhe radhitej kështu me krahun e përparuar të rilindasve.

Më vonë, duke filluar nga viti 1908, shkrimtari patriot nis e shkruan tregime e artikuj, të cilat i boton në shtypin shqiptar të kohës, si në gazetat «Kombi», «Dielli», «Kalendari kombiar», «Atdheu», «Liria e Shqipërisë» etj. Në praktikë shpalljes së pavarësisë dhe veçanërisht në vitet 1912-1920, i frymëzuar nga ngjarjet e kohës, ai zhvilloi një punë të frytshme letrare. Të kësaj preiudhe janë dy vëllimet me tregime që boton në vitin 1911. «Goca e malësisë» dhe «Rrëfenja». Veç këtyre dy librave që ai shtyp në kolonitë shqiptare të Sofies boton edhe mjaft tregime me tematikë patriotike dhe shoqërore, të cilat i gjejmë nëpër revistat, gazetat e kalendaret, që dilnin brenda ose jashtë vendit.

Duke filluar nga viti 1921, shkrimtari ynë drejton në Korçë për tre vjet rrjesht revistën «Shkëndia», në të cilën boton shumë nga krijimet e veta. Bie në sy veçanërisht prodhimi i tij poetik, që ai publikon në këtë revistë. Këtu, përveç krijimeve origjinale të autorit, do të gjejmë edhe mjaft përkthime nga letërsia ruse, si tregi-

me të Gorkit, të Turgenjevit, vjersha të Pushkinin, Nikitinit etj. Puna e tij si përkthyes i parë dhe popullarizues i letërsisë së madhe ruse, shihet më mirë në vitin 1924, kur përktheu tri dramat e A.S. Pushkinin. «Mocarti dhe Salieri», «Kalorësi dorështrënguar» dhe «Rusalka».

Në këto vite Milto Sotir Gurra do të shkruajë në «Gazetën e Korçës» me dhjetëra skica letrare, nëpërmjet të cilave jepen mjaft aspekte të jetës shqiptare të asaj kohe. Në vitin 1925 ai përktheu komedinë «Fshatari zotni» të shkrimtarit danez L. Holberg. Punën e dobishme si përkthyes e zgjeron më shumë në vitin 1928, kur themelon «Bibliotekën e të rinjve» dhe boton gjashtë broshura me tregime nga të Gorkit, Çehovit, Tolstoit etj.

Gjatë kësaj kohe, ai nuk lë pas krijimet origjinale dhe, në vitin 1938, boton vëllimin me tregime «Plagët e kurbetit» që u mirëprit nga lexuesit dhe shtypi.

Disa vjet më vonë, më 1944, boton një vëllim tjetër me tregime: «Goca e Kaçanikut». Po këtë vit, drejton edhe revistën tërheqëse për fëmijë «Mituria».

Nuk po përmendim këtu shkrimet e tij për të vegjëlit, artikujt publicistikë, disa studime me karakter informativ mbi rilindasit tanë apo veprat e përkthyer si «Fajtorët pa faj» të A. Ostrovskit, tregime të M. Siberjakut etj.

Siç shihet nga sa shkruam më lart, shkrimtari Milto Sotir Gurra ka një aktivitet të gjerë letrar, aktivitet ky që i ka sjellë dobi zhvillimit të letërsisë dhe kulturës sonë.

Tregimet që po botojmë, të marra nga librat dhe shtypi, janë një pjesë e krijimtarisë shumëvjeçare të shkrimtarit tonë. Këto tregime të shkruara shumica në kohën kur vendosej fati i Shqipërisë, kur në sajë të një lufte të madhe, atdheu ynë po rilindej pas pesë shekuj roherie, janë një dëshmi e gjallë, që rrëfejnë për patriotizmin e shkrimtarit dhe ekzistencën e një letërsie që militone në atë kohë për luftën e popullit.

Megjithëse vëllimi është ndarë në katër pjesë, prapëseprapë atë e bashkon një ide e përbashkët dhe kjo ide është dashuria për Shqipërinë e robëruar dhe urrejtja kundër shtypjes së huaj.

Në pjesën e parë «Kur rilindej Shqipëria» kemi zgjedhur përgjithësisht tregime me tema patriotike, që pasqyrojnë pamje të ndryshme të luftës së shqiptarëve kundër pushtuesëve turq në fillim të shekullit tonë. Në pjesën e dytë «Plagët e kurbetit» hyjnë tregime që flasin për të këqijat e mëdha që i ka sjellë kurbeti popullit tonë, kurse në pjesë «të ndryshme» përmbledhen tregime me motive dashurie, të gërshetuara me ide patriotike si edhe tregime me subjekte të marra në përgjithësi nga jeta e rëndë e vegjëlisë shqiptare, pas shpalljes së pavarësisë.

Gjëja kryesore në këto tregime është fryma e shëndoshë që i përshkon. Kjo frymë e ka burimin në zjarrin patriotik, që kishte ndezur lufta për çlirim në zemrat e popullit tonë. Atdheu dhe fati i tij — ja tema qëndrore që kushtëzon fatin e heronjve dhe drejtimin e ngjarjeve pothuajse në të gjitha këto tregime.

Heronjt e tregimeve të Milto Sotir Gurrës janë njerëz të thjeshtë, të dalë nga vegjëlia e fshatit dhe e qytetit, janë ata që i kanë kthyer krahët parësisë dhe kanë marrë përsipër çlirimin e vëndit nga sundimi i huaj. Këta janë luftëtarët trima që mbushin çetat e lirisë, njerëzit që përhapin idetë e luftës për çlirim, që shpërndajnë ilegalisht libra dhe gazeta patriotike, që bëjnë sakrifica të panumërta, njerëz me zemër të madhe, që japin edhe jetën për kauzën e lirisë. Kështu p.sh., në tregimin «Ustai dhe çiraku» tregohet se si një çirak jep rogenë e tij të vogël për t'u pajtuar në një gazetë patriotike, kurse ustai i tij, një tregëtar i pasur refuzon të ndihmojë dhe të pajtohet në gazetë. Por për një çirak patriot që punon fshehurazi në qytet për çetat e lirisë ben fjalë edhe tregimi «Dy mendimet».

Tregimet mbi kurbetin janë faqe të dhimbshme të jetës sonë të kaluar, faqe që zbulojnë dramën e shumë familjeve shqiptare në të kaluarën. Ato flasin për lotët e nënave e të nuseve të braktisura, për ndarjet pa shpresë, për rrugët e gjata që marrin kurbetllinjët, për varfërinë e tyre, për mallin dhe pendesën, për kthimin e tyre pranë vatrës të gjymtuar fizikisht e shpirtërisht. Shkrimtari

tregoi se realiteti i korruptuar i mërgimit prishte jetën e kurbetllinjve, i varfëronte e i damkoste shpirtërisht, Tregimet e kurbetit janë shkruar me ndjenjë, sepse autori e ka marrë vetë disa herë rrugën e rëndë të mërgimit.

Tregimet që përmbledhen në këtë vëllim, mund të tingëllojnë në kohën tonë pak si naive, sentimentale dhe me tone didaktike. Është e natyrshme se, duke i parë këto tregime të shkruara shumë vjet përpara, me syrin e sotëm do të gjejmë dobësi artistike, të cilat në përgjithësi i takojnë edhe prozës sonë të asaj kohe. Por kjo nuk na pengon të konstatojmë talentin e autorit, frymën patriotike dhe prirjen demokratike, thjeshtësinë, disa figura të goditura e mbi të gjitha fiksimin e jetës së veçjëlisë, mendimet dhe aspiratat e saj.

Shkrimtari M. S. Gurra është një autor që zë një vend të merituar në historinë e letërsisë sonë gjatë viteve të fundit të Rilindjes dhe të pas Rilindjes. Duke qenë bashkëkohës dhe shok ideje e pende i Nolit e i Gramenos, ai u përpoq që, nëpërmjet veprave të veta, të përhapë idetë e luftës për çlirim, të forcojë në popullin tonë ndërgjegjen kombëtare dhe të kontribuojë në lëvrimin e letërsisë shqipe.

Botimi i kësaj përmbledhjeje me tregime do t'i japë rast lexuesit, sidomos të rinjve të njohën disa nga faqet e prozës sonë të kaluar që pasqyroi përpjekjet kur rilindej Shqipëria, pas disa shekjush robërie.

1958-1972

Nasho Jorgaqi

PRANVERA

Cikma u zhduk nga Shqipëria. Qielli i murmë mori prapë ngjyrën e kaltër. Akulli u tret dhe, vetëm ujët e shumtë nëpër vijat, përrenjtë e lumenjtë na e kujton dimrin e shkuar.

Natyra që ishte e brengosur po buzëqesh se mbi të më nuk vjen rrotull era e ftohtë e veriut, nuk fryn era e marrë, që ngreh furfurinën, nuk bie borë, nuk bën cikmë, po fryn zefiri i hollë, që është pak i ftohtë natën, po i shëndetshëm. Qielli rri pa re. Dielli i lëshon shkëndijat e tij më drejt. Hëna ndrit natën me dritë të sërmajtë dhe yjet kanë më shumë dritë. Ja pse buzëqesh natyra!

Po buzëqesh tërë rodi i kafshëve, i bimëve, i shpeshëve, i gjarpërinjve, i shtërpinjve, i mizave. Po buzëqesh stërgu me qipin e tij të gjatë, se kthehet prapë në viset e vjetra ku do të vejë, nëpër moçalet e para për të gjetur bretkosa e gjarpërushka. Buzëqesh qyqja, duke fluturuar dru më dru, duke kënduar «ku-ku. . ku-ku» dhe duke kërkuar ndonjë çerdhe për të lënë vezët e saj. Buzëqesh duke na fluturuar mbi krye dallëndyshja, ardhja e së cilës na tregon plotësisht ardhjen e pranverës, që ja thotë këngës së saj monotone e që shfaros mizat e vogla. Buzëqesh bilbili, duke kënduar bukur ferrave e duke na shpënë në qiejt e harmonisë. Buzëqeshin drurët, buzëqesh shelgu me degët e varura, buzëqesh plepi me trupin e hollë e të gjatë, buzëqesh pisha me bredhin, lisi me ahun, molla, kajsia, lajthia, dardha, duke lëshuar syçkat, që bëhen fletë dhe deçka dhe bëjnë atë hijen e shpeshhtë, nën të cilën shkojmë vapën.

Me një fjalë natyra i shtyn gjithë gjërat e gjalla që të buzëqeshin në pranverë.

Po rodi i njerëzisë qesh apo qan?

Nuk dihet, ngaqë njerëzvet kujt i qesh buza në dimër, kujt në vjeshtë, kujt në verë dhe kujt në pranverë. Po neve, shqiptarëve, kur do të na qeshë buza? Neve që shohim gjithë natyrën si buzëqesh.

Po, po, do të buzëqeshin këtë verë, se do të hipim në majërat e maleve 1) për të buzëqeshur më bukur e më ëmbël, se që atje e kemi diellin, yjet dhe qiellin më pranë. Vendin tonë do ta lëmë të buzëqesh si urdhëron natyrra. Sikur fushat e vogla, të mbusheshin me misër, me grurë, me elb, me tërshërë, me urov e me bimë të tjera!

Ka tre vjet që vendi ynë po buzëqesh pas qejfit të tij dhe lëndinat e bukura e të gjelbëra, që ishin mësuar të këmbenin fjalime të ëmbëla me dhentë, me shqerrat, me lopët, me viçat e me dhitë e kecat, po buzëqeshin me vetë-veten dhe po fjalosen me diellin, i cili i thau dhe ngjyrën e tyre të gjelbër e këmbëu me të verdhë. Fusha që ishte mësuar çdo vit të ngrinte një umbrellë të madhe dhe të mbrohej nga shkëndijat e zjarra të diellit veror, sivjet do të jetë krahëhapur dhe do t'i presë me lakmi shkëndijat e diellit të fortë. Shtëpitë do të buzëqeshin gjersa përpiqet mbi to shkëndija e diellit dhe gjersa nuk ka zënë të gjëmojë me qiell të kthjellët.

— Po ju, moj shqiptare, pse nuk buzëqeshni, kurse gjithë bota buzëqesh?

Kësaj pyetjeje m'i përgjegjet një zë plot pikëllim:

— Përse më pyet? Apo që të m'i lëndosh plagët dhe të m'i malcosh?

— Po, a do të mund unë kërcurja të buzëqesh, kur burri s'më ka bërë gjashtë muaj, djali s'më ka bërë një mot që janë vrarë, e kur vajza ndodhet në duart e turqvet?

A do të mund të buzëqesh, kur hambarin e kam të zbrazët, kur dhentë e dhitë m'i rrëmbyen, kur mallin ma plaçkitën, kur gjënë e gjallë dhe shpendët m'i shuan?

1) aludim për të dalë komitë.

Më pyet a do të buzëqesh? A do të mund të buzëqesh, në gjendjen që jam, kur nuk e shquaj dot verën nga dimri! Nuk e shquaj, se zemra më është zhuritur; rroj, po nuk rroj; hedh sytë, po nuk vështroj; prek, po nuk takoj; zëri më vjen mbi veshët, po nuk dëgjoj, se jam çmësuar meqë kam ca muaj që nuk kam dëgjuar zë njeriu. Nuk e mora vesh që erdhi pranvera. Nga vuajtjet dhe mjerimet isha në gjumin e tutkunosjes. Zëri yt i ëmbël e plot kujdesje më shkundi nga gjumi, që më kishte zënë nga të mirat e miqve tanë, që po na vijnë, për tre vjet rresht. A s'më thua, mua qyqes, kërcures, murgës, more bir i dashur, a është Shqipëria? A rron shqiptari? Po trimat a janë gjallë?

— A janë gjallë, më pyet moj zonjë. A janë gjallë patriotët tanë, që na e mbajnë nderin e kombësisë e që luftuan si dragonj. Për ata që luftuan me trimëri të jash-tëzakonshme, po më pyet a janë gjallë? Gjallë janë ata, si edhe shumë të tjerë që po rriten. Kurrë nuk e shuan dot anadollaku Shqipërinë, se ka qenë e do të jetë. Po ti, moj zonjë, ku e ke shkuar këtë kohë të keqe, këtë dimër të ftohtë?

— Oh, mos më pyet, mos më pyet, po përgjegjmu. A do të mundim të marrim frymë lirisht? A do të na lënë ta mësojmë lirisht këtë shkrim të shenjtëruar? — Dhe nxori prej kraharorit një abetare, të cilën filloi ta këndon-te. Nuk këndoï dot as dy radhë dhe mbi librin filluan të pikonin pika loti.

— Përse qan, moj zonjë? Ç't'u kujtua?

— Ç'm'u kujtua? M'u kujtua një ditë si kjo e sotmja, kur gjithë bota buzëqeshte. M'u kujtua djali nga kurbeti ku kish dhjetë vjet të plota. Ky solli ndonja dhjetë abetare, nga të cilat më mbeti kjo. E tregoi dhe e pushtoi. — Me këtë mësuam këndim gjithë të shtëpisë. Ja pse qaj, se unë, që nuk dija, mësova të këndo. . . E tani këtë duan të na e ndalojnë.

Fillova ta qetësoja, mirëpo fjalën time ma preu grua-ja, që më tha:

— Eja të shkojmë! Të vemi malevet; të luftojmë e të vdesim që të gjithë për të drejtat tona.

PËR NJË TELEGRAM

Qe ditë pranvere kur e tërë natyra buzëqesh. Qie-lli nuk kishte asnjë re. Kur dola jashtë që të merrja ajër të pastër, u ngrit një mjergull e tillë. Vura re natyrën që kishte nisur të ngjallej. Duke shkuar, udhës, dëgjova këto fjalë: «Po të ftohet koha, gjithë bimët do të venë në djall, se do t'u ngrijnë syçkat dhe do të mos mundin të dalin vllastarët e rinj». Duke u larguar, fillova ta mejtoja dhe unë këtë gjë dhe, plotësisht, u bashkova me mejtimin e tyre. Nisa të çuditesha me natyrën, e cila vdes në dimër dhe merr jetë në pranverë.

I pushtuar nga këto mejtime arrita te miku im i zemrës, të cilin, me të hyrë, e pyeta:

— A more ndonjë gazetë nga Shqipëria? Dua ta këndoij, se interesohem dhe për çapin më të vogël, që bëhet atje.

E vura re që miku nuk ishte në të dhe, nga fytyra e tij melankolike, e kuptova që diçka do të kishte. Ju afrova, ja shtrëngova dorën dhe e pyeta:

— Kidhi, pse je i brengosur? Si vete me punën? Mos ke marrë nonjë haber të keq nga shtëpia? Apo mos je i sëmurë? — Dhe me shumë pyetje të tjera e mbulova mikun, se desha të merrja vesh ç'i kishte ngjarë e të merrja pjesë në hidhërimin e tij që t'ja lehtësoja.

Kidhi nuk më foli. Pas pak, sikur atëhere më vuri re që isha në odën e tij, më tha:

— O, mirë se ardhe! Më ndje po... Që të gjitha, për sa më pyet, janë mirë dhe, asgjë prej tyre nuk do të mundonte shpirtin kaq sa po më mundohet sot. Po, i dashur mik, me mundon një gjë e madhe, e cila kam frikë se do të na sjellë shkatërrimin.

— Ç'deshe të theshe me fjalën «shkatërrim», Kidhi? Thuajma më shkoqur?

— Ja se si është puna, — më tha dhe u ngrit më këmbë. U drejtua te rafti i librave e mori një paketë me gazetë. Me to në dorë m'u afrua dhe nisi t'i shihte njëren pas tjetrës. Kur i qëndruan sytë mbi një lajm, kërceu nga vendi dhe, me zë të dredhur e të turbullt, zuri të këndonte: «Gjashtëmbëdhjetë deputetë shqiptarë, në parlamentin e Turqisë, biseduan mbi çështjen e shkrimit shqip dhe vendosën që shqipja të shkruhet me shkronja arabishte. Rezolutën ja dërguan Ministrisë së Arësimit».

Unë nuk e kuptova rëndësinë e shënimit të gazetës dhe nisa ta pyesja veten: «Ç'do të jetë kjo?» Po pastaj m'u kujtuan fjalët e fundit: «Shqipja të shkruhet me shkronja arabishte». E gjykova më thellë dhe e kuptova rëndësinë e lajmit. U bëra si i tërbuar. Harrova ku ndodhesha. Kur ktheva sytë nga miku, e pashë që e kishte marrë prapë gazetën në dorë dhe se ç'po kërkonte në të. Shkoi mjaft kohë. Unë po mejtohesha pa i gjetur asnjë zgjidhje çështjes.

Mijëra mejtime, të kundërta njëra me tjetrën, rrotulloheshin në trutë e mia. Zëri i shokut m'i largoi.

— Po ti, Adhi, ç'thua? Ç'duhet bërë për të mbrojtur Abecenë?

— Nuk kam haber fare nga këto gjëra se as më ndonjë histori të botës nuk e kam parë që të ndjekin shkrimin. Jo... Nuk di ç'të them — dhe heshta. Miku po mejtohej e heshtte duke më parë në sy. I pari, unë i pari i dhashë fund heshtjes:

— Po me ne, more, të sillen kështu? Me ne që u solllëm lirinë? Që u shpëtuan Stambollin? E sot duan të na burgosin mejtimin? Jo, kjo nuk do të ngjasë kurrë, se mejtimi, kur ndalohet, egërsohet, përhapet më shumë dhe

kap më shumë mendje... Mos u dëshpëro, se fitimi është nga ana jonë. «Do të bjerë shi dhe në arat tona», thotë fjala e pleqvet. U gëzova nga fjala e mikut dhe mora shpresa të reja nga fjala e urtë.

— Po, sido që të jetë, duke ndenjtur me duar në gji, nuk do të mundim të bëjmë gjë. «Po të mos qajë foshnja, nuk i japin sisë,» thotë një fjalë tjetër e pleqvet.

— Epo, si i bëhet halli?

— Ja se si: sado që jemi të pakët këtu dhe nuk do të mundim të sjellim ndonjë fitim të madh, duhet të bashkohemi, se bashkimi bën fuqinë dhe t'i dërgojmë Ministrisë së Mësimit një telegram proteste kundër shkronjave arabe. Edhe guri më i vogël e ka vendin e tij në ndërtesën e madhe.

— Mejtimi është i pëlqyer dhe shumë i mirë. Duhet ta mbarojmë menjëherë. Me vrap... yrysh... — U veshëm dhe dolëm pasi bëmë një listë për të mbledhur të holla për shpenzimet e telegramit.

Mejtimi u pëlqye prej të gjithëve dhe telegrami u bë. Gazetat e vendit, që kishin filluar të interesoheshin për çështjen tonë, e morën lajmin dhe e kishin radhitur tekstin e telegramit me shkronja të mëdha në faqen e parë.

Agimi edhe nuk kishte çelur kur e kisha lënë shtratin. U mora pas pune. Po ç'punë, kur në trutë e mia rrotulloheshin pikturat e Atdheut. Më dukej sikur i shihja ndjekësit e shkrimit latin, që ndiqnin librat. I shihja nxhallarët me çallmat e mëdha si i shikonin me urrejtje ata djem, që shkruanin ndonjë shenjë të alfabetit latin mbi dhogën e zezë dhe si ua bënin duart pleh. Rashë në mejtime. Më përmendi gazetashitësi, që më solli gazetën ku ishte shtypur telegrami.

PASHKA NË SHQIPËRI

Kumbimi i kabanave më zgjoi nga gjumi. Të ngrihesha, përtonja se gjumi i mëngjezit ish aq i ëmbël sa më kish lidhur për shtrati. U zgjata dy-tri herë, hapa gojën dhe më zuri gjumi përsëri.

Në këtë hop erdhi im më dhe më spërkati me ujë. U trempshë dhe u ngritshë. Përnjëherej m'u kujtua që ish dita e pashkës dhe adeti i të squarit me të spërkatur. U ndërnuash me shpejtim, veshat robotat e reja, që m'i kish sjellë pranë im më, dhe kështu i zbukuruar mora udhën për në kishë. Qielli që i mbushur me re. Frynte një erë e hollë dhe vise-vise cërkonte 1) U kujtuash që duhej marrë umbrellën se, po të më zinte shiu, do të më bënte si ndonjë mace të lagur.

Kisha ish mjaft larg dhe pas ca minutave arrita. Kishin ardhur njerëz plot, po edhe nuk ish kënduar «Krishti u ngjall».

Prifti, i cili ish i thinjur dhe plot me rrudha, me një zë të ngjirur po këndonte lutjet, të cilat gjindja i dëgjonte me një evllavi 2) të madhe. Sa më shumë afrohej koha që do të thuhej «Krishti u ngjall», aqë më shumë më pikëllohej zemra se, 35 vjeç njeri u bëshë gjer më sot, nuk e kam dëgjuar nonjë mot shqip. Koha erdhi

1) cërkonte — pikonte.

2) evllavi — nderim i veçantë, venerim.

dhe prifti e këndoi gërqisht. «Krishti u ngjall». Unë, në vënd që ta drejtonja vërejtjen time mi këndimin e priftit, u pushtuash nga mejtimet se m'u kujtua e ngrata Shqipëri dhe thashë: Ja, shkoi dhe një mot si të parët! Sa ligisht, t'i dëgjosh lutjet e zotit në gjuhë që nuk e kupton! Sa ligisht që nuk kanë arrirë ta kuptojnë që të gjithë dhe t'i japin shkelmin qarkut të errësirës që i rrethon!

U bëshë si i marrë, pa ditur ku gjëndem dhe ç'bëj, ju afëruash priftit dhe i thashë: «Uratë, këndojeni dhe një herë shqip!»

Urata u zemërua, u vrejt në fytyrë dhe më pa me sy të lik. Nga që ndodhej në shërbim e sipër, nuk m'u përgjegj; e kuptova që e malcova 1) shumë me fjalët e mia dhe që ish gati të më çgjakësonte në rastin e parë.

Mesha mbaroi. Njerëzit u çdukën, pasi u çokitën vezët, gjithkush mori udhën e tij. E unë si ndonjë i lënë, automatikisht hyra në shtëpi, u drejtuash në dhomën dhe rashë mi shtratin si i vrarë.

II

Retë, që ishin të dëndura, u përhapën dhe rrezet e diellit u futën në dhomën time. Im më kish ardhur ndonja pesë herë të më sqonte, mirëpo unë isha si i lënë dhe s'mundnja t'i mblithnja mëndtë në kokë. E kisha humbur aqë shumë, sa s'mbanja mënd ç'kish ngjarë. Nisa t'i kujtonja, po s'munda, se mejtimet më ngatërroheshin aqë shumë, sa ma errësonin të vërtetën. I pushtuar nga mendimet, më zuri gjumi dhe pashë ëndërr sikur ish pashkë dhe unë shkonja më një udhë të gjërë, që ish e zbukuruar më të dy anët me drurë. Automatikisht u futshë me një sallë, ku pashë që hynin gjithë djem të rinj. Vura veshin të dëgjoj më ç'gjuhë flasën. Përmi veshin tim qëndruan

1) e malcova — e preka, e lëndova.

ca fjalë të mbytura, nga të cilat s'munda të kupëtoj dot asgjë. Po, na erdhi një njeri dhe që të gjithë u ngritën më këmbë. Njeriu që erdhi ish i veshur me rroba të zeza, kish mjekrën dhe mustaqet të zeza sterrë; s'ish aq i bukur në fytyrë dhe nga boja ish mesatar. M'u duk sikur vuri gishtin për të bekuar, u drejtua të katedra, hodhi ca vështrime rretherrrotull, dhe tha: «Paqje ndër ju», heshti, i ngriti sytë përjetë dhe me të pëshpëritur, si më dukej, po këndonte lutjet e zotit.

Një fjalim i dy zotërinjve, që ishin pranë meje, qëndroi mbi veshin tim: «Ky është prifti i parë i shqiptarëve», dhe u dëgjua zëri i priftit, që m'i shurdhoi fjalët e zotërinjve. Kur ktheva sytë e pashë uratën më këmbë dhe, me zë të fortë dhe melodik, tha:

— Të uruar e të bekuar! Sot po lusëm pashkën. Është e kremte për të krishterët. Po për ne shqiptarët nuk është e madhe, ngaqë nuk kemi fatin ta ndëgjojmë më gjuhën tënë. Se jadhë na dëfteu neve — vetëm kjo pakicë ka fatin ta ndëgjojë shërbimin e shenjtë më gjuhën e vet, kur qindra mijë nga vëllezërit tanë nuk e kanë këtë fatbardhësi!

Vëllezër të dashur! Mejtimi del nga një njeri, po, kur është i drejtë, i pushton mendjet e të gjithëve dhe përhapet. Kështu do të përhapet dhe mejtimi për shërbimin e lirë me gjuhën e vet në kishë. Dhe, në mos shpejt, vonë, do t'i pushtojë që të gjithë ndenjësit 1) e Shqipërisë.

Vjet, nuk e kish fatin as nonjë shqiptar, ta ndëgjon-te «Krishti u ngjall» me gjuhën e vet, kurse siviet janë përmu 500 që e dëgjuan. Po mot? Mot kam shpresë se cilido nga ju do të bëhet një apostull që ta ungjillëzo-një 2) gjuhën tonë në Shqipëri. . .

Një trokitje e tërbuar më sqoi dhe ma humbi ëm-bëlsirën dhe sërën e ëndrrës. Mallëkova të gjallë e të

1) ndenjësit — banorët.

2) t'ungjillëzonjë gjuhën — predikoj për gjuhën.

vdekur, se aq shumë u dhashë pas saj, sa desha të ish e pasosur.

Kur hapa sytë, ç'të shoh? Përpara meje qëndronte një xhandar, që më tha se më duan në polici.

U veshva dhe, bashkë me xhandarin, që e kish sfyngjinë 1) nxjerrë, u drejtuash në polici. Nuk e dinja përse më suallë, po, duke parë ca njerëz të njohur dhe priftin në mes të tyre, e kuptova që nuk më deshën për sytë e zes.

Në këtë kohë nuk kujtonja asgjë tjetër, por vetëm atë pakicën që patën fatin ta dëgjonin «Krishti u ngjall» më gjuhën shqipe.

III

Kështu ndenja shumë kohë. Sa që ishin në dhomë u futën në këshillët dhe më lanë vetëm me xhandarin, i cili në pyetjen që i bëja «përse më suallë këtu», nuk më përgjigjeshe, po heshtte si peshku.

Nuk dinja ç'të mejtonja. E shihnja lirinë time të humbur, se e shihnja sa rëndë i gjykonin të dyshimtët për çështjen shqipe.

Shkoi më shumë se gjysmë orë që po këshilloheshin, gjer kur doli një njeri i veshur me shallvare të gjëra, me feste të zgjyrosur dhe i tha xhandarit të më shpinte brenda.

Zëri i egër i xhandarit më luajti nga vëndi dhe u drejtuash në këshillë...

Kadiu po rrinte mi katedrën. Ky qe një njeri tepër i shëmtuar, me mjekër të verdhë, me sy të shtrembër, me hundë si qip 2) prej shqiponje, me gojën pa masë të madhe dhe fytyrën ja kishin mbuluar krundet. Ish i veshur, pas sistemit anadollak me një palë pantallona të gjëra dhe të shkurtëra sa i dukeshin gjelmitrit 3) e çorapeve të bar-

1) sfyngjia — bajoneta.

2) qip — sqep.

3) gjelmitri — gjalma.

dha. Këpucët i kish fino anadollake, jelekun, që e kish të murmët, si dhe xhaketën i kish të qepura pa mjeshtëri. Mesin ja shtrëngonte një brez tetëmbëdhjetë kut i gjatë, si dhe festen ja shtrëngonte një sërëk 1), që nga qielli gjer mbërdhe i gjatë. Ja, gjithë këto ishin stolitë e gjykatësit otoman.

Kur hyra, ai mori vrejtesinë që ja lypte ofiqi dhe, me anën e terxhumanit, më pyeti.

— As më thuaj në ç'kombësi nëmërohesh?

Heshta pak. E dinja që i ndjekin shqiptarët po, nga që e dinja se është turp ta mshehësh kombësinë, pa frikë ju përgjejshë:

— Jam shqiptar!

— Ç'fe ke?

— Orthodhoks!

— Mos je dhe ti nga ata që duan të shkruhet gjuha shqip?

— Nuk ju kuptoj, zoti kadi?

— Si nuk më kuptoni?

— Po, nuk ju kuptoj, se më flisni për të këtilla gjëra. Po, meqenëse jam shqiptar, që të gjitha ato që i sjellin të ligë, i lëftoj.

— A-ha... ahorej nuk na duhen shahitër, se ti vetë e dëshmove këtë gjë. për të cilën të kanë paditur.

— Po si të mos them se jam shqiptar, kur nuk di tjetër gjuhë? Ahorej pas mëndjes suaj ç'të jem?

— Meqenëse je i krishterë, duhet të quhesh rum 2). Po ti, siç e dëshmove më sipër, je nga ata që duan të lërohet gjuha, të hapen shkolla, të mësohet kjo gjuhë... Këto i kuptojmë siç e kuptojmë që nesër, pasnesër, do të doni të bëni dhe mbretëri më vete.

U zemëruash pa masë kundër gjykimit të kadiut, që drejtoheshe mi mua, po ca më shumë, se zuri të m'i loste ato tela të zemrës, që më sillnin më të mëdhatë dhembje. Tërë këtë kohë po e dëgjonja kadinë me kokë unjur. E

1) Sërëk — çallma.

2) Rum — quheshin të krishterët në kohën e Turqisë.

kuptova që gjyqi do të më bëheshe shumë i rëndë, u mbajta, desha t'i derdhnja që të gjitha ato hidhërime që ma mundonin zemrën. E ngrita kokën përpjetë, ja ngjita sytë kadiut dhe, me zë të fortë, që lëshonte oshëtimë dhe tingëllinte posi kumbim i kambanës, i thashë:

— Zoti kadi! Zotëria juaj jeni mësuar të gjykoni dhe, në kohën e gjatë që jeni përmi këtë katedër, keni gjykuar shumë njerëz: ca i keni dënuar dhe ca i keni nxjerrë të pafajshëm. Me të këtilla ndodhira është mbushur libri i jetës suaj. Sot mi fronin e fajtorit më kanë vënë mua, se jam i paditur nga një prift. Ju po më gjykoni dhe po rëmoni nyjet e kodit 1) gjyqësor që të më dënoni pas ligjit. Faji im është se dua që gjuha ime të shkruhet dhe të mësohet.

«A më dëgjuat, o njerëz, përse më gjykojnë?» — Këto ua thashë dëgjonjësve. Heshta pak minuta. Fshiva sytë se, nga zemërimi i madh që më kish pushtuar, nisën të më pikonin lotët. Pastaj u kthyesh nga kadiu dhe i thashë:

— Zoti kadi! Unë e di fort mirë që ju keni bërë be, përpara kuranit, të mos dënoni njeri të pafajshëm. Po mua, përse më suallët këtu dhe më sheshuat 2) mbi fronin e fajtorit? Vallë, pas nomit, ç'faj kam bërë? Cilën nyjë kam shkelur? Ju lutem kërkojeni, rëmoni në kodin; po të këtillë nyjë nuk ka. Jo, të këtillë nyjë nuk ka dhe, siç keni dënuar shumë të pafajshëm, ashtu do të më dënoni dhe mua. Jam gati t'i duroj të gjitha: si gjyqin tuaj të shtrembër, si kallzimin e njerëzve të perëndisë, që veprojnë kundër porosive të tij. Ju gjykoni shumë ligisht! Po, mos pandehni se, me të dënuar mua, vëllanë, kushërinë, do ta humbisni mejtimin e drejtë që u mbuall nga themelonjësit e shqiptarisë? Krahërorë, që i presën me gaz plumbat e armiqve për trashëgimin e ndjenjës së shenjtë, ka shumë, aqë shumë se as që e pandehni.

Kadiu po kthente fletët dhe po dëgjonte terxhuma-

1) nyjat e Kodit — nenet e Kodit.

2) më sheshuat — më vutë, më vendosët.

nin, i cili ja kthente turqisht. Unë isha si i tërbuar, se vështrimi i tallshëm dhe ironik i priftit më xhindosi fare dhe i thashë kadiut:

— Vallë ç'rëmoni? Flisni, jepmëni dënimin! Shtoni dhe një nyjë mi të cilën do të mundni të keni mbështetje që të më dënoni.

Kadiu u ngrit më këmbë dhe këndoi dënimin:

— Me urdhërin e N.M. së tij Sulltan Abdull Hamidit, Qirjakoja dënohet me dhjetë vjet burg për ndryshimin që kërkon të sjellë në mbretëri.

Isha si në gjumë kur e dëgjova dënimin. U ngritshëm më këmbë dhe me grobësi 1) i thashë kadiut:

— Të gjithë e vulostë?

— Po, u vulos nga të gjithë — m'u dëgjua një zë.

— Jo, nuk e kanë vulosur të gjithë — u thashë me tërbim.

— Mjaft lehe — m'u dëgjua një zë, i cili ish i xhandarit dhe dora e tij e fortë më zuri për krahu dhe më drejtoi në burg, ku duhej të rrinja dhjetë vjet.

«Dhjetë vjet — thashë me vete — do të mos mund t'i shërbej shqiptarisë» dhe nga sytë më pikuan lot që ishin të rëndë dhe të shpeshtë.

IV

U përhap revolta e xhonturqve. 2) Ushtritë e sulltanit u thyen. Mbretëria otomane mori koshtutën 3). Burgjet u hapën dhe unë u liruash bashkë me gjuhën shqip, pa mbushur as tre muaj.

Odesë, 1912

1) me grobësi — me arrogancë.

2) Është fjala për lëvizjen e turqve të rinj të vitit 1908.

3) koshtuta — kushtetuta.

USTAI DHE ÇIRAKU

Kur dolla nga shtëpia, ora ish dhjetë; dolla që të mblidhnja ca ndihma për gazetën. Shtytjen, për këtë gjë, ma dhanë të qarat e gazetarëve.

Planin e kisha vendosur që mbrëmave po, duke parë kohën e ligë,— binte dëborë dhe ish shumë ftohtë,— desha ta linja për një ditë tjetër. Ngaqë s'kisha ç'të bënj, mora librin e Tolstoit «Qarku i këndimit» dhe këndova këto në faqen që m'u hap. «Njeriut që të kërkon ndihmë, dhe që e kupton se ka nevojë, mos ja shty për nesër ose për pasnesër se, po të vdesë, mëkati të bie ty». U drodha nga kjo frazë. Përnjëherej u veshja me pallton dhe kapellën e beharit dhe, pa vënë re as erën, as furtunën dhe as cikmën, dolla nga shtëpia. Udha ish e largme po, duke ditur «përse vete», këmbët s'më ndienin të lodhur.

Kur arrita te shqiptari i parë isha mbuluar më dëborë. I njohuri im kish ndënjur mi një fron dhe po këndonte gazetën e vëndit. Pasi nxora galloshet, që i kisha të grisura, i zgjata dorën dhe i thashë:

— Mirëmëngjez, zoti Thanas!

Zoti Thanas ma zgjati dorën me të ftohtë dhe më tha:

— Mirë se ardehe... po pse qenke lodhur?

E pashë që ju këmbye fytyra dhe s'desh të më fliste. E unë i thashë:

— Zoti Thanas, jam munduar gjer këtu që t'ju kër-

koj ndonjë ndihmë për gazetat. Kanë nevojë të madhe.

Z. Thanas më shihte sikur desh të më hante.

E unë vazhdova:

— Ja, kombet e tjera po përparojnë se nuk kursejnë asgjë. Kështu duhet të bëjmë dhe ne që të përparojmë.

— Po, po, ashtu është, ke të drejtë, — më tha z. Thanas — po ne nuk kemi njerëz.

— Si nuk kemi njerëz?! — ja rrëmbeva fjalën. — Njerëz kemi, po duhet t'i ndihmojmë që të mundin të punojnë.

Z. Thanas u zëmërua, u skuq, luajti nga vendi dhe më tha:

— Gazeta, gazeta, gazeta; ndihma, ndihma, gjithë për të tilla na vini! U lodhmë de së dhëni! Ja, nuk ka as tre muaj që mblodhmë për atë gazetën që nuk vien. Dhe më pa drejt në sy.

E unë, duke dashur ta qetoja, i thashë:

— Zoti Thanas, ju lutem, mos u zemëroni se nuk kemi të drejtë. Gazetari i varfër përpiqet gjer në fund, duke harxhuar ç'ka, për ta parë të lirë e të përparuar kombin shqiptar. Ne i ndihim vetëm me ca para, kurse ay bën kurban tërë jetën.

Zoti Thanas as që më dëgjoi; e unë i thashë:

— A do të më ipni gjë?

— Jo, unë s'jap dot asgjë, se dhe kështu u batërdisa me këtë shqipen.

— Detyra jonë është t'u ndihim, pa ju bëni si t'ju pëlqejë. — Dhe, si u vesha, duke shkuar, i thashë: — Rrini me shëndet.

— Ecë me shëndet, po kështu nuk kemi njerëz ne, jo. — Po me mendje thesh: «Ku e solle kokën, mos vafsh shëndoshë»!

Më pushtonin mendime të ndryshme kur barisnja rrugët e mbushura me dëborë. Vajta te tjatri, te tjatri, gjithsecili kish psikologjinë e tij, gjithsecili përdorte arësytet e tij dhe gjithsecilit duhej t'i flisnje dhe ta dëgjoje. Kur u kthyesh në shtëpi, ora kish vajtur dy e natës. Uria

Flan *Flan*

tit Thanas. Ai, kur e mori në dorë, qeshi, e grisi kartën që ish shkruar adresa dhe tha:

— Dhjetë franga në mot, një gazetë në javë, bie 20 qindarë ar copa, shumë shtrenjtë.

Raqi s'e mbajti dot të qeshurën, u fut në dhomën tjetër dhe u mejtua: «Po të kishin ardhur gazetatat e mia në dyqan, im zot as sot, as mot, do të mos ish pajtuar. Kështu u bë pak shqiptar, se i ndihu shtypit me dhjetë franga.»

NJË FAQE NGA JETA

«Njeriun e zbukurojnë virtutet e larta kur di të mbajë idealet», thoshte një plak. Sot do t'ju tregoj një faqe nga jeta. Dëgjomëni:

— Stefani na kishte pranuar idetë e atyre, që kishin themeluar patriotizmin shqiptar. Në kohërat e para ai merrej me tregëti; nuk kishte shumë pasuri, po kishte karakter. Kishte mik Riston, me të cilin takohej shumë shpesh. Nuk kishin ideale të njëjta dhe ngaherë ndaheshin në bisedimet. E një ditë, si kishin biseduar gjerë e gjatë mbi patriotizmin, Ristua i tha:

— Që të gjitha këto janë propagandë e Austrisë; kombësi shqiptare as ka patur e as do të ketë... ne jemi grekë e turq e asgjë tjetër.

Që nga kjo ditë u zvordhën në mes tyre dhe nuk takoheshin më.

* * *

Stefani, për disa çështje familjare që kthyer në atdhe. Në këto kohë kishte plasur lufta dhe udhët ishin mbyllur. Vendin e zuri ushtria greke dhe Stefani rrinte fshehur, se që të gjithë sa kishin ndjenja shqiptare i fut-

nin brenda. Në qytetin e tij erdhi një trup vetëdashës. Në krye të këtyre ishte Ristua. Stefani, pasi u mejtua pak, i shkoi në zyrë dhe ju drejtua me këto fjalë:

Nuk të kam ardhur këtu as që të bindem, as të të falem e as të bëj be që hoqa dorë nga idealet e mia, se kjo është vetëm mënyra e të poshtërve; erdha vetëm të të lutem, në emrin e miqësisë së vjetër që kemi pasur, të më ndihmosh të dal jashtë kufirit, se nuk e duroj dot këtë flamur, që po na shtyp

Mirëpo Ristoja nuk dëgjonte nga këto, dha urdhër dhe e futën Stefanin në burg, ku ndenji gjersa u hoqën ushtritë greke dhe erdhën ushtritë kombëtare.

Ngjanë shumë çudira. Shqipëria u shpall e pavarur. Idealistët shqiptarë u mblodhën dhe në bisedimin e parë vendosën: «T'i duam e t'i falim vëllezërit».

Stefani na kishte një vend me rëndësi. Një ditë përpara tij sollën një burrë, që e akuzonin për tradhëti. Ky na ishte Ristua. Stefani i foli me zë të ëmbël dhe, pasi i dha fronin që të rrinte, i tha:

..Njeriu nuk heq dorë lehtë nga shenjtëritat e nga idealet, që ka pasur.

Po sa u çudit kur Ristua u ngrit më këmbë dhe i tha:

— Hoqa dorë nga marrëzitë, se kam shumë kohë që më kanë hyrë ndjenjat shqiptare. Gjer më sot jam për-pjekur shumë për Shqipërinë: ky është vendi im; kjo është gjuha ime dhe ky që valon sot është flamuri im.

Stefani nuk i foli, po vetëm solli ndër mend atë tablonë kur ai e qërtonte për patriotizmin shqiptar, duke e quajtur propagandë të Austrisë. Dhe në trutë e tij zunë të lëvronin dy ndjenja: ndjenja për të falur dhe ndjenja për të dërmuar njerëzit e poshtër. Një zë i thosh: «Poshtërsinë duhet ta shuash që në rrënjë, se, po s'e shoj-

te, do të të shuajë ty ajo». I jepte të drejtë këtij zëri, po dëgjonte dhe një zë tjetër, që i thosh: «Shpejt a vonë do të pendohen e do të bëhen të dobishëm për Atdhe». I tërhequr prej zërit të dytë ja nxori Ristos vulën e çnderimit dhe e la të lirë.

Kishin shkuar edhe disa vjet. Në kohën e luftës Ristua i kishte mbërthyer ndjenjat si gratë çorapet dhe më në fund pranoi ndjenjën, që triumfoi. Me mendjen e tij gjithnjë thosh: «Njeriu nuk duhet të shkojë kundër valës, se kjo është marrëzia e idealizmit». Dhe kështu, me anën e djallëzive të tij mundi të zinte vise të larta se e bëri botën ta besonte që ishte patriot i flaktë. Me gjithë këto nuk e duronte dot Stefanin, se ai ja dinte që të gjitha. Një ditë përfitoi prej zbulimit të një komploti dhe me dinakërinë e tij e solli punën në një mënyrë që t'i futte dyshime prokurorisë; kështu Stefanin e burgosën. Ristua fërkonte duart dhe thosh: «Po më buzëqesh fati. Vala e jetës po më shpie atje ku dëshiroj, po nuk më lënë këta si Stefani. Me t'i parë këta, më kujtohet tërë jeta ime, se në sytë e tyre këndoj biografinë time. Ah, sikur të mundja t'i zhdukja që të gjithë, ahere do të isha i qetë e i lumtur».

LETRAT E VETËDASHËSIT ¹⁾ SHQIPTAR

Letra e parë

Të dashur prindër,

Më ndjeni që nuk ju thashë kur ika, po, ngaqë e dija që do të më linit dhe, ngaqë kisha frikë se mos lotët tuaj ma pakësonin zjarrin, që kisha në zemër, ika pa lejën dhe pa uratën tuaj. Prapë ju kërkoj ndjesë për hidhërimin, që ju solla, po, unë, nuk do të mund të rrija i qetë kur të dëgjoja që vëllezërit e mi luftonin dhe derdhnin gjakun për të drejtat e Shqipërisë. Do të mos quhesha më atdhetar, po të mbetesha pranë jush se, sado që një njeri është një fuqi e vogël, në luftë domethënë shumë.

Si djali juaj që jam, po e bëj detyrën dhe po ju shkruaj letër duke ju kërkuar ndjesën dhe uratën se unë, shkova për të luftuar, ngaqë më tërhoqi zëri i detyrës, i cili nuk më linte të qetë, po, kurdoherë më mundonte pa mëshirë. Këtë letër po jua dërgoj që udhës dhe, pas disa ditësh, kam shpresë të piqem me kryengritësit, të cilët do të më japin armët. Bashkë me ta, do të ngjitem në malet e atdheut tonë, që ëshë i skuqur me gjakun e vëllezërvet të mi si edhe me gjak pleqsh, plakash, fëmijësh po ca më shumë halldupësh.

Të dashur prindër

1) Vullnetarit.

Dëftehuni trima, bëjeni zemrën gur dhe mos lëshoni lot pikëllimi, po gëzohuni dhe mburruni që djali juaj mund të mbarojë jo vetëm detyrën e tij, po edhe tuajën; se, po të qe që të kishit filluar ju, ne tashti do të lumtëronim kombëtarisht. Prandaj nuk duhet të pikëlloheni, asfare, dhe të mos lëshoni lot po të jetë se vritem në fuqshën e detyrës, po të gëzoheni dhe, kur të merrni mandatatën, në vend që të qani me vaj, t'ja thoni marshit të kryengritjes.

Tashti që po i afrohem malësisë, nuk mejtoj asgjë tjetër përveç pushkës dhe fishekëvet, me të cilët dua t'i shuaj gjithë armiqtë e Shqipërisë, që na kanë sjellë gjithë këto fatkeqësira.

Me sa padurim dua t'i afrohem atdheut të lirë, malësisë, të dëgjoj të zbrazurat e pushkëve dhe të marr erën e barutit! Me sa padurim dua të gjendem në majërat e maleve e të bashkohem dhe unë lepuri me ata vëllezër luanë! Mos thoni, të dashur prindër, që nuk ju dua, nuk keni të drejtë të mendoni kështu. Ju dua shumë, më shumë se çdo tjetër mbi këtë dhe përveç Shqipërisë, që e dua më shumë edhe nga ju.

Pres uratat tuaja dhe mbetem me dashuri.

Djali juaj A. Tanushi.

15/VI/1911

Letra e dytë

Të dashur prindër,

Arrita shëndoshë e mirë dhe i pashë trimat luftëtarë të Shqipërisë, me të cilët u putha me mall. U kërkova armë dhe, pasi bëra be «për kujtimin e Skënderbeut», m'i dhanë. Këtë bë, të dashur prindër, e bëra që të mos i jap armët, po, do të bie i vdekur bashkë me to. Sikur të kisha fituar gjithësinë, do të mos gëzohesha kaq shumë, sa u gëzova kur ngjesha fishekët, mora koburen dhe hodha pushkën krahëvet. Këtë minutë, të dashur prindër, nuk mendoja asgjë tjetër, po vetëm kohën e shkuar të

Skënderbeut, kur ai luftonte me turqit e kur Shqipëria ishte e lirë dhe e lumtur.

Të dashur prindër,

Në fushën e luftës u njoha me shumë shokë, me të cilët, fjalosemi vetëm për luftën dhe për Shqipërinë. Sa dhe ju, të dashur prindër, tri ditë ju harrova fare. Sot më dërguan në treg për ca plaçka, këtu u kujtova dhe po ju shkruaj letrën e dytë. Më ndjeni që ju harrova, po do të ishte faji më i madh, po të kisha harruar Shqipërinë.

Sot, të dashur prindër, këtu në fushën e luftës e quajmë veten shumë të lumtur. Po, do ta quajmë edhe ca më të lumtur, kur do të përpiqemi me armiqtë, prej të cilëve dua të vras shumë, ngaqë ata janë shkaku që kemi mbetur kaq prapa dhe të paqytetëruar. Letrën do ta hedh në kutinë e postës pa pullë; paratë na duhen; ju kërkoni ndjesë që do ta paguani aty dyfish. Vetëm letra më mban këtu në treg, se gjithë plaçkat i kam blerë.

Të dashur prindër, më ngjan se nesër do të përpiqemi me armiqtë, me mizorët tanë. Këtë e kuptoj se po bëjmë goditje për dy javë dhe kryetari na tha se do të shtyhem më thellë në male. Sa jam i lumtur që po arrin ajo ditë, që pres me padurim! Po mos pandehni se vetëm unë pres kështu. Jo, që të gjithë sa janë këtu e presin ditën e goditjes sikur presin ditën e dasmës. E ju, pa dyshim, do të çuditni kur të këndonit gjer këtu. Kurrë nuk e prisnit që të shkoja vetëdashës dhe unë, që më quanit frikash. Mos u çuditni! Dashuria për atdhe të dhënka shumë fuqi dhe të bëka të pafrikshëm. Ajo të bën të fortë porsì luani dhe të shtyn në luftë pa qëndrim, se nuk është luftë për të rrëmbyer, po për t'u mbrojtur e për të fituar lirinë, të drejtat e shenjta. Asnjë nga shokët e mi nuk e di se ç'është frika e që të gjithë, me këngë trimërie ndizen dhe me padurim presin ta dëgjojnë zërin e trumbetës, që do të kasnecojë kushtrimin, pas të cilit do të fillojë lufta.

Në mbetsha i gjallë, pas goditjes, së nesërme, do t'ju shkruaj, po në u vrafsha, mbetshi me shëndet dhe mos

qani. po këndonin dhe mburrnin, që biri juaj e mbaroi detyrën e tij plotësisht.

Djali i Shqipërisë, pastaj juaji

A. Tanushi.

29/VI/1911

Letra e tretë

Të dashur prindër,

Këtu e katër ditë dëgjuam zërin e trumbetës, u përpoqëm me armikun. Edhe unë vrava. Sa gëzim i madh që është kur e sheh plumbin, që godet armikun! Pa sa është pikëllimi i patreguar kur plumbat të venë kot! Vërtet pikëllohesh dhe helmohesh pa masë, se e di shumë mirë që plumbat, në malet e Shqipërisë, kushtojnë shumë shtrenjtë. Mua, të dashur prindër, nga të pesëdhjetë plumbat, që zbrazta, më vajtën mjaft kot se ende nuk jam i stërvitur mirë. Në këtë goditje kishim komandant trimin me fletë Kurbon, të cilit, para se të niste lufta, i putha dorën dhe, në vendin tuaj, i kërkova uratën. E ai, me fytyrë gazmore, më fliste me zërin e tij ëngjëllor fjalë burrërore, të cilat na bënë luanë. Ai na puthi në ballë dhe na uroi të dilnim faqebardhë. Edhe sot e ndjej të puthurën e tij. Në këtë goditje kryetari u dëftye strateg i mbaruar. Kur turqit deshën të na rrethonin, na ndau në shumë vise dhe na urdhëroi t'u binim vetëm nga pritat. Dhe kështu, sado që armiku ishte si mizëria, e mundëm dhe vramë shumë syresh. Sa e bukur që ishte tabloja kur u shpërndanë armiqtë dhe morën arratinë! Qielli ishte i kthjellët dhe në të disa hostena nga perëndimi, ishte hëna si drapër dhe yjet me milionë si ushtarë të çakërditur! Qetësinë

e natës asgjë nuk e prishte përveç të zbrazurit e pushkëve. Drurë nuk kishte, malet ishin të zhveshura, plot me gurë, që na i copëtuan opingat. Në trutë e mia më mbeti kjo natë, sepse qe e para përpjekje dhe ktheheshim me fitore. Kur u kthyem në qendrat tona, e pamë se prej tanëve qenë vrarë dhjetë shpirt. I mbuluam me nderime të mëdha. Dhe, kur ishim të mbledhur të gjithë vetëdashësit, komandanti ynë hipi mbi një gur dhe na tha: «Vëllezër trima! Dita e sotme shkoi e lumtur! Me këtë ditë i zbukurruam Shqipërisë dhe një faqe në historinë e saj të rilindjes. Ju, djemtë e mi, u dëftytet trima dhe ua shpërbleftë fati dhe unë e Shqipëria do t'ju mbajmë mend për jetë».

Ngaqë lufta, të dashur prindër, mbajti 18 orë dhe ngaqë në zgjatjen e kësaj kohe nuk hëngrëm asgjë përveç se nga dy galeta. që kishim me vete, kur mbaroi fjalën komandanti, urdhëroi dhe na dhanë bukë e djathtë! Kjo drekë m'u duk më e shijshme se ajo e milionerëve.

Këtu ora shkoi pa e kuptuar; janë mbledhur nga të gjitha pikat e Shqipërisë pa dallim feje. Po do të dëshiroja që të ngriheshim në të gjitha pikat e Shqipërisë që ta mbaronim punën më lehtë, ta çlironim Shqipërinë dhe të vlonete kudo flamuri i bukur kuq e zi me shgabën dykrenare. Unë e di që ju nuk jeni në një mendje me mua, po unë ngaherë do t'ju shkruaj për ato që më sjellin dhembje në zemër e që i quaj të shenjta. Vërtet shqiptarë ka kudo në viset e huaja si dhe në Shqipëri. Po t'i pyesësh ç'janë, të thonë «shqiptarë» dhe, po t'u kundërshtosh, të vrasin. Po sot pse nuk ngrihen e t'i vrasin ata që u kundërshtojnë? Po, sot po na kundërshtojnë në shumë dhe sot vendoset jeta apo vdekja e Shqipërisë!

Të dashur prindër, e di mirë që, kur ta këndonin këtë letër, do të helmoheni pa masë, se ju doni t'ju shkruaj për gjëra të tjera e doni që ta lë pushkën e fushën e nderit dhe të vij pranë jush, të më përkëdhelni dhe t'ju gëzoj në ditët e pleqërisë. Po, dijeni, përpara detyrës së shenjtë nuk i bindem detyrës së dytë. Jua thashë: ju dua, ju dua shumë, po jo sa Shqipërinë.

Prandaj mos kini shpresë që të kthehem pa e çliruar plotësisht Shqipërinë. Dhe, në është se vijnë shokët e mij e pyesin se ku ndodhem dhe a ju kam dërguar ndonjë le-tër, thuajuni që i thërres këtu, në malet e Shqipërisë, që të luftojmë së bashku dhe t'i fitojmë të drejtat, që na i kanë shkelur. Në mos daçin, këndojuni letrat e mia e, në mos u bindshin dhe kështu, jepuni mallëkimin e Shqipërisë, se të atillë djem nuk i duhen.

Dëftojuni dhe ju, o të dashur prindër, që jeni stër-nipërit e Skënderbeut dhe të shqiptarëvet të vjetër, të cilët, kur e dërgonin djalin në luftë, pasi e puthnin, e porositnin: «Shko në luftë dhe ktheu fitimtar, përndryshe mos u kthe i gjallë».

Kështu dua të më porositni dhe ju, se vetëm atëhe-re do të mund të mburrem duke thënë që kam prindër të vërtetë, siç duhet.

Në mos u vrafsha, do t'ju shkruaj prapë.

Djali i Shqipërisë, pastaj juaji

A. Tanushi.

5/VII/1911

DY MEJTIMET

Dyqanet po mbylleshin. Njerëzia me trajstat plot me gjëra për në shtëpi, po ngjiteshin që nga pazari. Kafet ishin të hapura, plot me njerëz. Nga to dilte një shuzhimë e fortë.

Qielli ishte mbushur me re. Shkrepëtima, pas së cilës ndëgjohej gjëmimi, ipte të kupëtonim që do të binte shi.

Ora e tregut trëngëlliti një allaturka.

Në këtë kohë Taqoja, Piloja, Hyseni dhe Jakupi po loznin dabdanecin. Më tutje, ca të tjerë, loznin skambilë; ca të tjerë trambën. E në anën e djathtë, nga ana e derës, po loznin, Isufi me Raqin, tavllën.

«Has, fand dhjeta e mirë... bëjmë një... e poqa... cilë kemi kos... shkruajmë 17...8...» Tymi i duhanit hapej. Çesa fjalë, që nuk shkruhen dot, e mbushën odën e gjatë të kafes që i kish muret e nxira nga tymi dhe fro-nat s'i kish të sigurta të mos t'i çirrte pantallonat.

Ora shkonte. Zërat shumoheshin. Tymi i duhanit përhapej në dhomën e kafes dhe u qëndronte myshterinj-ve mbi kokë si ndonjë re.

Kur e mbaruan lodrën, u vajti kafexhiu... Porositën një pesëdhjetësh prej manash dhe, duke ngrënë meze, duke qeshur dhe duke ngarë ata q'u mundën, e pinë.

Njerëzia po ngriheshin dhe shkonin nëpër shtëpitë ku i prisnin të hanin darkë.

Shoqëria jonë porositi dhe një pesëdhjetësh. Shaka-të, të qeshurat, u lanë mënjanë dhe bisedonin, me zë të unjtër, për gjëra me rëndësi.

— A kemi leje të rrimë — u tha Raqi me Isufin.

— Urdhëroni, urdhëroni, nga ju s'kemi të fshehta.

Këta që të gjashtë, ishin dhe nga kombësia, dhe nga ndjenjat shqiptarë. Bisedimi përmbledhej mi temën e kryengritjes së Veriut. Puna bisedohej me zjarr. Cilido çfaqte mejtimitet.

— Nuk është vendi këtu, — u tha Jakupi — mund të na përgjojnë.

— Po, — tha Raqoja — dhe ashtu na kanë në defte-rin e djallit, se na njohin.

Kupat ishin plot, i ngritën i çokitën dhe, duke thë-në... «Perëndia na nxjerrtë faqebardhë», u dhanë fund.

— Kjo punë duhet biseduar mirë — tha Raqi.

— Ngrehuni të shkojmë. Vemi në shtëpi tonë — tha Taqoja. — Unë jam vetëm dhe s'ka kush të na bëhet bela.

Ora kish shkuar. Myshterinjtë kishin shkuar dhe kishin mbetur vetëm miqtë tanë. Në çipin e fundit ish një burrë i cili parreshtur e lëshonte tymin e duhanit nga ullukët e gjërë të hundës. E kish drejtuar veshin nga miqtë; desh të përgjonte, po mjerisht zërat nuk arrinin dot mi veshin e tij.

— Eja të ngrihemi, se po shkon koha. Ja, kafexhiu, i mbylli qepenat, — tha Piloja — apo kërkonti të pa-guaj ndonjë xheza për ne.

Paguan, u ngritën dhe duke i thënë kafexhiut «na-tën e mirë» muarr udhën për në shtëpitë duke ndarë fja-lën të piqen pas darke në shtëpinë e Taqos.

Ullukgjeri, pasi e pa që u ndanë, i çkujdesur vajti të ipte raportin.

Ora edhe nuk kish vajtur tre kur që të gjithë miqtë ishin në shtëpinë e Taqos. Plaka ua shtrëngoi dorën dhe i pyeti për shëndetin ashtu siç dinë ato të pyesin. Ajo ish një grua e fishkur, plakë, e thinjur dhe e sëmurë.

Filluan bisedimet. Fjalën e mori Raqi, i cili, pasi ua shpjegoi nevojën e kryengritjes dhe detyrën që ka çdo shqiptar, u tha:

— Besoj se që të gjithë mejtoni kështu! S'e besoj të ndodhet nonjë prej jush që t'i dhimbet jeta! Punërat qëndronin ashtu siç ju thashë. Gjoni me Rapin më shkruajnë se i kanë të gjitha gati. Këto ditë do ta fillojnë. Më shkruajnë të piqemi në Z... S'duhet ta turpërojmë Korçën... duhet dhe ne ta mbarojmë detyrën.

— Korça, kurrë, nuk ka mbetur prapa dhe s'e ka nxi-rë faqen. — tha Hyseni.

Në këtë kohë u dëgjuan zërat e tjerë «ta mbarojmë detyrën... të shkojmë... «Vetëm zëri i Pilos ish i ujtër dhe si i dredhur.

Piloja ish një djalë gjer më ndonja 22 vjetsh, mjaft i bukur në fytyrë dhe i pëlqente mëndja. Sytë i kish të shkruar dhe në to, ngaherë, çquhej qeshja e shakasë. Ish-një nga shqiptarët e mirë, më çdo çështje ishte i pari. Kur tha fjalën «ta mbarojmë detyrën...», u verdh në fytyrë... i pa miqtë, të cilëve as tërr s'u bëri veshi dhe i mati me sy duke dashur të kuptojë «ç'mejtojnë.»

Në këtë kohë u ngrit Jakupi dhe desh të fliste, po hyri plaka që solli kafënë. E këmbyen bisedimin dhe, kur doli plaka, e mori fjalën Jakupi dhe tha:

— S'besoj të ketë shqiptar në botë që të mos ndizet sot, kur po na forcohet dhe rëndësohet robëria... Pa shkollë... pa të drejta... s'mundim ta hapim gojën që jemi shqiptarë... E a durohet? Për besë jo... Të shkojmë... të vemi fshat më fshat... t'i ngremë që të gjithë dhe ta lirojmë Shqipërinë.

— Po, po, duhet ta lirojmë — me një zë thanë miqtë. Piloja rapë me zë të dredhur i tha këto fjalë. Atij i hu-

mbi gojëartësia dhe ai, që ish si tagar i grisur, këtë natë nuk nxirrte asnjë fjalë. I humbën që të gjithë dhe mezi ndëgjoheshin vërshtëllimet. E pushtuan mejtime: ato ja mbyllën gojën, ja humbën fjalët dhe ja prishën kurdisjen e mirë. Tashi përpara tij i dukej si kur ish mali... si kur ish kryengritës... i pa ushtarët dhe u përpoq me ta... I dëgjonte plumbat si vërshtëllenin dhe më në fund ju duk sikur u vra. U drodh i tëri. Ish i pushtuar nga këto mejtime kur i tha fjalët e sipërme. Ra prapë në mejtime. Tani i dukej sikur shkonin male të larta... sikur u hodh në luftë... I ndoqi askeri... e zunë skllav... e rrahën t'i dëftente shokët... e shpunë përpara ofiqalit, i cili e pyeti me zë të lartë... I dukej sikur i përgjigjej: «Jo, s'di asgjë... jo, nuk e di ku e kanë qendrën... s'kam shokë... «E shtrinë në dru... e munduan shumë... s'duronte dot... i dëfteu shokët... e futën haps... atje u poq me shokët... i vinte turp t'i shihte e ata, i dukej, thoshnin «jazëk të qoftë, ne të dhamë besën e ti na more më qafë».

Në këtë kohë teshtiu dhe i largoi mejtime. Kur shtiu sytë nga miqtë, pa që ishin gati të dilnin.

— Fjalën e nderit, që do të jemi gati të premtën, — u dëgjuan fjalët dhe miqtë u larguan nga shtëpia e 'ta-qos.

Piloja, kokëvarur dhe me çape të ngadalta, shkante udhës së madhe. U freskua nga era e ftohtë e natës dhe sikur u lehtësua nga mejtime duke thënë: «Duhet të vdes për kombësinë». Ju afrua shtëpisë dhe trokëlliti në derën e vjetër. Ja hapi e motra... hyri dhe u drejtua në odën e tij.

Llamba po digjej me fitil të unjur. Kandili i korës ish i ndezur. E hapi llambën dhe, duke ardhur vërdallë nëpër odë, në këndin e së cilës i kishin shtruar për të fjetur, ra në mejtime. Mejtohej për kryengritjen dhe e pyeste veten: «Bëj unë për kryengritës? A do të duroj dot uri, të ftohtë, etje, ndjekjen e ushtrisë? Po të plagosem? Po të më vrasin?» Vdekja e turbulloi shumë se dhe ky i kish kurdisur qëllimet e veta: desh të martohet, ta gëzonte të ëmën, se ajo nuk kish ditë të mos ngul-

te këmbë për këtë gjë. Ai desh ta martonte të motrën. Desh ta mbante mirë të ëmën se ajo nuk kish parë asnjë ditë të bardhë në tërë jetën e saj. U mejtua për gjithë këto, i dhembti zemra... u mejtua për Shqipërinë, për ndjekjet, për errësirën dhe u helmua shumë... dhe e pushuan dy rrjedhje mejtimesh. Mejtimi i kombësisë me zë të fortë dhe pa frikë e urdhëronte: «E ke për detyrë, mos vështro asgjë, as nënë, as motër, as martesë... bëje veten kurban për mua». E zëri i mejtimit për nënën ish i unjtër, me lutje dhe me lot ndër sy i thosh: «Kombësinë e ke për detyrë... Puno për atë ide, po mos më lërë dhe mua... se ja nëna do të mbetet vetëm pa përkrahje, dhe në duart e urisë... motra do të mbetet pa strehë... e pamartuar dhe kushedi se ku e shtyn nevoja».

Nuk dinte nga të shkonte, nuk dinte cilin zë të dëgjonte? Zërin e kombësisë apo të shtëpisë, i cili i lutej kaq shumë dhe ja kujtonte pësimet dhe vojtjet që do të hiqnin njerëzit më të dashur?

Pa mos mundur ta zgjidhë këtë enigmë u çvesh, shoi llambën dhe u shtri në shtresën e butë. Desh t'i dëbonte mejtimit që e mundonin. Po më kot, se ato, tashi më të errët, më shumë dhe më shpesh e mundonin. Përpara tij, kur kish sytë e mbyllur, qëndronin shokët të armatosur dhe e prisnin të dilte. Pastaj i dukej sikur shkuan në mal dhe sikur i vërshëllenin plumbat. I dukej sikur u ndeshën me ushtrinë... Gjaku u derdh si lumë... nga të dy anët u vranë shumë. Pastaj, ja si kur mbetën pa bukë të rrethuar në një mal. Pastaj pa tëmën të ligur, të munduar dhe të sëmurë nga nevoja e madhe dhe nga uria. Pa të motrën të ligur që kish rënë më gjumë pranë së ëmës, kish ngritur duart në qiell dhe i lutej zotit t'u dërgonte ndihmë.

Bëri me dorë përpara syve që t'i dëbonte këto piktura, desh t'i largonte këto mejtime dhe niste të vërshëllente ose të këndonte ndonjë këngë. Më kot, ngaqë pikturat e liga, me pamje të tmerrshme, nuk e linin rehat asnjë sekondë. Çdo minutë ose shihte veten të vranë, ose miqtë që e prisnin, ose të ëmën që qante... ju lar-

guan këto mejtime dhe i hynë të tjera që nuk ishin të zeza sterrë, po të bardha si dëbora, si penda e patës... Tashi i dukej sikur i veshur me rrobat e malit dolli te vëndi ku e prisnin shokët dhe së bashku shkuan maleve... U përpoqën me ushtrinë, luftuan dhe i mundën. Pastaj një ndeshje tjetër, në të cilën ky dëfteu trimëri të madhe, bëri yrysh dhe i thyen turqit. Pastaj, ju duk sikur bënë paqe. Ky ish bërë kapedan, kish marrë nishane dhe shumë ndere. E pa Shqipërinë të liruar. E pa veten të nderuar... Pastaj, e pa sikur u kthye në Korçë me një shumicë. Ky ish përpara. Tërë bota e dëftenin me gisht... cilido fliste emrin e tij. Të gjithëve u faleshe me një mburësi... Pastaj e pa veten nëpunës të Shqipërisë, e pa të ëmën të gëzuar dhe të lumtëruar.

Këto mejtime e dehën. I kish dhënë fund të shkollës kryengritës, e hodhi jorganin mi kokë dhe u kthye nga ana tjetër duke thënë me vete: «Po të fle tashi, pa». Po, o fatkeqësi, me të kthyer, i rrëzoi mejtimet e bardha se vëndin e tyre e zunë të zezat.

I munduar, kur nga mejtimet e zeza, kur i gëzuar nga mejtimet e bardha, mezi, ndaj të gdhirë, e zuri gjumi, i cili ja largoi mejtimet.

Për tërë botën ditët shkonin pa kuptim. Pilos, ditët i dukeshin muaj. Mejtimet asnjë sekondë nuk e linin. Mezi, kur u gdhi e premte, i kish dhënë fund të mos vejë, se e gjente që nuk bënte dot dhe nuk kish ku ta linte dhe si ta linte të ëmën dhe të motrën.

Ora kish vajtur 12 alla-turka. Më një ish ora e pjekjes, prapa Shën Thanasit. Pasi u tha të shtëpisë, «tashi do të kthehem», pa ngrënë darkë mori udhën nga Shën Thanasi.

Dheun e kish pushtuar një errësirë e fortë. Qielli ish i kthjellët, nuk kish hënë; dhe yjtë ndritnin pak që nga malthësia e tyre. Si ndonjë qilim i madh dukeshin vresh-

tat me fletët e tyre të dëndura. Pamje të bukur kishin malet që ishin pak larg, ku të veshur, ku të ç'veshur dhe dukeshin posi fortesa të kohës së vjetër. Një qetësi e madhe mbretëronte, të cilën e prishte cicërimi i shpeshëve që nga koria e largme, rrjedhja e ujës të mullirit që binte që nga një vënd i lartër. . . Nuk frynte as ndonjë erë. Si dukej asgjë nuk desh t'ja çqetësonte gjumin dheut. Në këtë hapësirë dëgjoheshin çapet e ngadalta të Pilos. Ai po shkonte duke mejtuar. Nisi ta fajtonte veten që nuk u bë gati se tashmë desh të vinte. Në zgjatjen e pesë ditëve, sado që dhe më parë ish i dobët nga trupi, u lig fare, se as hante dhe as flinte. Mejtimet ja kishin çdukur që të gjitha.

Po shkonte bregut, mejtohej dhe shikonte tutje. Dukej karakollana, përpara së cilës me pushkën në sup, me çapa të përtimshme, një ushtar, po bënte marshrutin. Piloja u drodh dhe shkoi më mengadalë. E këmbëu udhën. Ushtari pasi bëri dhe ca marshrute u sheshua mi sofatin q'ish pranë derës dhe e zuri gjumi. Zuri të qërendej. Piloja po ngjitej.

Kur u unj nga ana tjetër e bregut, pa disa trima të armatosur. Në mes të tyre ishin dhe shokët e tij. Që të gjithë gati për të ikur. Piloja u drodh, ju këmbëu ngjyra e fytyrës, dridhej dhe u afrua më pranë. Miqtë, kur e panë, që për së largu i thirrën: «Ç'u bëre, se ty po të presim». Kur u afrua dhe e panë të pa armatosur, ja thirrën të qeshurit dhe i thanë me ironi:

— Oj, paska frikë Piloja!

Kjo fjalë ja humbi dhe atë çikë të kuq që kish mbeur në fytyrën e tij. Zuri të shikonte njërin mik pas tjetrit duke dashur të shohë në fytyrat e tyre «ç'ndjenin». Desh që të kish ndonjë t'i ipte të drejtë. Vështrimi i tyre ish i mbushur me guxim, se nuk mejtonin asgjë tjetër përveç të mbaronin idealin e tyre. Piloja gjithë i vështronte dhe s'mundte t'u fliste as gjysmë fjale. Dukej si skelet. Këtë gjë e vuri re Raqi, i cili e desh më shumë nga shokët e tjerë. Desh t'i ipte të drejtë, po, kur pa Hysenin, i cili nuk ish më i shëndoshë, heshti dhe zuri t'i parabiste miqtë. Padashur, në trutë e Raqit, i qëndroi

shtëpia e Pilos, me plakën e kërrusur dhe me të motrën që ushqeheshin nga puna e djalit. Pastaj ju kujtua shtëpia e Hysenit, e cila ish në rafshëri nga të gjithë të mirat, me të vëllezërit më të mëdhenj, me t'anë e shëndodoshë. Nga këto mejtime, prapë padashur, mori anën e Pilos. Dhe, duke parë shokët, tha.

— Mirë bëri që nuk ardhni Piloja. Nuk e shihni, more, ai me këtë udhë dhe u bë si i vdekur! Nuk ka fuqi, ja, po gulçon sa ngjiti këtë të përpjetë. Po kur të ngjite male të larta?

Miqte nuk folën dhe as që kuptonin që Piloja ish i dobët. Në këtë kohë gjithsecili prej syresh mejtonte malin, goditjet dhe luftërat.

Piloja e mori veten dhe u tha:

— Të dashur miq! Sa për ndjenjën që e kam të shqiptartë, nuk besoj të dyshoni. Nuk mund të bashkohem me ju, e mejtova shumë, po nuk do t'ju sjell as ndonjë dobi. . . Në këtë hop në trutë e tij i qëndroi fjala «nuk je trim». Përnjëherë i lojti zemra, bëri një çap përpara, ish gati ta hapte gojën dhe t'u thosh që ish gati të shkojë. Përnjëherë ju dëgjua një zë tjetër «po shtëpinë kujt do do t'ja lësh» dhe e mblodhi veten. E mbylli gojën. Pa miqtë që po bëheshin gati për udhë dhe që ishin të mbushur plot me mejtimin e kombësisë, duke mos gjetur vend, në zemrat' e tyre, mejtimet e tjera.

— Më ndjeni, udha e mbarë ju qoftë. . . dhëntë zoti e mbarofshi qëllimin.

— Dhëntë zoti e mbarofshim, se edhe ti duhet të mos harrosh sa të thamë. . . — i tha Raqi, i cili foli çesa kohë me të dhe e porositi për shumë gjëra. — Njerinë nga javë do ta dërgojmë. Me letra do të t'i shkruajmë ç'të na duhet.

— Besoj se do t'ju jem i nevojshëm. Detyrën do ta mbaroj — u tha Piloja.

U fol dhe shumë nëmes të miqve. Yjtë çapitnin në qiell. Hëna, që dukej si drapër, e dëfteu njerin bri që nga majërat e malit. Piloja i pikëlluar që nuk mundi të vejë në mal dhe i lehtësuar që mori një barë përsipër u

kthye në shtëpi. Ora ish më shumë se tre e natës. E ëma nuk flinte, gjithë përgjonte. Sofra ish shtruar. E motra kish rënë pa ngrënë bukë. Kur ja hapi derën e ëma, e priti me një qërtim, në të cilën çqumeshe kujdesje: — Ku ishe gjer tashi, o bir! Po të presim, të hamë bukë.

Këto fjalë ja kujtuan mejtimet e para. Tashi më nuk e fajtonte veten që nuk shkoi se ai e kuptoi që me atë gjë do ta vriste të ëmën dhe të motrën.

Kokëunjur i shkoi përpara së ëmës dhe, duke u drejtuar në dhomën e tij, i tha:

— Njëqind herë të kam thënë, po të mos vij gjer më një sahati, të hani bukë.

*
* * *

Kishin shkuar disa javë. Shumë herë kryengritësit ishin përpjekur me ushtrinë. Në këtë kohë në Korçë ish mbledhur një ushtri e madhe dhe e kishin ndër mend t'i shuanin kryengritësit. Policia po kërkonte më të katër anët dhe i futte haps ata që u shpinin bukë, opinga e fisheskë. Piloja kish frikë a mos e zinin, po kurrë në trutë e tij nuk i hyri mejtimi ta linte punën që kish zënë. Nga herë bashkë me ca të tjerë, mblidhnin para dhe dërgonin në mal ç'kishin nevojë kryengritësit.

Shokët e Pilos, në mal, e kupëtuan që ai zgjodhi rolin më të math. Ai ish në duart e qeverisë dhe do të mundnin t'a zinin kur ata ishin në mal. Ngaherë, kur rrinin rreth zjarrit që e ndiznin në mal në netët e ftohta, në bisedimet, e kujtonin Pilon dhe thoshin shumë shpesh:

— Shiko, more, Piloja po na bën shërbime të mëdha.

Punërat e kryengritjes nuk kishin vajtur dhe aqë mbarë, se krerët po hanin kokën njëri me tjetrin. Po shpresa ish që ta ndreqnin.

Në Korçë u përhap lajmi se ushtria të mërkurën do t'u bjerë kryengritësve. Këtë gjë me siguri e mësoi Piloja nga një kolonel që e kish mik, i cili blinte plaçka në atë dyqan ku ish shërbëtor Piloja, Komitat, e dinte që

ishin dy sahat larg Korçës dhe spiunët ja kishin thënë qeverisë. Pilos nuk i rrihej më një vënd. E dinte që ata do të humbisnin që të gjithë, po të mos i lajmëronte. Nuk kish as ndonjë njeri të besuar, me të cilin t'i lajmëronte. Njeriu i tyre nuk kish asnjë ditë që erdhi. Lajmet i mësoi më pastaj. Të priste, gjer të kthehej, ish tepër vonë. Koha nuk priste. I mejtoi tashi këto që të gjitha. Bëri sikur t'i merrte përsipër, zëri i familizmës po nuk gjeti dot vënd. Tashi, nuk kish frikë dhe e quante më të madhe detyrë t'i lajmëronte.

Mori udhë dhe shkoi, fshehurazi, mbrëmave kur dheun e kish mbuluar errësira dhe qiellin retë e dendura dhe të zeza. Me shumë mundime e gjeti shtëpinë e kapedanit. Përnjëherë u muar vesh si ta bënin planin. Po ushtria e kish shpejtuar punën dhe u gjetën të rrethuar. Piloja e mori martinin dhe lëftonte si trim. Në mëngjez ushtarët u shumuan. Komitat bënë yrysh dhe i çanë që natën. Piloja i plagosur në këmbë mbeti në fshat. Ushtarët e gjetën. E shpunë në Korçë ku, pasi e shëruan, e gjykuan. E pyetën për shokët, e rrahën, e munduan, po ai nuk rrëfeu asnjëri dhe i duroi që të gjitha.

Kishin shkuar shumë muaj. Piloja po kalbej në hapsanë. Ngononjëherë i vinin ca të njohur ta shihnin. Shumë shpesh koloneli me të tallur i thosh:

— Po dhe ti të ishnje nga ata, kurrë nuk e besonja.

Një ditë u hap lajmi se kryengritësit bënë paqe me qeverinë. Fituan shumë të drejta dhe amnisti të plotë. Piloja dolli nga hapsana. Dëgjova se u martua dhe rroni i lumtur bashkë me të ëmën.

PLAKU I MOÇEM

Ish dimër. Tomorri i shenjtë zbardhte nga dëbora. Drurët dukeshin si të mbuluar me jaka. Era frynte si e marrë. Nëpër monopatet, ngadalë, shkante një karvan me mushka. Unë, i çkëputur nga ushtria e thyer, kërkonja strehë. Tingëllimi i zileve, që lëshonte oshëtime, dëgjohej me një zë i fshehtë. Po shkonja, bashkë me karvanxhinë, duke folur e duke kërkuar ndonjë vend të ngrohtë.

— S'e kemi mirë udhën. Na humbën gjurmat. Vetëm instinkti i mushkave do të na nxjerrë në rrugën që duhet. Gjer më sot edhe s'kam parë të tillë dimër — më tha karvanxhiu. E unë në sytë e tij këndova frikën që e kish pushtuar. Të ftohtët sa vinte po shtohesh. Mua më mundonte dhe uria. E karvanxhiu vazhdoi: — Këtu afër duhet të jetë një kasolle... Ja, e sheh, atje ngaherë është i ndezur një kandil, po sot se pse s'duket dritë...

Shkuam me tahmin¹⁾ dhe shumë kohë duke ndjekur mushkat. Isha si i lënë dhe i hapnja këmbët si automat. Zëri i karvanxhiut më shkundi nga mejtimet e rënda dhe të shumta që më kishin pushtuar. Fjala e tij u përpoq në mal dhe oshëtime u kthye si më e fortë:

— Ja, a e sheh?

1) me tahmin — me mend, me hamendje.

Që tutje ndriti një kandil si i venitur. Muarrëm udhën nga drita. Rrëzë malit ish një kasolle. Trokitëm dhe hymë brënda. Ish vetëm një odë. Muret, trualli dhe dy vrimat, që ishin si penxhere, ishin të shtruara me lëkurë egërsirash. Vatra ish plot me prush. Te dëra na prit një plak i zbardhur si pata, i hollë si plepi dhe i rruddhur si ndonjë këmishë e larë, po e pahekurosur. E varare me kujdes. Desha të kuptoj vallë sa vjeç do ish. Në fytyrën e tij s'i kish mbetur as ndonjë nga shenjat e njerëzve që rrojnë. Më të na parë, u kthye në odë, na dëftue viset pranë vatrës, ndenji dhe na tha:

— Ngrohi! Dru kemi sa të duash. Nga buka jemi si ngushtë, po, atë që kemi, me njerëzit e mirë do ta ndajmë.

Ju falëm nderit. U ngopëm dhe u ngrohëm. Koha jashtë s'kish të ndreqej. Mushkat, vajti karvanxhiu t'i vendoste në katua e unë ju lutshë plakut të më rrëfejë ndonjë gjë nga jeta e tij. Dhe ai nisi:

— Do të ta mbaroj lutjen tënde. Mos të mbetet hatiri. E shoh, nga sa folëm, se je shqiptar i mirë. Unë i kam parë të gjitha punët siç rrodhë në Shqipëri. E kam njohur dhe Skënderbenë. I kam vajtur vetë në Jemen dhe ja kujtova detyrat të birit të Gjon Kastriotit. Në atë kohë ai ish dhënë i tëri pas luftërave dhe pas famës. E kish harruar Krujën e bukur, gëzimet e foshnjërisë, përkëdheljet e së ëmës, traditat e gjyshëve dhe s'e dinte që atdheu i ish robëruar. . . Nderimet që e rrethonin, bashkë me bukuritë dhe me qejfet, që i kish në atë vend me çdo çast që të desh, ja kishin humbur kujtimet dhe mallin për Shqipërinë. Ja kujtova që të gjitha. Ju drodh zemra. . . I solli ndër mënd. Ja dhashë mandatën për t'anë, i thashë për të vëllezërit që ja kish vrarë sulltani dhe i tregova që e ëma, bashkë me të motrat, muarrën arratinë. . . U ndez. . . Zemërimi e pushtoi përnjëherë. Sa i bukur dhe madhështor që ishte në atë minutë! S'u mejtua aspak. E shkundi pluhurin e Anadollit nga këpucët e tij dhe, bashkë me mua, u kthye në Shqipëri.

Lëftoi si dragua. . . E shoi armikun dhe e vuri në

vend nderin e vatrës së tij dhe të Shqipërisë. Kam qënë kurdoherë bashkë me të. E vinja re si parësia zihej në mes të saj dhe si, për ambicie personale, i solli shumë dëm 'Skënderbeut dhe përparimit shqiptar. I mbaj mënd që të gjitha tradhëtitë dhe tradhëtorët... Po, ai kurdoherë, do-li faqebardhë. Skënderbeu ka patur më shumë armiq se sa miq nga parësia... Po, jam që nga ajo kohë dhe e kam shëtitur Shqipërinë anembanë. E kam mbjellë farën e dashurisë sonë dhe jam përpjekur për shpëtimin e racës së madhe që të mos shuhet... Kemi mbetur pak?...

Po, se parësia është kurdoherë pas interesit personal dhe kurrë s'ka dashur ta bëjë veten kurban për atdheun... Populli? I shkreti popull, ai kurdoherë ka qenë gati ta ndjekë parësinë!. E di... mos ma thuaj... Mos m'i kujto... ata, për ne, kurdoherë do të mbeten të huaj. Jo, s'janë shqiptarë, se ata kanë punuar për dëmin e Shqipërisë dhe për fitimin e armiqve të atdheut... Kanë qënë ea që e kanë dashur vendin e tyre... janë munduar t'i mbarojnë porositë e mia po, të tradhëtuar, ca janë vrrarë dhe ca po kalben nëpër hapsanet. Mos ma pre fjalën. Unë e kam parë diellin më parë nga ti dhe e njoh botën më mirë. Duhet ta dish se bota e madhe kurrë s'ka patur interes për të na ndihur; qëllimi i saj është t'i mjelë dhe përdorë popujt e vegjël. Dije, pra, o biri im, se Shqipërinë, si dhe çdo popull të vogël, e ka marrë më qafë parësia. Ja, nga ky shkak dhe populli ynë ka mbetur pas... I vetëm ish ay që e ka dashur popullin tonë... Ai ish Skënderbeu.

Kur ish i sëmurë dhe e pa që s'kish më shpresë të rronte, s'i zuri besë asnjëri prej të parësisë, që t'ja linte amanet flamurin dhe nuk gjeti as ndonjë të zotin t'i zinte këmbën. Ahere më thirri dhe, sy ndër sy, më tha:

«A e sheh atë flamurin që po valon atje ma kalanë e qytetit... Unë, nesër pasnesër, do të vdes, po ti unje vetë që të mos bjerë në duart e turqve... Mbaje me kujdes... prit... ki durim... dhe gjuaje rastin që ta ngresh përsëri...» Kur vdiq Skënderbeu, unë e unja flamurin... E mbarova porosinë e tij... e parësia, kur trupi i tij edhe

s'ish futur në dhe, kish marrë udhën për në Stamboll, ku u bë shërbëtore e sulltanëve... Djalin e përcolla përtej detit... Që nga ajo ditë e gjer më sot kam bredhur nëpër tërë Shqipërinë: kam pritur rastin që ta ngre përsëri flamurin e bekuar dhe çdo ngjarjeje ja kam vënë veshin me kujdes. Ora e mirë s'kish të vinte. Kishin shkuar disa qindra vjet që po jetonja mbi dhe. Kam parë shumë luftëra... E pashë dhe luftën e Ballkanit. Në atë kohë instinkti im që më thësh se roli im po afrohet. Gjer më atë ditë pandehnja se do të vdisnja pa e mbaruar porosinë e Skënderbeut. Shëtitnja, si i marrë, nëpër malet, ku nuk ish vënë vala e robërisë dhe më gëzohej zemra. Një ditë, kur isha i mërzitur, zbrita te çipi i detit. I vura re valët e tërbuara, qiellin e mvrenjtur dhe horizontin që bashkohej me detin. Padashur m'u kujtuan ato gjemitë, me të cilat e përcolla të birin e Skënderbeut për në viset e huaja. Atë djalë e prita shumë kohë, po më kot, se ai s'u kthye ta merrte trashëgimin e t'et. Në këtë kohë, në çip, plasi një valë dhe një zë plot me melodi më tha:

«Mos u bëj merak; mos u dëshpëro, se ky uji i bekuar, tek i cili raca e madhe e ilirëve, e gjyshëve të kombit tënd e shtroi gunën, do t'ju shpëtojë nga çdo robëri.»

Fjala e valës më vuri në mejtime dhe ma shtoi shpresën... Ushtritë e ballkanasve po hynin në Shqipëri. Në këtë kohë nuk dinja ku të fshihesha dhe mora udhën për në Tomorr. U ngjtitshë në majën më të lartër; rashë mbë gjunjë dhe ju lutshë qiellit dhe yjve. Në lutjet e mia m'u dëftyen tri fatia 1), që ishin si të bukurat e dheut.

E para më tha:

«Sot është dita për punën tënde. Shko... merr udhën për në Vlorë... Atje po të presin dhe ngrije flamurin, mbaroje porosinë e Skënderbeut.»

E dyta më tha:

«Thuaji parësisë të heqë dorë nga zakonet e vjetra; të mos bëjë intriga; ta dojë popullin; t'i vijë në ndihmë vendit dhe t'i bindet më të zotit.»

1) fatia — fallxhesha.

E treta më tha:

«Që sot e tutje në kasollen tënde, që e ke rrëzë këtij mali, do të ndizet një kandil; kur të shuhet drita e tij, të shpejtosh ta marrësh flamurin dhe ta ruash për ndonjë rast tjetër.

Fatiat, me të mbaruar fjalët, më humbisnin njëra pas tjetrës. Fërkova sytë, se m'u duk si ëndërr. E mblodha mendjen dhe mora udhën për në Vlorë. Arriva me shumë mundime. Më prisnin. . . Kjo ditë ish 28-ta e vjeshtës së tretë 1912. Ishte si do zot sot. Kanë shkuar shtatë vjet. . .

— Djalë, vërë dru në vatër, — më tha plaku kur mbaroi — mos i kurse — dhe i shtiri sytë te kandili, drita e të cilit ish e venitur. E vura re plakun që u verdh... Rrëmbeu gunën dhe, duke shtyrë derën me rrëmbim, më tha:

— Jam për udhë. . . Shkoj tutje. . . Ju rrini këtu, se jeni të lodhur. . . Mund që shpejt të kthehem. . . Ja tek janë drutë. . . Shkova. . .

Kur u ngritshë më të nesërmet, se më kish zënë një gjumë i rëndë, plaku ish kthyer. E vura re se xheç mban-te fort në gji. . .

1919

DËSHMORI

Gjoni kish më shumë se një orë që po shëtiste nëpër dhomën e tij që e kish të vogël, të bukur, po të mobiluar me shije fshataraku. Në këtë kohë, ai mejtonte për punërat e Shqipërisë, që vinin keq e më keq. I sollti ndër mënd që të gjitha sa rrodhën dhe si u krijua Shqipëria. Ju kujtua dita kur priste, në limanin e huaj, që të hiqej blokada dhe të vinte në Shqipëri. Gjoni ahëre ish plot me shpresë; ai desh të bëhej, në mos ministër, dobare ndonjë drejtor. Kish besim të madh mi veten se, sado që s'kish mbaruar ndonjë shkollë, kish kënduar shumë dhe ish mbushur me teorira të larta, të cilat dëshironte t'i vinte në praktikë. Që të gjitha këto i dukeshin të lehta, dhe, me cilindo që piqej, vetëm për këto bisedonte.

Blokada s'kish të hiqej; paratë, që kish sjellë me vete dhe që kish fituar me mundime të mëdha, ju mbaruruan; miq s'kish; desh t'u shkruante letra ca kushërinjve, po, duke patur shpresa të pakta, e la mënjanë këtë mejtim. Kish për të paguar në hotel dhe në restorant. . . Kish disa ditë që s'kish ngrënë me rregull. Flinte tërë ditën dhe shpirtin e tij e mbante me ujë. . . Dhe një ditë, kur kish mbetur i parrojtur, kur kish dy ditë që s'kish vënë në gojë erën e brumit, poqi një nga të njohurit e rinj që ish nga komitat e Shqipërisë. Këtij ja tregoi hallin, ju qa për vojtjet dhe i lypi hua ca para. Ja, ky e njohu me ata që duhej. . . Ky ja bëri ndërmjetimet dhe Gjoni shpëtoi nga hallet.

Duke mejtuar gjer këtu, Gjoni e kuptoi se, dhe ai, ka gisht në prishjen e Shqipërisë. Trutë ju mbushën me mejtime dhe nga goja, padashur, i duall këto fjalë:

— Epiri u dogj e u çkatërrua; Shqipëria u prish dhe ra në duart e komitës turkomane... Ah, dhe unë kam gisht në këtë punë të pabesë kundër kombësisë sime!

Atij i dukej sikur kish mbi zemër ndonjë gur mulliri. Mesdita kish arrirë; Gjoni s'i vinte mëndja për bukë; ai po kujtonte ditën dhe orën që e bëri i mallëkuari me vete. Në trutë e tij hynin dhe dilnin shumë gjykime, që kundërshtoheshin në mes të tyre. Ca prej syresh ja lehtësonin fajin dhe ja zbardhnin ngjyrat e zeza. Në këto minuta i thosh vetes:

— Pse ta mendoj veten? S'ndej të kem bërë gjë kundër atdheut? Kisha nevojë për para; u ndodhën njerëz të mirë dhe më shpëtuan nga nevoja dhe uria. Pagova borxhet, u veshë, u mbatha... Vallë ç'mëkat kam bërë? Kur i mora paratë, s'dhashë as ndonjë zotim, vetëm më kërkuan të pirpiqem për Shqipërinë, të bëj propagandë kundër armiqve të saj...

Gjykimi i fundit e liroi nga dyshimet; dolli jashtë dhe, i çkujdesur, shëtiti nëpër skelën e qytetit të bukur që ku me fantazi shikonte Shqipërinë e dashur.

*
* * *

Kishin shkuar shumë ditë. Blokada ish hequr e Gjoni rronte i çkujdesur, sado që nuk bënte ndonjë punë. Shokët kishin dyshime dhe s'i zinin besë, po atë s'e mundonte asgjë. U mësua, dhe paratë e muajit i merrte gjithë me atë qetësi që i merr punëtori, zyrtari, agjenti... Mirëpo, lajmet që këndonte nëpër gazetatat zunë ta turbullojnë pak se, pas syresh, kuptohej që Shqipërisë po i pregatitej vdekja. E kuptoi dhe qëllimin që kishte qeveria, nga e cila paguhej dhe ra në mejtime. Zuri t'i shante

shkaktarët, po jo sheshit. Miqtë e kishin kuptuar dhe e kishin lënë vetëm. Ja, pas gjithë këtyre, nisi ta kuptojë se, duke mbrojtur një qeveri që pregatit prishjen e Shqipërisë, bën tradhëti. Po një zë e qërtonte duke i thënë: «Mos u nxito se ajo do ta këmbejë taktikën». Në minutat që i mbushej mëndja se bënte tradhëti, ish gati t'i refuzonte paratë, mirëpo i kujtohej qiraja e odës, restoranti, theatrot dhe ja rrëzonin vendimin me qërtime.

Tirana, Elbasani, Berati dhe shumë vise të tjera kishin rënë në duart e rebelëve. Ushtria e Veriut u çakërdis pa lëftuar se, siç thosh Gjoni, u hyri djalli në mes. Korça dhe viset e tjera të Jugës ranë në duart e kryengritësve epirotë. Këto ngjarje e bënë Gjonin të mejtohet, dyshime më s'i kishin mbetur që dhe ky vetë kish gisht në prishjen e Shqipërisë.

Dita që e merrte rrogën kish shkuar qëkur. Në xhep s'kishte asnjë metalik. Tani s'mejtonte për urinë, as për qiranë, as për theatrot, po si do ta vinte nderin në vend. Po uria është shumë e fuqishme, ajo ja prishi vendimin e parë dhe e shtyri të vejë të marrë paratë. Atje i zgjatën një dëftesë për të nënshkruar. Gjoni e pa zyrtarin dhe ju duk vetja se mos është Judha. Në sytë e zyrtarit këndoi këto fjalë:

— Ja, dhe ti, si Judha që e shiti Krishtin për para, po e shet atdhenë.

Paratë i mori me mundime të mëdha, po, kur e pa zyrtarin, në sytë e tij këndoi dhe këto fjalë:

— Gjersa të ketë në Shqipëri njerëz që do të ma trokëllasën derën për të lypur të holla, ne do ta mbarojmë qëllimin tënë.

Ju errën sytë, e në veshët ju dëgjua një zë:

— Për ca para të shkreta po më tradhëton! Të zëntë qumështi që ke pirë nga gjiri i nënës!

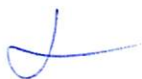
Ky zë e liroi dhe nga tronditja e fundit. E rrëmbeu dëftesën, e bëri copëra; paratë ja hodhi zyrtarit fytyrës dhe, i lehtësuar e i shkundur nga çdo barrë, doli jashtë.

* * *

Krisi lufta pranë Vlorës. Patriotët po përpiqeshin ta mbanin të lirë këtë qytet ku valoi flamuri për të parën herë pas skllavërisë. Gjoni kish ardhur vetëdashës dhe sulej në radhën e parë. Shumë herë i theu rebelët dhe u zптоi pika me rëndësi. Po në një goditje, që ngjau te praku i Vlorës, ra i vdekur për idealin e shenjtë. Dhe rebelët, duke shkelur mbi trupin e Gjunit, hynë në qytet, unjën flamurin e Skënderbeut dhe ngritën të babës.

Korçë, 1927

MARKO MJERI

Të zbrazurit e pushkëvet më s'dëgjohej. Era zuri të frynte e qetë dhe të shpërndante renë e barutit, që ishte në perëndim.

Marko Mjeri rrinte prapa gurit dhe, me të drojtur, shumë shpesh, e nxirrte kokën që të shihte, se kishte frikë të dilte nga prita.

Kur nisi dyfeku, Markua ish vetë i pesëmbëdhjetë. Kur u përpoqën me armikun, që ish shumicë e madhe, ju përhapën shokët. Mbeti i vetëm dhe zbrazte pushkë pa rreshtur.

Dielli po i afrohej perëndimit. Gjer në këtë kohë e kishte nxjerrë shumë herë gunën. Asgjë s'i përgjegjej. Hapësira kish rënë në heshtje, qetësia mbretëronte në çdo kënd dhe s'kishte aty afër as shpeshë e as kafshë. Duke ndenjtur kështu, e ngriti kokën e tha me vete: «Do të kenë shkuar» dhe mengadalë mori udhën. Diellin pak nga pak e zaptoi ana tjetër e dheut dhe e pushtoi në krahet e tij. Errësira ra në të katër anët... Yjet, e ndritnin qiellin dhe i jepnin malit një pamje të bukur e i tregonin Markos udhën. E ai, pasi bëri ndonja njëqind hapa, qëndroi, numëroi fishekët dhe pas yjeve e mori udhën... Ora shkonte. Yjet çapitnin dhe i ndërronin viset e Markua, pasi bëri mjaft rrugë, ndjeu të lodhur, u shtriq, u zgjat, krisi këmbët e duart dhe nga goja, duke psherëti-

tur, i dolën këto fjalë: «U lodha shumë, tërë ditën s'kam ngrënë asnjë thërrime bukë.» Hapi trastën, ku i kishin mbetur ca kothere dhe pak gjizë. I hëngri. Ky ushqim s'i zuri as dhëmbët. . . Mori udhën. . . I ngriti sytë nga qielli, pa yjet dhe murmuriti: «Udhën e kam mbarë, po nuk e di sa larg jam! Kushedi? Atje mund të ketë roje? Dhe, duke u mejtuar, mori udhën në të tatëpjetë. . . kishte gurë. . . rrypa. . . gryka. . . Këmbët nuk i ndjenin të lodhur. Markua largohej e largohej. . . Uria e mundonte, po dhe etja nuk e linte të qetë. Pa në të katër anët, vuri veshin të dëgjonte se mos rridhte ujë, po më kot, vetëm një erë frynte, që ja prishte qetësinë malit.

Pa bukë, pa ujë, pa gjumë, i hodhi sytë larg. . . Asgjë nuk dukej. . . Mori udhën e shkoi më tutje. — Mbi veshin i qëndroi kënga e këndesit. I qeshi buza. Ku mbarohej e zbritura e malit, pa një kullë. Me dyfekun në dorë ju afrova dhe zuri pritë. Nuk dëgjohej gjë. S'dinte ç'të bënte. Zuri të shkonte drejt. . . kish frikë mos kishte asqerë. . . po të mos shkonte, e mundonte uria. Këndesi këndoi disa herë, po nuk ja priti asnjë tjetër. E kuptoi që katundi ndodhej larg. Zbrazti dy-tri-herë, priti pak dhe u drejtua te kulla. Pa muret e saj të rrëzuara në shumë vise. Kjo pamje ja pikëlloi zemrën. Muret nuk i kishte prishur koha, po gjylet e atyre që u bënë shkaku i prishjes dhe i urisë. Kulla i solli ndër mend fshatin e tij, gruan, fëmijën, të motrat dhe nënën plakë. . . I kishte lënë vetëm në fshat. Kish një muaj që kish dalë nga shtëpia dhe s'dinte në i kish të shtëpisë gjallë. Përpara kullës i harroi që të gjitha: urinë, etjen, lodhjen, gjumin, se fantazia e shpuri në fshat ku i pa të shtëpisë të mbledhur tok, me dyert mbyllur e të verdhur nga frika e nga uria. Që të gjithë i kishin fytyrat si prej të vdekuri dhe, nga sytë, u dilte një shkëndijë e venitur; mbi faqet u dukej një cipëzë e hollë, që ishin lotët e tharë. . . I dëboi fantazitë dhe u drejtua te kulla. Dyert ishin tytë. Me të hyrë brenda, u drodh e u tmerrua, se në dhomë ishin shtrirë pa shpirt dy gra, që dukej se ishin munduar shumë para se të vdisnin. Ca më tutje pa shpirt ishte shtrirë një plak; këtij i kishin prerë

këmbët dhe duart. Nuk e kishte njërin sy, ja kishin nxjerrë me goditje kame. Ca më tutje ishin ca çiliminj të çarë për mesi. Në fund të kullës ishte një nuse e re, me barkun të çarë nga ku i kishin nxjerrë një foshnjë të vdekur dhe të bërë copë-copë. Sytë e nuses kishin mbetur të hapur dhe, në to, shquhej përpjekja e madhe, që kishte bërë me egërsirat... Markua u drodh... Nuk duroi dot t'i shihte këto mizori... Duke u larguar nga vendi i tmerrit, i ra dyfeku nga dora dhe me psherëtima tha: «Egërsira dhe nuk bën aq shumë». E zuri kokën me duar, u shtrua mbi një gur dhe ra në mejtime: «Vallë kush t'i ketë bërë gjithë këto?» Pa vonesë një zë i brendshëm i tha: «Po kush përveç turqvet?» Ky zë i futi tmerre të mëdha. I shtrëngoi grushtet, ngriti dyfekun dhe mori udhën, se në atë kohë harroi se kish dalë malevet. Mendjen ja kishin pushtuar këto pyetje: «Po të ketë hyrë në katund asqeri, vallë, ç'do t'u bëjë fëmijëve? Pa dyshim do t'i bëjë copa-copa». Me shpejtësi mori rrugën.

* * *

Kishte shkuar shumë kohë. Dherin e pushtoi një erë e hollë. Yjet e kishin humbur dritën. Agimi i dëfteu sytë. Tani Markua donte të vinte sa më shpejt në fshatin e tij... donte të mbronte fëmijën nga vdekja... Shtiri sytë dhe tha: «Andej, andej duhet të jetë fshati im!» I munduar siç ish prej mejtimevet të shumta, ndjeu t'i vërshtëllejë një plumb. Hodhi syrin dhe pa dhjetë asqerë. Në këtë çast e harroi shtëpinë. U shtri barkazi... S'kishte arritur të zinte vend, kur një batore plumbash i vëshëlleu mbi krye. Krisi lufta. E kishin rrethuar keq. Markua zbrazti shumë dhe i kishin mbetur vetëm edhe pesë fishekë. Dielli ish ngritur disa hostenë e asqeri as ndër mend nuk e kishte të hiqej. Markon e pushtuan prapë mejtimet; pa piktura të zeza, i luajti zemra, u pikëllua dhe zbrazti andej nga dilte tym. Barku zuri t'i dhembte nga uria. Vë-

shtroi prapë tutje dhe sërish e pushtuan mejtimet: «Çdo të ngjasë, po të hyjë asqeri?» Ky mejtim e shtyu të bënte yrysh duke thirrur:

— E dilni, bre qena, dilni të vritemi si burra!

Ushtarët u ngritën në këmbë dhe filloi sërish lufta. Markos i vinin plumbat përmbi kokë e bamb... bamb, dëgjohej parreshtur. Ai largohej e largohej zvarrë.

Një plumb i ra mu në kraharor. U plagos rëndë... U zvarrit... mori dyfekun në dorë dhe e zbrazi dhe një herë. Por plaga zuri t'i ftohej... I ra dyfeku nga dora dhe u shtri i vdekur përdhe. Asqeri ju afrua, e pa të vdekur, i mori mauzerin dhe u zhduk.

E sot djemtë e atij rrethi shkojnë te vendi dhe thonë: «Këtu ra dëshmor Marko Mjeri.»

PLAGËT E KURBETT

ÇEKU I VONUAR

Në një kafene nga Zalli, rrotull tryezës, ishin katër punëtorë. Këta bisedonin për qesatllëkun, për shtrenjtësirën, për krizën e për të tjera duke i përshkruar me ngjyra të zeza, se kurrë nuk i kishin ngopur fëmijët me bukë. Ca prej tyre i kishin marrë vezët e ca po prisnin se mos nxirrnin disa korona që t'i blinin për adetin. Në këto bisedime njëri tha:

— Shumë pashkë të keqe do të bëjmë sivjet. Lëri që fëmijët i kemi të zhveshur e të zbathur, po nuk kemi as bukë mjaft dhe as me se të burbuletemi.

— Siç po venë punët, — tha tjetri — çdo ditë po bëhet keq e më keq. Punë s'ka dhe as që duket të ketë. Shpresën e kishim varur tani në behar se mos bëheshin ca shtëpi, po dhe kjo s'duket, se shteruan çeqet e Amerikës.

— Mund që të thahet liqeni i Sovjanit — tha i treti. — Thonë se kjo punë do të ketë nevojë për shumë punëtorë. E, po të hapet kjo punë, do të mundim të hamë nga një copë bukë bashkë me fëmijët.

— Këto që të gjitha janë ëndrra — tha i fundit. — Kemi kaqë vjet që po na taksin dhe nuk na kanë bërë asgjë. A ka ndonjë punë të sallamtë, pa me të tilla jemi ngopur.

Folën dhe shumë e me trutë e tyre të papunuara gërmonin njëri-njëri punë pas tjetrës. Më në fund i katërti u tha:

— Që të gjitha këto janë keq e mos më keq, se si ne nuk ka asnjëri tjetër.

Fjalën ja preu i dyti duke i thënë:

— Mos u dëshpëro, se ka edhe më keq. Puna jonë është lule përpara kësaj. Do t'ju tregoj historinë e një plake, e cila sot ndodhet rrugëve. — Dhe filloi:

— Këtu e disa vjet, kjo plaka, për të cilën do t'ju flas, kishte djalin e saj, Taqin. që ishte djalë si drita, i mbarë, i urtë, punëtor dhe i bindur. Ky punonte kundërdraxhi, por nuk nxirrte mjaft sa t'u bënte ballë gjithë nevojave. Ky, kur shihte amerikanë, që ktheheshin prej kurbetit, ngjallte disa ëndrra të bukura, të cilat ja ndiznin zemrën dhe e shtynin të vendoste për të shkuar në Amerikë. Paratë që nxirrte nuk i arrinin as për harxhet e ditës e jo t'i tepëronin për të mbledhur navllon 1). U mendua shumë kohë se me ç'mënyrë të gjente paratë e udhës. Më në fund qëndroi te shtëpia. Këta na kishin një shtëpi të mirë, të vetmen pasuri që u kishte mbetur nga i ati. Pasi u mendua dhe shumë ditë të tjera me ç'mënyrë t'ja thesh së ëmës, një ditë mori guxim dhe një të shtunë mbrëma i tha:

— Nëno, njeriu këtu nuk fiton dot para jo për të shtuar, po as për nevojat e rrojtjes. Kam shumë kohë që po mejtohem të shkoj në Amerikë. Sa keq që është të mos kesh nonjë njeri të afërm të të dërgojë navllon! Po. a e di se ç'mejtoj?

— E ç'mejton? — i tha e ëma tërë gaz.

— Mejtoj ta lëmë shtëpinë befa, të marrim para sa për navllon e për ca harxhe për ty. Unë, me të vajtur, të dërgoj çekun dhe i lan që të gjitha.

Plakës, me të dëgjuar këto, i erdhi keq; u turbullua, u helmua dhe u verdh... Ajo e dinte që djali i saj nuk kish ndonjë pasion të keq, e dinte që ishte punëtor i palodhur, po nuk e dinte se si e kish kësmetin. Djali nuk i

1) Të hollat e nevojshme për biletën e udhëtimit.

dinte këto, nuk e vinte re hidhërimin, që i hyri plakës në zemër, po parreshtur i thesh:

— E, nëno, pas tre muajsh, si të vete në Amerikë, të dërgoj çekun e parë për të larë befanë; pas tre muajsh të tjerë të dërgoj çekun e dytë për të meremetuar shtëpinë; pastaj të dërgoj të tretin për të shtuar malufatin. Gjithnjë do të të dërgoj. E pas pesë vjetësh, pasi ta bëj qesen kukurec, do të kthehem që të martohem. Po ti, nëno, kije ndër mend të më gjesh një nuse të mirë.

Folën dhe shumë, nënë e bir, duke kurdisur shumë ëndrra për të ardhmen, se ato nuk kushtojnë asgjë dhe vijnë vetë në trutë e njeriut kur ende nuk ka pjekur ndalime në jetë.

Më në fund u kandis plaka. U gjend fajdexhiu, i cili me njëmijë lutje dhe hatër miqësie pranoi t'u jepte pesëdhjetë napolona, duke e bërë shkresën e befasë për tetëdhjetë.

Pas ca ditësh u nis djali dhe shkoi për në Amerikë. Dhe që nga ajo ditë, o të dashur miq, kanë shkuar më shumë se pesë vjet. Plakës jo që nuk i është kthyer djali, po s'ka marrë as çekun e parë për të larë befanë. E akti i befasë është këmbyer nga mot se ka qënë nevoja të futeshe brenda dhe fajdeja. Dhe sot, pas pesë vjetësh, befaja prej pesëdhjetë napolonash ka arritur katërqind e ca. Prej gruas e mësova se, sot, që është e enjte e madhe, ja sekuestruan shtëpinë dhe plakën e nxorën jashtë pa mbështetje e pa përkrahje. Nuk e di ku do ta futë kryet e shkrieta. Ajo pas hesapit që bënte me djalin, duhej ta kish pranë, ta kish vluar dhe të bënte pashkë të mirë e të lumtur; po kësmeti nuk ishte në një mendje me ta. A e shihni që paska dhe më keq se ne?

VUAJTJET E KURBETIT

Raqi po bariste i menduar, që nga njëra anë e dhomës te tjetra, dhe shumë shpesh i dilnin nga goja disa fjalë pa kuptim. Ky ishte një djalë gjer më ndonja shtatëmbëdhjetë vjet, mjaft i gjatë pas vjetëve të tijë, i zeshkët, sylarush dhe qimezi. Kishte një vit e gjysmë që e kishte marrë i ati në kurbet me qëllim që ta futte në shkollë. Po, meqë Raqi, si djalë që ishte, xheku lozte me shokët, një ditë i ati ja përzuri mësuesin, që po e pregatite për të dhënë provime në gjimnaz.

Që nga ajo ditë kishin shkuar shumë muaj. Raqi po-thuaj se u mësua në punë duke i ndihmuar të atit në dyqan dhe s'e vriste fare mendjen për mësim. Po një ditë, ky, vajti te sëndyku i vjetër që ishte plot me libra. Zuri të rrëmonte në të, dhe, duke shkuar nëpër duar njërin libër pas tjetrit, zuri një volum të vjetër me kapakë të çjerrë dhe nisi ta këndonte. Dhe lexoi për një djalë, që nuk desh të mësonte dhe si nuk mund të gjente punë të mirë kur u rrit, po punonte qymyrxhi; si një djalë tjetër, që ishte i vëllai i tij, mësonte mirë dhe mbaroi shkollën i pari dhe si, me ndihmën e një mirëbërësi, mbaroi universitetin. Këtë libër e lexoi me një frymë duke ndenjurr në anën e sëndukut. Kur u ngrit, ndjeu dhembje, po nuk i kujtonte se trutë e tij i kishte zaptuar dëshira për mësim, se përnjëherësh e krahasoi veten me djalë, që nuk mësoi. Gazi e la dhe u bë shumë i menduar, aq i menduar, sa shumë shpesh nuk shihte se ç'i ngjiste përpara syve.

Që nga kjo ditë kishte shkuar një javë dhe për këtë shkak ky po bariste i menduar. Ai mendohej për mësimin, se dëshironte të bëhej njeri i ditur. Këto mendonte Raqi, po ca më shumë mendonte mënyrën se si t'i thoshte e ta kandiste të atin që ta përkrahte për të vazhduar mësimet. Shumë herë e gatitte frazën dhe i afrohej derës së odës së të atit, mirëpo përnjëherësh qëndronte, se i dridheshin mishrat dhe i mbahej goja. Prapë e pregatitte frazën, prapë bëhej gati dhe prapë kthehej. Më në fund mori kurajë, po, duke e përsëritur shumë herë frazën e pregatitur sikur thosh ndonjë mësim, dhe kur ish gati të vinte, i hynë këto mendime: «Po të mos dojë e të më shfryjë? Po të më thërresë, ahëre ç'të bëj?»

Në këto nuk gjente përgjegje dhe përnjëherësh e pushtoi një e dredhur e fortë.

Raqi nuk kishte asnjëri të afërm, se të vetmit njerëz që pat i kishin vdekur. E ëma, të cilën kur e kujtonte, i pikonin lotët pa pushim, i kishte vdekur kur ai kishte qenë dhjetë vjeç dhe i kish vdekur prej oftike. I vëllai i kishte vdekur në kurbet nga tifoja. Buka nuk i shkonte, sado që nuk kishte ngrënë asgjë. I munduar prej mendimeve po bariste prapë nëpër odë duke pushtuar shumë shpesh kryet, duke kujtuar të ëmën e të vëllain, prej të cilëve sot do të mundte të shihte ndonjë dobi. Ora shkonte dhe nga oda tjetër kishte trokëllitur tri herë.

Raqi e kish vendosur dhe e kish menduar mënyrën si t'i thoshte kur trokëlliti dera e hyri i ati, që u drejtua nga korniza e me një zë të ashpër pyeti:

— Është gati dreka?

Pas kësaj pyetjeje u dëgjua zëri «gati është». I ati u drejtua në odën e gjumit, nxori pallton, pastaj hyri në sofrari dhe e pyeti Raqin që po rrinte i menduar:

— Pse nuk afrohesh, apo nuk të hahet?

— Jo, po... — dhe ju mbajt goja Raqit.

— Ç'ke, mos smund?

— Jo, po dua të të them nja dy fjalë — dhe prapë ju mbajt goja, u mbush me të qarë dhe me sytë e përlotur e pa të atin.

— E, thua j se ç'ke të më thua ch? — i tha i ati me zë të fortë.

— Dua të të them... që dua të mësoj... — mirëpo nuk e la i ati ta mbaronte, ja rrëmbeu fjalën, me zemërim e me zë të lartë i tha:

— Si the, more? Të mësosh? Dhe ajo na duhet tani, ja! Kur të thosha unë, ti bridhje e tashti dashke të mësosh. Tashti të mësosh si kofini pas të vjelit! — dhe e vështroi të birin me autoritet. Ky vështrim ja zhduku dhe ja çakërdisi mendimet e përgatitura. Desh t'ja tregonte historinë që lexoi, po e harroi fare dhe jo që nuk dinte vazhdimin, po nuk dinte as si fillonte. Shumë herë e hapte gojën duke dashur t'i thoshte argumentat, duke dashur t'ja provonte me matematikë dobinë, që sjell mësimi, po nuk mundte, se nuk nxirrte asnjë fjalë.

Shkoi mjaft kohë në heshtje. Raqi e shihte të atin dhe me frikë e me lutje sikur desh t'i thoshte: «Në mos u bëfsha burrë e në mos fitofsha para, pa do të më shohësh se ç'kam për të bërë!» Ose «Shumë të lutem, lëmë të mësoj, se, po të dal njeri i madh, dhe ty do të të nderoj!» Këtij pushimi i dha fund akçesha, e cila solli supën. Pastaj babai tha: — Lëri tashi ato, hajde të hamë bukë!

Raqi u ul pranë tryezës, e thyente bukën, e futte kafshatën në gojë, gëlltitte supë, mbllaçitej duke menduar qëllimin e tij që dështoi.

*
* *
*

Kishte shkuar më shumë se një vit. Ishte ditë vere, një nga ato ditë kur dhe më pesimisti ipohondriak gëzohet. Po Raqi jo që nuk u gëzua, po ra ca më shumë në mendime, ngaqë dëshira që i kishte mbirë tani i kishte lëshuar rrënjë. Vazhdonte të punonte në dyqanin e të atit, po me dëshirën e parë. Çdo ditë lexonte libra të shkruarëve të mëdhenj. Më shumë lexonte natën, se

ditën, kur e shihte i ati, i shfrynte me fjalë të ashpra. Slomë herë i kishte folur i ati dhe i kishte mposhtur përpara myshterinjve. Po Raqi kujtonte këshillat e filozofëve dhe heshte. Po, sado që lexonte parreshtur dhe kish bërë një goxha bibliotekë prapë e kishte mendimin për të mësuar dhe po priste nonjë rast të mbarë. Po ky rast s'pritej të vinte. Dhe një ditë, kur po rrinte në dyqan e po lexonte një libër të rrallë, hyri postieri dhe i solli disa letra. Njëra i ishte drejtuar atij, ish me një pliko të gjatë dhe kishte stampa të Amerikës. Raqi u çudit. I ati nuk ishte në dyqan. Raqi, sado që nuk e dinte se nga kush ishte, u gëzua shumë dhe përnjëherësh e grisi zarfin dhe zuri ta lexonte. Në këtë kohë u hap dera dhe hyri i ati, i cili u afrua nga tezga i furosur. Raqi e zhubraviti përnjëherësh letrën dhe e futi fshehurazi në xhep, se e dinte shumë mirë që i ati do ta shante e do t'ja griste. Si ndenji pak, ngaqë kishte kureshtje të madhe, doli jashtë që ta lexonte. Po, pa mbaruar as dy sërë, e ktheu nga ana tjetër që të shihte nënshkrimin, po ai ish shkruar aqë shpejt, sa nuk shquhej fare. Dhe, për ta shuar kureshtjen, filloi ta lexonte:

«I dashur mik,

Ka shkuar shumë kohë që nga ditë që u ndamë! Vërtet, ja, po mbarohen tre vjet. Në tërë këtë kohë nuk dinim për njëri-tjetrin; ti shkove më parë kur të shkruante yt atë dhe, siç më theshe, besoj se mëson! Sa i lumtur që je, o i dashur Raqi! Unë disa muaj pas teje shkova për në Amerikë, se ma dërgoi navllon im vëlla. A e mban mend me sa durim që i prisja të shkretat! Tani pas kaq kohe po të shkruaj, se ty të kam pasur të vetmin shok të besës, po, ca më shumë, se ti, që ahëre, kishe ato mejtime, që m'u futën edhe mua sot në kokë. Po, ti kishe mejtime të mësosh dhe besoj të jesh në rreshtat e fundit. Vërtet, Raqi, je i lumtur, se yt atë përkujdeset për ty...

Nuk mundi ta vazhdonte letrën, se e pushtuan mejtimet dhe ju kujtua koha e foshnjërisë, shokët, lodrat, shkolla, mësuesit, librat, fjalët që ishin në letër e që i kishte harruar edhe ai vetë. Përnjëherësh i dhembti zem-

ra, i pikuan lotët dhe më në fund kuptoi zilinë e mikut, i cili pandehte se mos ishte në rreshtin e fundit. Pësherë-tiu disa herë, i fshiu sytë dhe desh ta vazhdonte letrën, po u dëgjua një zë si prej të marri, që e thërriste:

— Ku u trepetase, more përtac! Hajde këtu, se kemi punë!

Raqi, me ta dëgjuar këtë zë, përnjëherësh e palosi letrën dhe kryeunjur si fajtor hyri në dyqan duke parë të atin me frikë dhe duke pritur ta shante. Nuk priti shumë, se ai, me ta parë Raqin, shtrëngoi grushtet, zgurdulloi sytë dhe i tha me zemërim:

— Nga vete ti, more? Apo, një e dy dhe jashtë; ç'është kjo me ty? Për të bredhur kemi ardhur këtu në kurbet, apo për të fituar?

— Kisha nevojë; pa dola — ju përgjegj Raqi me të drojtur e me zë të ulët, si prej skllavi.

— Njëqind herë në ditë ke nevojë? Ja, kjo është e dhjeta herë sot.

Me të tilla qërtime dhe më të këqija i ngryste ditët Raqi. Atij sot më s'i rrihej në dyqan: mënjanë shtyhej prej kureshtjes që ta lexonte letrën e më anë tjetër mendonte qërtimet e të atit. Dhe kështu u ngrys e erdhi koha që ta mbyllnin dyqanin dhe Raqi ende nuk e kish mbaruar së lexuari letrën. Shumë herë hapte librin duke dashur ta vinte letrën brenda e ta lexonte po atë ditë i ati ishte shumë më i zemëruar se ditët e tjera. Me ta parë që e hapte librin, i thërriste: «Lëri ato budallallëqe, se nuk na japin bukë. E, po ta hapësh dhe një herë, do të ta djeg». Kur e mbyllën dyqanin, shkuan në odë për të fjetur. Raqit nuk i flihej, se desh të lexonte letrën, po jo në sytë e të atit, se ai pa dyshim do t'ja griste. U mendua shumë. Pastaj doli në oborr duke marrë me vete një qiri dhe ca shkrepse dhe, si u vendos, zuri ta lexonte letrën që në krye se nuk e mbante mend ku e la.

I dashur mik,

...po, përkujdeset, se ti shumë shpesh më theshe që do të të vërë në shkollë dhe do të të lërë të mësosh ç'të duash. Tani mëso dhe për mua! Kur arrita në Amerikë, hyra në një fabrikë të pambukut. Po unë e harroj që ti aty je si bej te yt atë e të them kujto punën! Ku do të mundësh ti të gjykosh ç'domethënë punë? Ku e di ti se ç'domethënë të dërsish? Oh, i dashur mik, punojmë që më shtatë të mëngjezit e gjer më dymbëdhjetë, dhe që më një gjer më gjashtë, dhjetë orë parreshtur në një atmosferë prej 25 gradësh të nxehtë, saqë as djalli nuk duron dot. Shumë pleq, që kemi këtu, na thonë se dhe në skëtërrë nuk është kaq nxehtë. Tani kuptoje se sa dërsijmë. Dita me ditën, të mbytur në djersë, kthehem nëpër konakët ku duhet të lajmë pjatat, lugët, pirunjtë, thikën që kemi të vetëm dhe me të presim bukën, mishin, dhe shumë prej shokëve tanë presin dhe ndonjë copë sho-llë të këpucëve ose ndonjë tjetër kur i arnojnë. Kështu më shkoi koha gjer këtu e dy muaj. Tashti më s'jam në atë fabrikë. Një ditë, kur po punonja duke plevatur në djersë në një atmosferë të nxehtë duke futur pambukun në qyn-gjet nga ku dilte tërkuzë, nga ana tjetër ku ishin ca maqina me dhëmbë që e krehnin pambukun, u dëgjua një zë që ta skërfitte zemrën. Përnjëherësh ktheva sytë dhe pashë se maqina i kishte pushtuar dorën një shqiptari dhe, pothuajse, ja kishte futur gjer në bërryl. Ai po thërriste. Pas kësaj të thirrurë e lashë punën dhe u sula të kërkoja bosin. U ngjita lart, zbrita poshtë, prapë u ngjita, po nuk e gjeta asgjëkundi. Në katin e sipërm ishin veglat, që bënin pëlhurë ku punonin vajza. Rendja si i lënë dhe thërrisja si i marrë, po, në zërin tim nuk më përgjegjej asnjëri, se s'e linte shamata e veglave. Duke rendur kështu, e pashë bossin, që po fjalosej me një vajzë mjaft të bukur, leshgështenjë, meshollë, hundëqiqër dhe gojëvogël. Desha t'i thesha që ta mbante maqinën e ta shpëtonim njeriun. Përnjëherësh ja mbështeta dorën e djathtë mbi supin e trashë dhe, duke përdorur të gjitha fjalët që dija, i thashë:

— Mister. Fallas, Mashina, Gohom — dhe, duke bërë më duar, i dëfteja se po kollofite maqina të ziun njeri. Bossi më pa me çudi, si dukej nuk merrte vesh anglisht; e unë i thashë prapë:

— Mister, Koman, Fallas, Mashina, Gohom. tubet for, fallas. Mister tumaç plis.

E ai, kur unë i flisja, hapte duart, më shihte me çudi, se ç'i thesh vajzës me zë të lartë dhe me zë të fortë më pyeti:

— Uat? Ç'thua, more, s'të kuptoj. — Po unë nuk e kuptova ç'më thesh dhe, ngaqë desha ta shpëtoja të ziun, e zura pas çipit të setrës dhe e hoqa poshtë. Ai thërriste, po unë nuk e dëgjoja dhe vazhdoja ta hiqja, gjersa e shpura në katin e dytë dhe e drejtova tek ajo maqina, që kishte kollofitur shqiptarin e shkretë. Po, o tmerr! Kur hodha sytë, e pashë që i varfëri shqipo ishte bërë petull, i qenë thyer kockat dhe e kishin nxjerrë të vdekur.

Pas kësaj ngjarjeje e lashë punën dhe vajta në Malbona ku është një kushëriri im. Tashti punoj në fabrikën e këpucëve. Po, se për pak harrova; që nga ajo ditë m'u kujtove dhe e vura ndër mend, ta mësoj anglishten. Se, sado që kam aq kohë, nuk dija as aq sa të shpëtoja njeriun. Që sot fillova të shkoj në shkollën e natës.

Nuk kam ç'të shkruaj tjetër gjë. Pres përgjegjen tënde dhe të lutem të jetë e shpejtë dhe e plotë. Të më shkruash për të gjitha. Ja tek e ke dhe drejtimin tim: Shore Maro P O. Box Nr. 25, Malbora, u.s.a.

Me dashuri miqësore Shore Maro.

P.SH. Pa dyshim do të çuditesh ku e gjeta drejtimin tënd. Që të ta shuaj kureshtin, po të shkruaj: Këto ditë erdhi prej vilajetit kushtrimi yt Gaqo Maro. Kur e pyes ta për ty, ai ma dha drejtimin.

MALLËKIMI

Ish dimër. Disa miq po rrinin pranë zjarrit, rreth e rrotull vatrës, duke pirë verë e duke ngrënë gështenja të pjekura. Plaku i shtëpisë, me vetullat e dëndura e të thijnjura, i ati i Mitit, sapo mbaroi së treguari ca kujtime të djalërisë së tij. Në këtë kohë, Stefani, që ish një burrë i kërrusur nga mosha, me kupën në dorë e duke u mbllaçitur, tha:

— Do t'ju tregoj për disa gjëra që kanë ngjarë këtu e shumë vjet: këto janë edhe të gjalla në zëmren time. Unë, ahërë, isha trembëdhjetë vjeç djalë. Im atë kish dy vjet që më kish vdekur. Kish shumë vjet në kurbet sa që unë, as që e mbaj mend mirë. E sjell ndër mend vetëm kur më kujtohet ajo dita që shkoi për në kurbet, për herën e fundit, se më dha pesë grosh dhe më tha: «Hapi sytë, ta dëgjosh nënën e të mësosh në shkollë!»

Ne, ahërë, rronim në Drenovë dhe kishim mësonjës një çalaman, e kurrizdalë. Ngahërë, kur na e kthente kurrizin, që të dilte nga dera ose të shkruante gjë në dërrasën e zezë, qeshnim me shëmtimet e tij dhe shumë shpesh i nxirrnim dhe gjuhën. . . Në këtë kohë na pushtoi vobekësia. Nëna hoqi një sëmundje të madhe. Pastaj, se ku na u gjend dhe një gjyshe, e cila u çkarkua në shtëpinë tonë. Ishim tre veta që deshim të hanim. Unë edhe nuk e kisha kuptuar ç'domethënë nevojë se, sa herë që më hahej, kërkonja dhe kurrë nuk e dëgjonja fjalën «s'kam», po, nga-

herë, më ipte nëna një copë bukë me një copë djathë. E unë e merrnja dhe dilnja jashtë, e hanja mengadalë se, shumë shpesh, kërkonja bukë jo se më hahej, po ngaqë nuk kisha ç'të bënja. Shumë shpesh merrnja tulin e bukës, e dërmonja bashkë me djathin dhe e bënja si top në cipin e këmbës. Herë e haja, po më shumë ua hidhja pulave ose rabeckave se mblidheshin mi ferrat që ishin jashtë shtëpisë. Dhe kështu më dukej se mos kjo botë ish krijuar për mua. Ngaherë bridhja më të katër anët e fshatit. . . Vallë ku e ku nuk vinja bashkë me shokët e mi prej të cilëve sot nuk ka mbetur as ndonjë i gjallë.

Posi sot e mbaj mënd, zotërinj, atë ditë kur i vajta nënës e i kërkoja të më blinte opinga prej telatini e me xhufka, se të atilla kish fqinji ynë, i biri i plakut të fshatit. Për herën e parë ma prishi im më, po jo me të keq. Më kujtohen lotët që ja kishin mbushur sytë e saj të kaltër. . . Ajo më qetonte me sy e më thesh: «Mos kërko gjëra që s'bëhen dot!» Po unë nuk kuptonja asgjë nga vështrimi i saj. Pak më vonë e përsërita kërkimin tim duke përpjekur këmbët, duke thirrur e duke shtrembëruar buzët: «Dua, moj, dua opinga!» dhe ja thirra të qarit. Nëna e gjerë më qetoi me fjalë të buta, duke m'i ngrohur faqet me buzët e saj. Kur i ngrita sytë e përplotur, se sjellja e sim mëje ma dëboi nopranësinë, e pashë dhe më erdhi keq; për të. Im më më pushtoi në krahët e saj dhe më tha:

— Ja, u bënë dy vjet që vdiq yt atë; tani s'ka kush të na dërgojë para. Unë s'kam. . . se s'më mbeti asgjë.

Gjer më ahëre as që e vinja re dhe as që e vrisnja mëndjen që çdo javë kur çdukej pula, kur këndezi, kur lopa, kur kali, kur kau, kur viçi. . . Fjala e sim mëje m'i shtroi këto pyetje dhe përpara syve të mi qëndroi gjendja e shtëpisë sonë. Pa i thënë as gjysmë fjalë nënës, u ngrita dhe, pasi fshiva sytë me shaminë e madhe që e mbanja lidhur në brez, dolla jashtë i mbushur me mejtime. Tani nuk mejtonja për opinga, po desha të merrja kurbetin, se e kuptova që kishim mbetur të varfër. . . Në fshat kish ardhur prej kurbeti djali i plakut të fshatit, te i cili vajta dhe fola për punën e kurbetit e i kërkoja mej-

tim. Puna pothuajse u mbarua. E binda dhe nënën se ajo nuk desh të më linte. Unë e pandenja se mos Vllahia ishte gjer në Korçë, prandaj dhe nuk e vrava mëndjen për para. E, kur i biri i plakut të fshatit ish gati për t'u nisur, më pyeti:

- E, more, a u bëre gati?
- Po ç'gatira të bëj? — ju përgjegja unë.
- Po paratë e udhës a i ke? — më tha ai.
- Pse duhen shumë a? — i thashë unë.
- Po ndonja katër napolona do të duhen — më tha.

E kisha kuptimin e parave; e dinja ç'domethënë çereke, mexhite, po nuk e dinja ç'domethënë napolona.

E kur i thashë si me të drojtur nënës për paratë e udhës, ajo mënt qau, po i kish bërë gati, se kish thirrur fqinjët, e njërit i shiti kazanin e rakisë për dy napolona, tjetrit lopën prej 150 grosh dhe të tretit çjapin për 50 grosh. Kështu m'i bëri paratë e udhës, të cilat s'm'i dha mua, po djalit të plakut të fshatit... Më në fund arriu dhe dita. Im' më më vuri në një baulle të vjetër, po të shëndoshë që ish prej njeriu që pëlqen plaçkë të vyer, të gjitha gjërat e nevojshme... Mund t'ju betohem, zotërinj, se, që nga ajo ditë e gjer më sot, kanë shkuar shumë — shumë vjet. Para se të ikja, brodha më të katër anët e fshatit; u ngjita në majën e malit... vajta në Shën-Kostandin, ku u fala dhe ju luta zotit të më nxirrte faqebardhë... Kur u kthyesh në shtëpi, dielli kish perënduar dhe bagëtia ishin kthyer prej kullotës. Hyra në katusa, ku pashë vetëm dy dhen e një dhi. Përnjëherë e solla ndër mënd kohën pa vdekur im atë, kur kishim shumë dhen e dhi, tri lopë, një, me nder jush, gomar... e një kalë... E tani s'na kish mbetur asgjë. Nuk do t'iu tregoj se si më përcuall, se cilido prej jush s'besoj të mos e ketë ngrënë kurbetin. U nisëm me qeraxhinj dhe pas njëzet ditësh ardhëm në Bukuresht... Djali i plakut të fshatit ish çirak në një kërcmë¹⁾, ku më futi dhe mua... Atje

1) Kërçmë-a — pijetore.

punova tre vjet me radhë... po ç't'ju them: kishim aqë punë, sa nuk kishim nge të hanim bukë, po dhe atë e kishim me masë se, siç duket, ustai do të kishte haber nga dituria e shëndetësisë dhe na e kontrollonte bukën që të mos na binte rëndë. Megjithatë, s'mund të qahem: më paguante 120 franga në mot e nga këto të zbriste 60 franga për kupa, pjata e të tjera që thyenja. Paratë, nga mot, ja dërgonja nënës, se për vete nuk kisha nevojë për asgjë: të gjitha m'i bënte im zot. Një palë këpucë të rënda e të trasha, një palë rroba pa xhep dhe dy këmbishë prej ushtari. Dhe, duke punuar nga 19-20 orë ditën, shkuan të tre vjetët. Ngahera e kujtonja nënën dhe nga mot i dërgonja para si dhe letra shumë shpesh... Kur u mbaruan të tre vjetët, do të mund të them se vllaçen e dinja shumë mirë dhe, ngaqë shokët e mi merrnin më shumë rrogë, një ditë i thashë ustait që të ma shtonte. Po ai m'u përgjegj me grushtë në kurriz e më shumë të shara që nuk i zë kalemi. Dhe kështu e lashë punën e me pesë franga në xhep, që kisha mbledhur prej bakshisheve, zura t'i numëroj sokakët e Bukureshtit. Një ditë, kur s'më kish mbetur asnjë pesësh, më doli një punë më e mirë nga e para. E quajta veten të lumtur dhe fillova nga puna me zell. Nënën nuk e harronja; i dërgoja ngahera dhe, ngaqë e kisha rrogën më të mirë, i dërgonja çdo muaj nga dhjetë franga. Kishite shkuar mjaft kohë kur më pushtoi një lakmim për paranë: nisa të kursenja dhe për nënën. I kisha harruar që të gjitha të shtëpisë dhe as nëna me lottë e saj, as lumi i fshatit, as mali, as koha e foshnjërisë e as katoi nuk po ma largonin maninë që kisha për paranë. U kisha zili të pasurve, dhe desha, medoemos, të bëhesha i pasur.

Kishin shkuar dhe disa vjet. Në këtë kohë munda të vë mënjanë njëmijë franga. Isha mjaft i shkathtë, e dinja ku dilte bakshishi, se e kisha kuptuar të fshehtën e mjeshhtërisë. Në këtë kohë e lashë punën dhe hapa në vete një kërcmë të vogël. Puna më vajti mbarë. Që nga dita që u bësh usta, nuk mejtonja asgjë tjetër, po vetëm: para, para. Vjetët shkonin e unë dita-ditës ngrihesha si nga paratë, ashtu dhe nga nderi, se këto të dyja janë lidhur

shumë pisk në mes tyre. Në bangë kisha me mijëra franga, kisha shumë para në befara 1) e me fajde; kisha pesë fabrika të alkoolit; kisha sjellë nga Korça e nga fshati djem me duzina, që i paguaja nga pesë franga në muaj e që u bënja rroba pa xhepa, se e kisha kuptuar «përsenë». I mundonja, ua zbrisnja jo vetëm gjysmën e rrogës, po të tërë dhe, më në fund, po të më kundërshtoj ndonjë si më i squar, e hidhja jashtë të çveshur e pa pesësh në xhep...

Dhe kështu u bësh milionar... Tani, ata që nuk më flisnin me gojë, kërkonin të më bënin dhëndërr dhe më bënin. Besoj ta dini. Mora të bijën e Rapi Mbuos... Më dha 200.000 franga prikë, se paraja e merr paranë. Puna sa vinte më shtoj. Me gruan rronim të lumtur dhe na dha zoti një vajzë e një djalë. Plakën e kujtova vetëm pas gjashtë vjetsh; në letrat e mia nuk më përgjigjej asnjëri. Më në fund i shkrova priftit, që m'u përgjigj se im më kish katër vjet që kish vdekur. Nuk e vrava dhe shumë mëndjen se tani kisha të tjerë të dashur; përveç parave desha gruan, po ca më shumë fëmijën. Para kisha shumë, po kurseja ca më shumë dhe tani e kuptoj se paraja qënka po si ujët e kripur, prej të cilit sa më shumë të pish, aq më shumë të shtohet etja. Po, në këtë botë, asgjë nuk mbetet pa ndryshime; m'u sëmur djali prej ethesh, pastaj prej tifoje, dhe, sado që rreth e rrotull tij bëra fortesa prej floriri, prapë nuk e shpëtova dot nga kosa e vdekjes... E desha pa masë... Po shkoi dhe kjo. Pas kësaj plage, në një behar, m'u mbyt vajza kur lahej në Tunë. Që të mos e zgjat, pas ca vjetësh puna m'u shtua ca më shumë. Ime shoqe, nga merakun që humbi fëmijën, u sëmur dhe ju çoi oftikë. U mundua, u dergj shumë e më në fund vdiq. Kishin shkuar dhe shumë vjet. M'u duk sikur u qetuash: vallë ç'gjë nuk harron njeriu i mjerë? Punërat i kisha shitur dhe rronja i çkuajdesur me disa milionë kapital duke u zhgrryer nëpër qarqet e qejfit. Edhe isha i ri, mund të them, isha edhe dhëndërr, se nuk i kisha mbushur të pe-

1) në befara — hua me hipotekë.

sëdhjeta. Kisha shumë propozime për martesë. Po unë as që i shkoja ndër mend këto propozime, se e kuptoja që një mallëkim i bashkuar me një uratë më ndiqte pas, pa mos më lënë vetëm asnjë minutë. E kuptova se këto ishin të nënës. Urata m'u dha kur ajo shiti kazanin e rakisë, lopën, çjapin, kur m'i dha të katër napolonat duke më puthur, dukc më thënë: «Hapi sytë!» Sytë i hapa, u bëra i zoti, fitova shumë para, po nuk i hapa dot sytë që të mos harroja nënën, e cila shkoi jetën në nevojë dhe fundin e saj në uri. . . Shkuan dhe shumë vjet që i kalova duke shetituar botën. Vallë ku s'vajta? Në Paris, në Romë, në Milano, në Lago Mazhore, në Londër, në Berlin, në Svicër, dhe në Monte-Karlo ku, unë desha t'i hidhja mbi një kartë të gjitha paratë që kisha fituar. Po, për të fituar para, kisha uratën e nënës dhe ngahera fitonja, po nuk gjenja qetësinë e prehjen e shpirtit. Bukuritë e Parisit, operat e rralla, romansat e pëlqyera, orkestrat melodike, shantanët pa censurë dhe gjithë zbavitjet, ku tymosen të pasuritë e dheut, më dukeshin të mërzitshme. Asgjëkundi nuk më rrihej dhe vinja, si nonjë kurbat, që nga njëri qytet te tjetri. Ky ish mallëkimi i nënës që ma dërgoi që nga fshati në orën e vdekjes, kur nuk kish ç'të hante; kur nuk kish se kush t'ja shuante etjen. Më në fund, pasi u mejtua, e gjeta për të mirë dhe erdha këtu ku jam, pranë fshatit; pranë vëndit ku çlodhen eshtrat e asaj që më dha uratën, kur më nisi për në kurbet, po të cilën unë e harrova. E ajo nga vuajtjet e pësimit që hoqi, në orën e fundit, më dërgoi mallëkimin. Mos pandehni se nuk kam vajtur në fshat. U poqa me priftin, e pyeta, e kërkova varrin e saj, po nuk e di asnjëri. Dhe prifti nuk është i pari. Koha i ka ndryshuar që të gjitha.

Me të mbaruar tregimin, Stefani rrëmbeu pallton, shkopin dhe shkoi. Miqtë ja thirrë këngës dhe pinë verë, se ky tregim i fuli në mbretërinë e pikëllimit.

Odesë, 1912

DJALI DHE BABAI

Koci, u kthye nga gjimnazi dhe hyri në dyqan të të atit. Atje ishin mbledhur disa zotërinj që po bisedonin për politikë duke shfaqur mendime të kundërta për çlirimin e Shqipërisë. Kocit nuk ju mbajt, po mori pjesë në bisedime dhe me argumenta të fortë, ua rrëzoi mendimet biseduesve. Pas kësaj që të gjithë e lanë dyqanin dhe mbeti vetëm Koci me të atin. I ati u zemërua pa masë për sjelljen e djalit dhe i tha me zë të fortë:

— Unë po të vesh, po të mbath, po të ushqej e po të mësoj e ti kërkon të më urdhërosh t'u bindem mejtimeve të tua. Jo, kurrë nuk do të heq dorë nga mejtimet e mia dhe nuk do ta shpie veten, gjer në atë pikë, sa të më urdhërojë djali.

— Po kjo është një marrëzi! — i tha i biri.

— Si the, more! Marrëzi! Shko, more, më paske ardhur si ndonjë bumbashir dhe po përpjek këmbët që të heq dorë nga mejtimet e mia... Nuk më qërrohesh që këtu!

Koci, duke parë që i ati, në vend që ta kuptonte të vërtetën, po egërsohej më shumë, u ngrit dhe, pa i thënë as gjysmë fjale, doli nga dyqani.

*

*

*

Kur hyri në odën e tij, Koci ra në mendime të thella. Pas grindjes që pat desh ta linte shtëpinë e t'et dhe, pasi

u mendua dhe pak, e vendosi. Bëri gati plaçkat dhe shkoi, pa i thënë të atit as gjysmë fjale. I la një letër, me anën e së cilës njoftonte shkakun e ikjes. Kur kali e hoqi arabanë, 1) hodhi sytë nga shtëpia dhe ju mbushën sytë me lot, se kujtoi gjykimin e marrë të të atit dhe pëlqimin e tij: të mbetej pa djalë, po me ndjenjën e kalbur.

Koci, me anën e miqvet, gjeti ca mësimë private me një pagë të mirë. E mbaroi gjimnazin dhe hyri në universitetet, të cilin e mbaroi me nishan të artë. Pas kësaj hyri profesor në një gjimnaz të vendit.

I ati i Kocit kurrë nuk pyeti për të birin dhe, sado që me zemër e donte, nuk u mejtua ndonjëherë ta ndreqte fajin, ta linte idenë e marrë e të bashkohej me të birin.

Koha shkonte me shpejtësinë e ujit. Kishin shkuar më shumë se dhjetë vjet që nga dita që ishin ndarë. Koci rronte më vete. Që prej tre vjetësh ishte martuar me një vajzë shqiptare dhe kishte një djalë si drita. Dhe, meqë kjo botë është si rrota dhe vërtitet, i ati i Kocit, me mendimet e tij dhe me miqtë që kishte e që ja hëngrën tërë pasurinë, kishte mbetur pa gjë. Në këtë gjendje miqtë e lanë vetëm. Koci nuk dinte gjë për këtë punë. Për të atin ca i thoshin se kishte shkuar në atdhe, ca të tjerë se e kishte shitur mallin dhe kishte vajtur në një qytet tjetër. Një ditë, kur ishte i ngeshëm dhe po shëtiste nëpër udhët e bukura të qytetit, e pa të atin të zhveshur, të zbathur dhe të uritur. E kishin lënë miqtë. Plaku e dinte që i biri ishte mirë, po nuk donte të përulej. Ai e kishte kuptuar gabimin dhe shpesh thoshte me vete: «Nuk e meritoj të jem babai i Kocit». Dhe s'priste ndihmë nga asnjëri. Koci, me ta parë të atin, ju afrua përnjëherësh, e pushtoi për qa-

1) karrocë.

fe i foli me fjalë të ëmbla. Nuk i duroi dot vuajtjet të hiqte i ati, po e hipi në një araba. Nga të pangrënët e gjatë. me të arritur në shtëpi, babait i ra alivan. Koci përnjëherësh thirri shëronjësin, i cili mezi e solli në vete. Kur Koci e pyeti, se nga se i kishte ardhur e gjithë kjo, ai i tha:

— Nga të pangrënët. I janë tharë zorrët.

Kur erdhi në vete, baba vështroi rreth e rrotull, tërë çudi dhe i tha djalit: — Vërtet, ke pasur të drejtë përsa më the atë ditë. Ti u dëfteve zemërgjerë dhe shpirtmadh. Po të isha unë, në vendin tënd, dhe të më kishin dëbuar nga streha prindërore për idenë kombëtare, kurrë nuk do të kisha mëshirë. Më ndje për sa të bëra. Ndjenja shqiptare qenka e vërtetë dhe e shenjtë, se ajo predikuaka dashurinë e jo urrejtjen. Dhëntë zotë e përparoftë kjo ndjenjë e shenjtë shqiptare, që sot po më shtie ballsan mbi zemrën time të plagosur e të dërmuar. Ajo po m'i shëron plagët e trupit dhe të shpirtit. Sot ajo po më jep prehje, shpresë dhe po më bashkon me djalin tim, me gjakun tim.

Pas këtyre fjalëve vështroi edhe njëherë rreth e rrotull, desh ta pyeste të birin si e kishte shkuar kohën e ndarjes, po e kuptoi që nuk kishte të drejtë ta pyeste. U ngrit më këmbë, e pushtoi të birin, psherëtiu, hapi gojën dhe i doli shpirti.

MIRËMËNGJEZ ME INTERES

Ish vjeshtë. Koha edhe nuk ish aq e mërzhitur se era kish disa ditë që kish pushuar. Deti ish i qetë... qielli i kthjellët dhe, në atmosferën e natës, ndihej një e ftohtë e hollë që t'i thante duart.

Ora kish vajtur më shumë se dhjetë. Po rrinim të çkujdesur dhe po trazonim fletët e politikës, gjithsecili, me duart e lara ose të palara, duke bërë planin e mbarimit të luftës.

Në këtë hop njëri prej miqve na tha:

— Shiko, sa botë e keqe! Tërë bota përpiqet dhe rreh për paranë! Janë gati të gënjejnë... të bëjnë lajka, të therin, të vrasin, të bëjnë qindra poshtërsira vetëm për të nxjerrë paranë, prej së cilës kanë lindur zënkat, luftërat, armiqtë e gjithë të këqijat e kësaj bote.

— Nuk ka as ndonjë dyshim — tha i dyti — se lidhja dhe zgjidhja e kësaj jete qëndrojnë te paraja. Nuk dua t'ju kujtoj Judhën dhe Efialtët, se këto janë gjëra të vjetra e mund të thonj që u ndryshua njerëzia, po do t'ju sjell si shembëll luftën e sotme.

— Kjo gjë është shumë e rëndë për mendjet tona — tha i treti. — Këto çështje le t'i zgjidhin njerëzit e mëdhenj. Unë megjithë budallallëkun tim ju them kështu: Ke në xhep? Ke miq, ke soj, ke dhe njerëz që të të falen

e të të nderojnë. Nuk të ka xhepi? Të gjithë të bëhen të huaj.

— Jo, nuk është ashtu, — tha i pari — se ka njerëz që të duan dhe pa interes, sado që këta janë shumë të pak-të. Do t'ju sjell një shembëll: Kur mbeta pa punë, Zigoja sapo më poqi, më mori në shtëpinë e vet, më dha të ha e të pi, më dha disa mijë franga për të bërë nonjë punë, kurse miqtë e të njohurit bënin sikur s'më njihnin.

— Që kur e kishe të njohur? — e pyeti i dyti.

— Që kur ish nxënës. I ndihnja ngahera, kur me pe-së e kur me dhjetë franga. Më vinte në dyqan dhe e ndjen-te veten si në shtëpinë e tij. E kam dashur si vëlla.

— Tani po e kuptoj se ç'gjë e bëri të të kujtojë. Tek ai dhe në mos ish interesi, ish detyra e shpërblimit të së mirës që i kishe bërë. Ne këtu bisedojmë e kërkojmë një «mirëmëngjez pa interes».

— Të tillë njerëz nuk ka në shekullin tonë — tha i treti. Tani padashur m'u kujtuan fjalët e një plaku që i tha kur i kërkuan para hua: «Jo, unë s'kam as soj e as fis. Ja tek është nëna ime!» dhe goditi njërin xhep. «Ja tek është im atë», dhe goditi tjetrin xhep. «Ja tek është soji e fisi», dhe goditi tjetrin xhep.

— Po pse largohemi, — tha i pari — fjala shqipe tho-të: «Miq për fiq». Më mirë dëgjon: t'ju tregoj se ç'kam pësuar këtu e mjaft vjet. Tamam ahere isha djalë i ri plot me shpresa dhe i fryrë me patriotizëm të jashtëm, ku hyj-në zëra të larta e asnjë çikë punë. Gjer më atë kohë kisha shkelur në disa shtete duke kërkuar fatin. Po më kot... se, që ta gjesh fatin, duhet të kesh energji: Ajo mua më mungonte. Dhe kështu, me ca para të paka që munda të gjej, i hipa vaporit dhe u shkarkuash në Stamboll ku pandehnja se, me të më parë, do të më rrëmbenin. Pro-gram «ç'do të bëj në Stamboll» nuk kisha shtruar dhe as q'e kisha vrarë ndonjëherë mendjen se duhet të kesh program. Edhe isha i ri, isha, si thonë pleqtë, nga ata që pandehin se «çdo gjë që fluturon ahët». Kur zbrita në Stamboll, qëndrova në hotel; atje, pasi u mejtuaash pak, vendosa të bëhem bashkëpunëtor i gazetës «Besa». E

pandehnja veten zheni dhe isha i sigurt që do të më rrëmbenin. Me shumë mundime e gjeta zyrën e gazetës. Me të hyrë brenda, më doli një djalë i vogël, i bukur, shumë i shkathët po, për fat të keq nuk dinte shqip. Pandehja se mos kisha bërë gabim. Po na, më doli një burrë i veshur shumë ligisht, i parrojtur e i palarë, që më foli me një shqipe të bukur. Që të mos zgjatem, nga ai e kuptova që nuk kish shpresa. Paratë m'u mbaruan. Kisha dy ditë pa e vënë erën e bukës në gojë. Pasi e vrava shumë mendjen, shita sahatin e flarinjtë, pagova borxhet dhe, me kusurin që më mbeti, vendosa të kthehem në atdhe. Prapë pa ndonjë qëllim e pa ndonjë program u nisa, se më shtynte, siç ju thashë, patriotizmi i marrë e i jashtëm që ish me zë të fortë për bujë e jo për punë. Dhe vajta në shtëpi. . . më pritën si jo më mirë. . . më puthën me mall dhe ishin shumë të gëzuar që më panë. Po, kur çkarakonin plaçkat dhe e vunë re që kisha vetëm një baulle të vogël, e pashë që ju pakësua gazi. E unë u kthyesh zotni me 22 grosh në xhep. Këpucët i kisha të grisura dhe kishin nevojë për gjysma. U vura gjysma këpucëve, vura festën në kallëp, hekurosa rrobat dhe dolla në treg për të shëtitur. Kisha mjaft që s'kisha qënë në atdhe. I kisha harruar pagoditjet e jetës, se u dhashë i tëri në kujtimet e foshnjërisë, me të cilat ishte lidhur ky qytet. E kisha të humbur. . . shëtitnja si i lënë dhe, duke shkuar si automat, një zë që më thërriste me emër, m'i largoi që të gjitha.

— Mirë se ardhe bre, Kostë — dhe një djalë në vër-sën time më përqafoi vëllazërisht.

Nuk e njoha. Duke e parë, në sy m'u kujtua që ish një bashkënxënësi im. E njoha, ish Jorgua i Petit.

— Eja, eja, more, në dyqan — vazhdoi miku dhe më hoqi në dyqan. — Po si je, si ke shkuar? Sa kohë që s'jemi parë? . . . Qënke bërë burrë, more?! Për të martuar ke ardhur? Pa na thua ndonjë të re që andej. Sa të lumtur që jeni ju të kurbetit! Ja, ne këtu, po kalbemi me këto. . . — dhe më dëfteu çipat e dollomasë që i kish të lyera me

vaj duke i hedhur sytë mbi pantallonat e mia të hekurrosura.

Më gostiti me gjithë të mirat: me konjak, me meze, me kafe e me shumë të tjera. Kur ngjitesha për në shtëpi, çuditesha me sjelljen e Jorgos, se nuk e kisha nga shokët e mirë. Vallë pse më priti kaq mirë? Ahere thashë me vete: «Ky njeri ma tha mirëmëngjezin pa interes». I pushtuar prej këtij mejtimi ja tregova që të gjitha nënës. E ajo i dëgjoi me kujdes, e shpuri buzën në gaz, dhe më tha:

— Cili, biro? Jorgua i Petit? Po unë atje marr vere-sie me teftër!

DJALI I PAPROKOPSUR

Bitri që prej kohe ndodhej në kurbet. E kishte lënë atdheun që në vogëli, se e kishte shtyrë nevoja. I ati i kish vdekur dhe kishin mbetur jetimë: ky, për të cilin do të shkruaj, që ish më i madhi i fëmijëve, një djalë tjetër, më i vogli i fëmijëve dhe dy vajza njëra pas tjetrës. Në shtëpinë e tyre ishin ende të gjallë gjyshja dhe i gjyshi, që të dy kërrusur dhe të drobitur. Sado që nuk luanin, që nga këndi deshën të hanin e të pinin. Me një fjalë që të gjithë, të mëdhenj e të vegjël, deshën të visheshin, të mbateshin dhe të hanin. Pasja e vogël që u la i ati i Bitrit, u mbarua pa mbushur vitin. Ja, nga këto u detyrua dhe shkoi në kurbet.

Për të vajtur në kurbet, Bitrit nuk i tha asnjë nga të afërmit. Ky, kur e kuptoi vobekësinë që e kishte pushtuar shtëpinë e vet, u mendua për kurbetin. Ju forcua mendimi edhe nga tregimet e shokëve për të vëllezërit, që i kishin në kurbet e ku fitonin shumë para. Këto ja shtuan guximin Bitrit.

E ëma nuk desh të pranonte dëshirën e të birit, se asaj i ishte zhuritur zemra nga kurbeti: atje i kishte vdekur i shoqi, atje të vëllezërit dhe atje shumë nga kushërinjtë e saj. Me një fjalë ajo kishte marrë lebetinë nga kurbeti. Po ca më shumë, të këqijat e kurbetit, ja kujtonte Cokja, fqinja e saj, me të qarat. Ajo e kishte djalin në

kurbet. Ai e kishte harruar dhe nuk i dërgonte as para dhe as letra.

Që të gjitha këto ja skërfitnin zemrën së mjerës Rinë, nënës së Bitrit.

Me njëmijë e një belara u bind Rina. Bitri i bënte be që shkonte në kurbet vetëm për të mirën e shtëpisë dhe për nderin e saj. I bënte be që do të mos shikonte dëfrimet, po vetëm punën dhe gjithnjë do ta kujtonte shtëpinë.

Rina u bind. Vuri qilimin penk për katërqind grosh dhe ja dha paratë Bitrit për udhës. Bitri u gëzua shumë, i puthi së ëmës dorën dhe qau. Ngaqë nuk desh ta shihte e ëma, u kthye mënjandë dhe i fshiu lotët.

E ëma e pa. E kuptoi se atij i dhembte zemra të ndahej nga ajo dhe i tha:

— Po të lëshoj që nga shtëpia edhe të parritur mirë. Do të vesh, o shpresa ime, në kurbet, do ta nxjerrësh bukën me mundime. Do të më jesh larg, do të mos më kesh pranë në kurbetin e flamosur. — Dhe me zë ja thirri të qarit.

I biri ja zuri duart, me të cilat po fërkonte sytë, dhe i tha:

— Mos qaj, nëno! Pas tre vjetësh, ose të shumtën katër, unë jam këtu dhe besoj me shumë para. Ahere i mbulojmë hallet tona. Hesht, mos qaj!

Sado që Rina bëri sikur nuk qau, po i ndiheshin të nemiturat nga të qarët e mbajtur.

Bitri më nuk e shihte të ëmën. Ai ra në mendime. I kaptoi meteorët, se e shkreta fantazi e shpuri në kurbet dhe e sheshoi në pasurira dhe në lumtëri. Në këtë kohë, Bitri, as vështronte dhe as dëgjonte, po vetëm mendonte paratë e shuma, që do të fitonte; si do të kthehej në atdhe i pasur, si do ta gëzonte të ëmën, të vëllain, të motrat; si do t'i ndihnte sojit dhe si desh të bënte ndonjë spital

Bitri, sado që ishte i vogël, se nuk kishte mbushur të 16 vjetët, e kishte fantazinë të gjerë se dhe këto mendime ja shtuan dëshirën për të ikur në kurbet.

Kurbetin, sado që nuk e kishte parë, përpara fanta-

zisë së tij, e shihte me komfort të madh dhe i dukej se mos atje i gërryenin paratë me lopata. Këto ju rrënjosën kur erdhën ca nga Manastiri dhe bënë shumë mirëbërje në Korçë. Këta i kish në gojë tërë qyteti.

As ai nuk e vuri re kur ju afrua e ëma, e puthi dhe ja largoi mendimet. I ndjeu shumë mirë buzët e ngrohfa të saj.

Bitri nuk qante dhe ata lot, që lëshoi më parë, ju thanë fare. Duke parë tëmën, që qante, desh dhe ai, po s'mundte, se e kishin pushtuar ëndërrimet dhe shpresat. Mendimet e tij ja tha së ëmës. Ajo e dëgjoi më vërejtje dhe i tha:

— Nuk më duhen shumë, o biro. Vetëm shiko mos më lësh pa dërguar, se ne dhe me një copë bukë do të jemi të lumtur.

U puthën dhe Bitri i hipi arabasë dhe arriti në Manastir. Që andej në Selanik, dhe që andej në Kostancë. Në Selanik priti një javë vaporin, që shkonte drejt për në Kostancë. Atje ishte një shoku i tij, i cili s'kish as gjashtë muaj që kishte ikur.

Dhe kështu me pak mundime, me ca dallgë të këqi-ja, nga të cilat për pak u mbyt vaporin, me ca të vjella, ngaqë e zuri deti, arriti në Kostancë dhe shkoi drejt e te miku. Ai e priti shumë mirë, e nderoi për së tepërmi dhe me anën e të atit i gjeti punë në një pijetore.

*
* *
*

Kurbeti nuk i doli ashtu si e ëndërronte. Ai ishte me mundime të mëdha dhe me vuajtje. Paratë nuk gërryeshin me lopatë, si i dukej atij, po dilnin me mundime dhe me të dirsur shumë. Bitri tre muajt e parë nuk mori fare para. Pastaj mezi ja bëri i zoti 15 franga në muaj.

Kështu shkuan dy vjet. Në këtë kohë Bitri e kishte mësuar gjuhën e vendit sa për t'u marrë vesh. Ishte djalë shembull, se kurrë nuk dilte për të dëfryer, kurrë nuk

pinte dhe, sa para që i tepronin, ja dërgonte sëmës. Shkoi dhe një vit. I zoti e desh shumë dhe ja kishte shtuar hakun. Po Bitrit ju mërziu kjo punë, se, kur ju kujtua fantazia dhe ëndërrimet që qëndroi në lëndina e lotëve kur u nda nga e ëma, dhe e la se ëndërrimet dhe shpresat e mundonin. Zuri të mos e shihte punën, se e dinte që me punën e tij, i zoti fitonte mijëra. Kur do të ikte, i fliste ustait shumë ashpër.

— Ç'kërkoni ju, more? Dhe kështu me gjakun tonë po fitoni mijëra dhe na paguani ca dyshka!

Bitri kishte ca të holla mënjanë dhe munda të shkonte katër muaj pa punë. Prapë me anën e mikut u fut në një punë tjetër. Tashti ishte pa hakë, po me bakshishe. Kjo punë i erdhi pas zemrës Bitrit, se ju duk se mos me të do të mundte t'i mbaronte qëllimet. Tashti nxirrte shumë para, po zuri të prishte dhe shumë. Nuk shpëtoi dot as nga shtizat e amurit që ka shumë shumë fëmijë në Vllahi.

Duke dërguar shumë të holla në shtëpi dhe duke bërë qejfe, ca nga ca shkoi dhe një vit. Më në fund zuri e bënte qejfe shpesh e më shpesh po dhe tashti nuk i kishte këputur marrëdhënjet me shtëpinë, se përpara dy të kremteve të mëdha të vitit, dërgonte nga pesë napolona.

Kishin shkuar dhjetë viet. Dhe Bitri jo që nuk kishte vajtur në atdhe, siç i kishte premtuar sëmës, po as ndër mend nuk e kishte. E la punën dhe zuri një vend më të mirë ku nxirrte më shumë para. Tashti zuri të ndiqte restorantet e mëdha dhe shantanet, qilaret ku pinte verë dhe birraritë. Tërë shenjtëritat e para ju shkulën, se vendin e tyre ja zunë të rejat. . .

Tashti Bitri nuk shkruante as letra dhe as dërgonte para. Nuk ja kujtonte asgjë tëmën, të vëllain dhe të motrat, që do të ishin ndryshuar nga koha. Tashti ai asgjë të Shqipërisë nuk kujtonte dhe as veten nuk desh ta quante shqiptar. Më lart se çfarëdo për të qëndronin gratë e këqija, pas të cilave i prishte që të gjitha sa fitonte.

Ky ish kelner në një restorant dhe nxirrte nga 20-30 franga në ditë, po nuk linte mënjanë asnjë qindarkë, se që të gjitha treteshin me ato zonjëzat, që i pëlqente ta shkonte kohën.

me këmbë, e vështroi edhe një herë mikun, bëri ta hapte gojën, po përnjëherësh e mbylli. Siç duket u mendua se ç'duhej të fliste. Lithka desh të mësonte a do të dërgonte dot gjë dhe i tha:

— Ja, këto ditë dërgo ndonja 5-10 napolona në shtëpi. E sheh se kanë nevojë të madhe.

— Unë s'kam shtëpi — ju përgjegj Bitri.

— Si nuk ke shtëpi? Po nënën, motrat kush do t'i ushqejë?

— Ajo nuk është puna ime — tha me zemërim Bitri.

— Si e ke hallë, more, ti u prishe nga kondaku! Shtëpinë të harrosh? Për zdëret të punosh ti, more? E jotëmë, tët motra duhet të vuajnë. Nuk ke një çikë turp.

— Jo, nuk kam turp.

— Me botën të prishësh qindra franga dhe të mos kujtosh shtëpinë. Kjo nuk është e drejtë.

— Ajo është puna ime.

— Po ty nuk të paska mbetur asgjë e shenjtë përsipër. A s'më thua të lutem, e vetmja shenjtërirë për ty janë zdëret dhe qejfet?

Bitri u nxeh shumë nga fjalët e mikut. Ai ia prishi mikut dhe i tha:

— Të lutem mos ma çaj kokën, se ty nuk të kam vënë qehaja në punët e mia.

Pas kësaj fjale Lithka s'u mbajt dot më. I harroi sjelljet e mira dhe e shau si më i poshtri njeri me të atilla fjalë, që i përdorte për herën e parë.

Bitri u ngrit dhe deshi ta godiste, po, ngaqë ishte shumë më i dobët nga Lithka, mblodhi bishtin ndër shalë, e la mikun duke u vështruar me zemërim dhe u bashkua me detanikët.

— Jo, nuk bëhet njeri ky — tha Lithka kur u kthye.

Krishtlindjet kishin shkuar. Bitri tërë kohën e shkonte me detanikët dhe me zdëret pa vrarë fare mendjen për të shtëpisë.

Që nga shtëpia mori dhe shumë letra të tjera, po të tëra i hidhte të palexuara në zjarr. Ishte i pamëshirshëm, si gur.

Tamam si një vit më parë dhe këtë vit Lithkës i erdhi një letër, po kjo ishte në pliko të zezë. U tremb shumë se për një sekondë mijëra mendime ja pushtuan trutë. Mendohej për të shoqen, për tëmën, për gjyshen, po ca më shumë mendohej për të birin, për të cilin i shkruanin, javën e parë, se ishte i sëmurë nga tifoja. Po, kur e vuri re shkrimin, ju zhdukën dyshimet, se ai shkrim nuk i ishte i njohur. Duke e vërtitur në dorë, ju kujtua letra e vjetme, e cila kishte po atë shkrim. Ju kujtua e tërë ngjarja me Bitrin. E grisi plikon dhe lexoi një letër që ishte me dhjetë radhë, me anën e të cilave lajmëronin vdekjen e sëmës së Bitrit. Lithkës ju mbushën sytë me lot. Mori kapelën dhe doli jashtë. E ndali i ati dhe i tha:

— Që nga është ajo letër?

— Që nga do të jetë, — ju përgjegji djali duke fshirë lotët — nga shtëpia e Bitrit. I paska vdekur e ëma. Dua të vete t'ja them që të mos e mësojë nga të tjerët.

— E ndjeftë perëndia të mjerën, që nuk pa as ndo një ditë të bardhë!

— Shtëpinë ja paskan zaptuar borxhlinjtë dhe vajzat paskan mbetur udhëve.

— Sikur të dojë zoti, ta ndritnjë për të mirë Bitrin — tha plaku i pikëlluar. Atij i vinte shumë keq për vajzat, se ja dinte kokën Bitrit. Atij ju kujtuan ditët e fundit kur, këtu e dy vjet, u kthye nga Korça për në kurbet, e ëma e Bitrit, ju lut me lotët ndër sy, që ta bindte djalin t'i dërgonte të paktën një copëzë letër.

Lithka kishte dalë dhe po kërkonte Bitrin. të cilin me shumë mundime, dhe pas shumë të pyeturash, e gjeti. Përnjëherësh e hoqi mënjanë dhe i tha:

— Vetë shëndoshë, se të la nëna! Hap sytë tashti. përpiqu për tët motra që t'i martosh, se ato nuk kanë njeri tjetër...

Po Lithka u çudit kur Bitrit nuk ju këmbye as ngjyra e fytyrës. Nuk i erdhi keq dhe as qau. Vetëm nuk dinte ç'të fliste që ta goditte Likthën. Ish njësoj sikur ato fjalë ju folën murit se ai kur dëgjonte fjalët e Lithkës mendonte për zdëret. E kuptoi që e mundonte me fjalët e tij dhe u ngrit duke thënë:

— E mbarova borxhin tim, pa ti bëj ç'të duash — dhe shkoi.

Bitri psherëtitu që mbeti vetëm, veshi pallton dhe me hapa të shpejtë, duke vërshtëlyer një avaz gazmor, shkoi. Lithka i ra prapa dhe, pasi shkoi nja dhjetë minuta, e pa që Bitri hyri në një restorant. Lithka u pezmatua dhe vajti dhe ky brenda. Pa portierin dhe, pasi i lëshoi në dorë që t'ja zgjidhte gojën, e pyeti:

— Të lutem, a s'më thua, cili është ky zotni, që hyri tashti?

— Ky është një djalë i një tregëtari shumë të dëgjuar — ju përgjegj shërbëtori. — Këtë e kemi një nga myshterinjtë më të mirë.

— Ju vjen shpesh?

— Shumë shpesh. Ja dhe tashti po e presin shoqët dhe shoqet në një dhomë të veçantë. O, ky është shumë ovardha (gallantom).

Lithka për pak ja thirri së qeshurës në sytë e shërbëtorit. Pa thënë asnjë fjalë tjetër u largua. Shërbëtori po e përcillte me çudi.

*
* *
*

Kishin shkuar shumë vjet. Një ditë Lithka mori gazetën dhe në ngjarjet e ditës lexoi këto: «Bitri Gjoka që zuri me pahir X... u dënua me 15 vjet burg».

TË NDRYSHME

PA STREHË

— E ç'bëre, a gjete shtëpi? — e pyeti Dila Lecin, që ish i veshur me brekushe, i parrojtur e që dukej si hija e tet të Hamletit.

Ai e pa të shoqen, mori frymë me të shpejtë, e gëlltiti pështymën, e pa dhe një herë në sy dhe i tha:

— Eh, moj grua! Gjërat e lira shkuan e vanë; tani, bashkë me lirinë na erdhi dhe shtrenjtësira. I thashë Gjon Conit për atë shtëpinë që ka me një odë përdhese e pa tavan e me një kuzinë si haur. Më kërkoi një napolonë e gjysmë. Mirë është ta marëm, po ku t'i gjejme paret për ta paguar. Pastaj lyp për dy muaj në dorë.

Dhe, duke e mbështetur kryet mbi duart, ra në mejtime të thella. Dila e shikonte të shoqin në fytyrë, ku i ish vënë vula e kujdesjes, dhe i tha:

— Alla hile ç'do të bëjmë? Sot ish gjysh Cani dhe më tha që të mbaremi nga shtëpia, se dhe këtu afati ka dy muaj që ka kaluar. Qysh do ta bëjmë? Qiratë aqë shumë u shtrenjtuan, sa nuk jetohet dot. Ndue Gjyshi mori çadrën dhe shkoi e u vendos në zallin e Kirit. A vemi dhe ne: ka një çadër që nga koha e turkut...

— Mirë, mirë thua, moj grua, mirëpo ne jemi me fëmijë; atje ka lagështi e mund të na plevitosen fëmija.

Kërkuan dhe shumë kohë e shumë herë, po asgjë-kundi nuk gjetën dot shtëpi: ku gjenin ndonjë si të

lirë ua lypnin qiranë për dy muaj peshim 1) dhe, kështu, u shtrënguan të vendosen nën çadër në Zallin e Kirit, të larguar nga qyteti si të dënuar nga gjyqi i parasë.

*

* *

Çeli agimi. Dielli, që prapa maleve që tregonin krenarinë e Shkodrës, e zbardhëlloi qytetin, kishat, xhamitë, pallatet, kasollet, si dhe çadrat e fukasasë, se ai është i begenisur për të gjithë. Marku me Prenkën, djemtë e Lecit, duallën nga birat e çadrave, dhe të çkujdesur, filluan të losnin, meqë ata edhe nuk kishin arrirë të hynin në fshehtësitë e kësaj jete, që është mbështetur mbi paranë. Dielli po çapitte, mengadalë dhe i çkujdesur, në qiellin pa fund, kur pa ndalim e kur f penguar prej ndonjë reje. Leci kish shkuar me kohë në qytet, kish pritur te zyra e punës e kish punuar gjithë ditën për shtatë grosh. Mbrëmave u kthye në shtëpi me bukë kallamoqi e kos. Pasi e lanë gjysmën e bukës për të nesërmet, gjysmë të ngopur ranë të flenë. Kështu shkoi një muaj e një tjetër. Po një ditë ra një shi që zgjati shumë kohë. U bënë pellgje dhe u fut shumë ujë në çadrat. Leci bashkë me robërit e tij u ftoh dhe ju sëmurën rëndë që të dy djemtë: kishin zjarrmi të madhe. Leci shkoi te mjeku, mirëpo ai, duke i parë të veshur keq, ja lypi paret në dorë. Kish vetëm dy çerekë; këto pas hesapit të mjekut nuk i arrinin as për karrocë. Dhe, kur doli rrugës për të gjetur nonjë rru-gëdalje, padashur ju kujtua lufta, vuajtjet, koha kur hanin mish kali e këlkëzë²⁾; ju kujtuan florinjte e

1) paradhënje.

2) këlkazë — bar' i keq.

gruas, që i shiti për një qese kallamboqi, i erdhi për të qarë dhe e zuri kryet me dorë. Pas kësaj ju kujtua koha kur kërciste topi, kur vërvihte gjylet që pëlçisnin e sillnin shkatërrime. Kur pa të shoqen, e pyeti:

— E, moj, si janë?

Ajo nuk ju përgjegj, po vetëm qante e derdhte lot. E mori vesh që do të ishin më keq.

«Eh, more!» tha me vete dhe doli jashtë e mori rrugën për në pazar, ku shpresonte të takonte ndonjë mik e t'i merrte hua ose të gjente ndonjë punë.

Ora ishte më shumë se dy allafranga. Qielli ish kthjelluar dhe dielli po e ngrohte dheun, po e avullonte ujët; po e thante baltën dhe po e zbutte ajrin. Leci, me të arrirë në gjymbryk 1), pa që po çkarkonin një arkë të madhe të një tregëtari. Sado që rrotull saj ishin mbledhur më shumë se pesë hamej, nuk po i gjenin vullinë se si ta merrnin. Leci e kuptoi që këtu do të mund të merrte ndonjë çereke ose dhe më shumë bakshish dhe, pasi të nxirrte dhe shumë arka të tjera, do të mundte të fitonte mjaft para që të merrte mjekun e t'i shëronte djemtë.

Hamajtë, me ta parë Lecin me sytë e zgurdulluar e me fytyra të egërsuara, u prapsën dhe e lanë ta merrte arkën. Me një vrull e kërceu arkën mbi shpinë. Po nuk bëri dot as pesë çapa dhe arka e përkuli, i ra përsipër dhe nuk mundi të thotë dot as gjysmë fjalë, po vetëm thirri: «Oh»!

U sulën hamajtë e njerëzia dhe e liruan nga barra. Me të shpejtë erdhi mjeku i gjymbrykut dhe kuptoi se i qenë shtypur mushkëritë e i qenë thyer disa brinjë. E spërkatën me ujë dhe mjeku i vuri një bar në

1) Doganë.

hundë. Pas këtyre i hapi sytë, pa diellin, qiellin, rreth e rrotull dhe, me zë të ulët e me fjalë të prera, tha: «Në shtëpi... në shtëpi!» *

Me shumë mundime e pas shumë të pyeturash, mezi e gjetën ku banonte. Kur ju afruan çadrave, ai me gisht tregonte çadrën e tij, banesën për të cilën nuk paguante qira. Kur e pa e shoqja, i mbushi sytë me lot, po nuk luajti nga vëndi. Kur e lëshuan mbi shtratin e hollë, meqë i qe prerë goja, shikoi fytyrat e zbeta të fëmijëve dhe me vështrim e pyeti: «Si janë?» Ajo nuk ju përgjegj, po i zuri fëmijën me dorë, i lëshoi dhe, kur ranë si kërcunj, ja thirri ulërimës.

Tani e kuptoi ç'kish ngjarë, po nuk fliste dot; i hodhi sytë nga e shoqja që qante, pa fëmijën të vdekur, i vagulloi sytë, i zgjati këmbët dhe e dha frymën në shtëpinë e tij që nuk paguante qira.

E shoqja ja thirri të qarit me më shumë forcë, duke çjerrë fytyrën, duke kafshuar llërët dhe pastaj ngri-ti duart në qiell duke kërkuar hakmarrje mbi shkaktarët e të këqijave që pësoi, se mbeti pa burrë, pa fëmijë, pa bukë dhe pa strehë.

Shkodër, 25.V.1914

KOLENDRAT

Në katavaroshin e Korçës, andej nga shkon lumi, kundrejt kishës së shën Mërisë. ishte një shtëpi, e ndër-tuar me plitharë, e mbuluar me qiramidhe të vjetra e të thyera prej gurëve. që hidhnin djemkat. që ku, kur binte shi ose tretej dëbora, pikonte në odën e vetme e pa tavan, ku. përveç magjes së vogël në të cilën, ngaqë s'kishin miell, kishin shumë kohë që nuk kishin gatuar, shtresës bashkë me prokovaçin e trashë dhe konizmës së vjetër, pranë së cilës duke u gdhirë e diel ose e kremte ndizej kandili, nuk kishte asgjë tjetër... Po, se për pak harrova, mbi murin e nxirë nga tymi, që përhapej kur nuk hiqte oxhaku, ishte varur një fotografi, që tregonte një burrë të hijshëm, të cilin, siç theshte Rina kur e pyesnin, e kish burrë. Ky nuk dukej të ish më shumë se 30 vjeç, po kishte plot dhjetë vjet që nuk kish dhënë as ndonjë shenjë gjallërimi që nga kurbeti. Më parë ai dërgonte letra dhe para... E tani, kur e pyesnin fqinjët për të, ajo u thoshte :

— Do të ketë vdekur në kurbet.

Rinë i kish mbetur një djalë i mbarë, që e quanin Pilo dhe që ecte të dhjetin mot. Rina e donte shumë Pi-lon, vdiste për të dhe rronte vetëm për të, se desh ta rritte e ta martonte duke shpresuar se atëhere do të rronte e lumtur. Dhe kështu Rina, duke larë rrobat, portë më portë ku kish të njohur, paguhej njëqind pa-

ra, një çyrek me bukë dhe një misur me gjellë. Këto i hante bashkë me djalin, me shpresën e saj.

Kështu e kish shkuar këtë kohë të gjatë që nuk i dërgonte i shoqi. Po më parë ajo rronte e lumtur, se i shoqi i dërgonte mjaft para. Siç thoshin fqinjët, ai e donte shumë Rinën. I shoqi i saj ish një i ardhur nga Vakëfet dhe kish bërë mjaft kurbet në Ianaros ku kish vajtur që i vogël. Kish sjellë para, që i kish fituar duke punuar me mushka. Kur u kthye, ish 30 vjeç. Bleu një shtëpi në qendrën e qytetit. Solli të ëmën nga fshati. E mbushi shtëpinë me gjithë të mirat. U martua me Rinën, që e pëlqeu kur e pa një ditë që zgjati kokën nga porta, që ishte përgjysmë e hapur. Ndenji gjashtë muaj sa porositi Pilon, mori hua katër lira, prej të cilave një ja la së shoqes dhe shkoi në kurbet.

Po dhe prindërit e Rinës rronin mirë. Ata kishin mjaft gjë dhe një dyqan. Me këto fitime e rritën Rinën, e martuan dhe mundën t'i jepnin njëqind napolona prikë e t'ja bënin pajën si më së mirës. Si e martuan vajzën, ju prish puna dhe humbnin për ditë sa kishin hyrë në fajde. Kur vdiqën i lanë Rinës shumë borxhe, të cilat ajo, pak nga pak, i paguante, se nuk desh t'ua linte më qafë prindërve.

Lumturi për Rinën ishin vetëm vjetët e parë të martesës, po dhe në atë kohë ajo kurdoherë ndodhej në zi, se i vdiq i vjehri, e vjehrra, i ati, e ëma. Po të paktën nuk kishte nevojë, se kish me se të blinte ushqim, të vishej e të mbathej. E kur i shoqi më nuk i dërgonte, zuri të futej në borxh dhe, pak nga pak, aq ju shtuan borxhet, sa u shtrëngua ta vinte shtëpinë penk. Pastaj shiti dengun e tërë, që e kish gjer në tavandhe dhe më në fund, nga që ju shtua shumë fajdea, ja shitën shtëpinë. Që atëhere u mbajt në katavarosh, në atë shtëpinë e vogël, për të cilën paguante dyqind grosh qira në mot. «Kështu qenka thënë për „nua» thesh gjithnjë Rina dhe, sado që dëshpërohej për fatin e saj të keq, kishte një shpresë të fshehtë: «Ja, sa të më rritet djali, pa...»

*
* * *

Ora kishte vajtur pesë. Qielli ish mbushur me re dhe po binte një dëborë e hollë. Nuk ishte dhe aqë ftohtë. Rina nuk ish në shtëpi e djalit sepse nuk i rrihej brenda. Të nesërmen ishte dita e kolendrave. Piloja i kish baritur që të gjitha udhët. Kish lozur nga sheshi i çesmave të arave. Kudo që shkonte, shihte djem në vërsën e tij, më të mëdhenj e më të vegjël me çomage në dorë. Ata ishin veshur me rroba të reja, me breza të bukur, me feste të vëna në kallëp dhe ca ishin me kapele. Që të gjithë mbanin fort çomaget në dorë dhe dukeshin shumë të gëzuar në fytyrë, e cila u ish skuqur prej thëllimit.

Piloja, pasi shëtiti mjaft, u kthye në shtëpi. Rëmoi më të katër anët duke kërkuar ndonjë çomage, po nuk gjeti dot dhe doli sërish jashtë. Te çipi i udhës i hodhi sytë duke dashur të shihte të ëmën, së cilës do t'i lutje t'i blinte çomage. Po ajo nuk dukej. Fytyra i ishte skuqur aqë shumë, sa nuk i shquhej vula e pikëllimit. Pa dhe një herë se mos e shihte të ëmën dhe mori udhën për nga Mitropolia. Hyri në oborrin e kishës dhe nga sytë e tij dukej sikur dikë kërkonte. Po ai nuk kërkonte asnjëri, se shokët i kish në katavarosh dhe e ëma ish në shtëpinë e Zagros ku bënte punët nga muaj. Piloja e dinte që nuk kish as ndonjë fis se, sa herë që e kishte pyetur të ëmën për të atin, ajo i kish thënë se ai kish vdekur në kurbet. Dhe ky u kish zili atyre që kishin baba, se ata, pas mendjes së tij, i kishin të gjitha të mirat.

Plot mejtime për varfërinë e tij u fut në hajatin e kishës dhe ndenji mbi sofatin e gurtë, mbi të cilin kishin bërë një vç e një damë. Ra në mendime që nuk bëri as dolloma e as këpucë të reja. Në këtë çast përpara tij shkoi një djalë i veshur me dolloma të re prej basmeje me vija të mëndafshta. Ishte ngjeshur me një brez të bukur, xhufkat e të cilat valonin kur bariste.

Festen e kishte vënë mënjanë. Ajo i rrinte pak si e madhe, sado që e kishte vënë atë ditë në kallëp. Pall-ton e kish prej coheje dhe me jakë me qime. Këpucët i kish prej kundraxhiu e me lastika anës e në dorë kish një çomage nga ato të tavanxhinjve. që janë të lyera me dy ngjyra e që duken si ngjyrat kombëtare. Piloja, me ta parë djalin, u ngrit në këmbë. ju afrua. se u kujtua që s'kish çomage, dhe si me turp, po përnjëherësh i tha duke vështruar çomagen me lakmi:

— Nëma mua këtë çomage. — dhe e zuri me dorë — ti mund të kesh tjetër në shtëpi.

Djali i veshur mirë e pa Pilon me sy të keq, ja hoqi çomagen nga dora dhe. ngaqë ish i veshur me një dolloma të grisur e i ngjeshur me një rrip pëlhere, me këpucë të grisura e më të mëdha nga këmba, u tremb e i erdhi ndoht, se ju duk sikur e shtiu poshtë mburësinë e të pasurit. U sul me vrap që të mos ja rrëmbente çomagen Piloja. Po, kur e pa se ky nuk luajti nga vendi, u kthye dhe i tha:

— Në pazar ka shumë çomage, ka sa të duash. — E shtrëngoi çomagen më fort dhe shkoi me sulm duke kthyer kokën se kishte frikë mos e ndiqte. Kur arriti te porta e kishës, e pa Pilon dhe zuri të priste të ëmën që të dilte nga esperinoja që t'i blinte vula dhe simite.

Piloja, me të dëgjuar fjalët e djalit të pasur, u pikëllua shumë dhe u pendua që e lëshoi veten aq poshtë përpara atij «afendikoçkës». Doli nga hajati, e la obo-rrin e kishës dhe mori udhën nga shën Thanasi. Shkonte si i lënë me duart në xhepat, që i kishte copë e kothe-re. Në këtë çast i ra erë bukë të ngrrohtë dhe qahi. Kjo erë e bëri të ndalej përpara furrës së Tondonozit ku pa plakun e zeshkë e të thinjur, që ishte ende mjaft i mbajtur, që po çfurniste bukët me qiqra dhe tepsitë me qahi. Era e bukës ja shtoi urinë dhe zunë t'i binin jar-gët... Piloja i nguli këmbët, i hodhi sytë në furrë dhe, ngaqë kishte tërë ditën pa bukë, desh t'i kërkonte një copëzë një gruaje që ish e veshur me sako me millo të ngrënë e me dy shami. Siç dukej kësaj do t'i kishte

vdekur i shoqi, ose i biri, ose i vëllai dhe do ta kishte marrë mandatën nga kurçeti e do të kish shumë vjet që s'do ta kishte parë. Kështu u mejtua Piloja për gruan. Po, kur u lirua prej mejtimeve e ju afrua gruas që t'i kërkonte, përnjëherësh ju kujtua «afendikoçka», e pa dhe një herë qahitë dhe shkoi, duke rendur, për në shtëpi pa vënë re as djemkat me fytyra gazmore, as gratë me qahi e me kuleçë, as çirakët me trastat plot, as dëborën, që zuri të binte përsëri e as të ftohtët, që i futej që nga këpucët e mëdha e që i përhapej në tërë trupin e tij. I pikëlluar dhe me zemërim i ra me këmbë derës së vjetër të shtëpisë ku rronin, e cila u hap pasi hoqi gjalmin, me të cilin ish lidhur rrezja. Hyri brenda dhe u shtri te këndi mbi shtresën e nxituar dhe, ngaqë nuk kish as çomage, as qahi, as kulaç e as bukë, zuri të qante.

Kështu shkoi shumë kohë. Ky po priste të kthehej e ëma, së cilës do t'ja thesh që të gjitha dhe do t'i lutej t'i blinte një çomage se dhe ai desh të vinte portë më portë ditën e kolendrave.

*
*
*

Dëbora s'kish të pushuar. Dheun e kishte pushtuar një çarçaf i bardhë e i trashë gjer më ndonja katër gishtërinj, ish mjaft ftohtë dhe nuk frynte erë. Rina i kish mbaruar gjithë punët dhe, kur u err fare, me fenerin në dorë u kthye në shtëpi. Kur hyri, e gjeti derën hapur dhe Pilon që po flinte. Ajo, për hatrin e ditës së nesërme, përveç çyrekut me bukë dhe misurit me gjellë, kishte sjellë dhe një qahi, të cilën u mendua ta linte për ditën e kërsëndelleve. Ajo ishte lodhur dhe e këputur. Shtëpia ish e pa rregulluar. Asaj i pëlqente paqllëku dhe nuk e duronte çrregullimin. Kur mbaroi së rregulluari, e ndezi zjarrin e me kotheret e copërat, që kishin mbetur, bëri një përshesh me fasule. E zgjoi dja-

lin, i cili mezi u ngrit dhe hëngrën bukë. E ëma e kuptoi që ai kish qarë dhe e pyeti:

— Pse ke qarë, o biro?

— Se nuk kam çomage, moj nënë, — dhe ja tregoi që të gjitha së ëmës.

Ajo i dha durim duke i thënë se do të kishte vitin tjetër. I dhembte zemra që nuk mundte t'i blinte, se e kuptoi se sa e shtrenjtë ishte për Pilon çomagja. E dinte ajo që dhe ai duhej të gëzohej, të dilte portave me shokët që të kërkonin kolendra e të këndonin këngën e kolendrave. Me gjithë dëshirën e madhe që kishte nuk mundte t'ja plotësote, se nuk kish me se t'ja blinte. Ajo nuk kish me se të burbuletej ditën e shënuar e jo të blinte çomage. Përnjëherësh ju kujtua dita kur i kish blerë çomage, po ahëre Piloja ish aq i vogël, sa nuk kuptonte asgjë. E për fatin e saj, nga Zagroja, ku punoi katër ditë, nuk ja paguan. Ajo me ato do të mundte të mbaronte njëmijë halle. I bënin për të marrë dhjetë grosh. Ata ja lanë t'ja paguanin herë tjetër. Atyre u dukej sikur tërë bota kishin si ata. Nuk e dinin se Rina nuk kish me se të burbuletej, se nuk e kishin njohur varfërinë. Dhe qahinë s'do t'ja kishin dhënë, po ja dhanë se u ndodh në ashef kur i sollën nga furra dhe u erdhi turp.

Rina, pasi dëgjoi historinë e Pilos, ra në mejtime, e pushtoi të birin në krahët e saj, e puthi dhe, duke u falur, i tha:

— Falu, biro, falu, se perëndia është e madhe dhe do të na ndihmojë. — Dhe ranë të flinin. Rina u mejtua dhe shumë, se ju kujtua koha e shkuar kur ishte po e munda lodhja dhe e zuri gjumi. Piloja ra pranë së ëmës. Kur i hapte e kur i mbyllte sytë. Shihte të ëmën që ishte e mejtuar, nuk i fliste, por mejtohej për qahitë, për «afendikoçkën» që s'ja dha çomagen, prapë shihte të ëmën, që e kishte zënë gjumi e po grindej. Me shumë mundime mezi e zuri gjumi dhe pa ëndërr sikur një plak i thinjur i solli mish të pjekur, qahi, kulaçe dhe një

çomage të bukur. Në këtë çast u zgjua e ëma. Piloja po thërriste nga gazi. Ajo i tha:

— Ç'ke, shpreso, gëzimo, ç'ke që thërret?

— Nëno, pashë, pashë shumë gjëra, shumë... po ku janë? — dhe i mbylli prapë sytë.

Këtë ditë nuk kishte punë jashtë shtëpisë. E zgjoi Pilon. I veshi një dolloma tjetër, sado të vjetër e të arnuar, po të pastër. I mbathi një palë çorape të reja, që ja kishte bërë me tepricat e kohës së lumtur. I mbathi një palë këpucë të tjera, që ja kishte falur një zonjë e mirë, e që ishin pak të vogla. Kësaj zonje i vinte shumë keq për Rinën e për Pilon, se dhe ajo kish mbetur pa baba e kishte hequr shumë sa kishte genë e vogël. Rina vetë veshi fustanin e dytë, që e kishte fare të ri, se e kursente, sakon 1) me nafe të krojtur prapa dhe mbathi këpucët më të mira që kish të çpuara në shollë nga ku i futej dëbora dhe të ftohtët.

Kur u vesh, vajti te policia, mbi të cilën ish konizma, mori dhjetëshen e fundit, që e kish mbluar, mori Pilon pasdore dhe u nis për në kishë. Kur hyri, bleu një pesësh qirinj; ndezi njërin sapo hyri, me evllave të madhe duke bërë kryq. Pastaj u afrua në mes të kishës të grave, ndezi qiririn e fundit dhe ju afrua kafazeve. Që atje me kujdes e me besim të madh dëgjonte zërat, të priftit e të dhjakut, që këndonin meshën, të psalltërve që këndonin njëri pas tjetrit, psallmat. Sado që nuk kuptonte gjë, sytë dhe veshët i kishte drejtuar nga jodhima ku shërbehej mesha. Sa herë që e shihte priftin me dhjakun që bënin kryq, dhe ajo e bënte tri herë e,

1) xhakëtë.

kur mbaronte, e vinte dorën në zemër duke thënë: «Shpëtona, o zot!» Piloja rrinte pranë së ëmës dhe e shihte me çudi fytyrën e saj të verdhë. Ngjyra i kishte humbur fare dhe dukej sikur bëhej gati të qante. Dhe ai, sa herë që e shihte të ëmën që bënte kryq, bënte dhe ai kryqe të mëdha, duke thënë: «O zot, o zot!» Me këto fjalë ai i kërkonte ndihmën zotit.

E zeza Rinë falej, lutej; bënte kryq; vështronte priftin e dhjakun, dëgjonte psalltërit, vështronte konizmat, kandilët e fytyrat e grave të gëzuara, që i kishte pranë. Ato shumë shpesh harronin të faleshin, se bisedonin në mes të tyre. Gjithsecila tregonte për letrën, që kishte marrë nga kurbeti prej djalit ose burrit; tjetra tregonte për qahitë e për kuleçët që i dolën shumë të goditur; tjetra tregonte për qiqrën, që nuk i kishte ardhur mirë e që nuk ju goditën qahitë dhe shumë biseda të tjera. Këto e pikëllonin pa masë Rinën se ja lëndonin plagët. Prifti vazhdonte këndimin e dhjakut, duke lidhur e duke zgjidhur brezin. Me zërin e tij të fortë ua shkëputte bisedën grave për ca kohë. Rina vështronte fqinjët dhe mejtonte fatkeqësinë e varfërinë, që e rrethonte; mejtohej që nuk kish me se të burbulotej, se në shtëpi kishte vetëm një gjysmë çyrekë bukë dhe një qahi e një misur me groshë pa vaj e asnjë copë mish.

Po kush e kujton mishin, kur nuk ka bukë sa të ngopet?

Mejtohej që nuk i kish mbetur asnjë pesësh që t'i blinte, të paktën, një simite djalit, se atë që ja dhanë kusur prej qirinjeve, e hodhi në dhisk kur doli epitropi. Mejtonte dhe shumë të tjera e shkreta sa zgjati mesha. Kur u mbarua, mori naporë dhe doli.

*
* *
*

Njerëzia po dilnin me tërbim dhe po e shtynin Rinën e mjerë. Ata shtyheshin pa mëshirë sikur i kishin

futur me zor dhe me padurim prisnin fundin. Rina pris-
te radhën dhe me Pilon për dore doli në oborrin e ki-
shës ku, djemkat tregëtarë, thërrisnin me zë të lartë:
«Vula, mende dhjetë në pesësh!... portokalle... por-
tokalle... e mollë të mira!... gjevrecka... gjevrecka!...»
thërriste Tafili me perustinë e tij të bukur në dorë. Pi-
los i kullonin jargët nga gjithë këto të mira që shihte
te porta e kishës. Ai me zë të ëmbël i thesh së ëmës t'i
blinte, po ajo nuk e dëgjonte se dhe ajo mejtonte po
për ato, dëshironte t'i blinte, po nuk kishte me se. Zem-
rën e kish të skërfitur e mendjen si të lënë.

— **Blimë, nëno, blimë simite... gjevrecka...** — i
thesh Piloja. Ajo shkonte pa guxuar t'i hidhte sytë
mbi sepetet e tregëtarëve, që përpiqeshin kush të shis-
te më shumë. Më në fund doli në xhade. Piloja, i pi-
këlluar e duke murmurisur, e zuri të ëmën pas çipit
të sakos dhe bashkë me të u drejtua në shtëpi.

HAPI I PARË

— Të më zgjosh, nëno, të më zgjosh — i tha Kola së ëmës, pasi puthi dorën e saj të fishkur e të rrudhur, kur ra të flinte,

E ëma, pasi e puthi, e shtrëngoi në krahët e saj, e mbuloi, nisi të punonte çorapen, që e kishte nisur prej dy ditësh e prej të cilit do të merrte pesë grosh.

Kola ish një djalë gjer më nonja 13 vjeç, i bardhë, i bukur, me sy të shkruar dhe shumë i mbarë. Kurrë nuk ja kish bërë fjalën dy së ëmës. Sytë i kish plot me magnit dhe me to fitonte simpatinë e të gjithëve. E Cokja, e ëma e Kolës, kishte disa vjet që nuk merrte nga i shoqi letra me rregull; ky tërë jetën e tij e kish shkruar në kurbet dhe, sado që kish 28 vjet që ishin martuar, po t'ja bëje mirë hesap, nuk kishte shkruar pranë saj as dy vjet. Ajo kish lindur dhe fëmijë të tjerë, po ja kish rrëmbyer vdekja. I kish mbetur vetëm Kola, djali i pleqërisë, mbi të cilin e kish vënë tërë kujdesjen e saj. Dhe, sado që i shoqi kishte kaq vjet që

nuk po i dërgonte, Cokja u kish bërë ballë gjithë nevojave, duke punuar çorape e punëra të tjera të dorës. Kështu e rriti Kolën. Gjer në këtë kohë Kola shkante në shkollë. Mësoi mjaft se e mbaroi rreshtin e pestë të filllores. Po, kur u fut në myshteret e harxheve të shtëpisë, ku e futën fjalët e së ëmës. «Unë e zeza, me se do të marr bereqet»... «Unë e zeza, me se do të marr bulmet» para kohe e futën djalin në mejtime. Kur mbaroi rreshtin e pestë, i çoi së ëmës notat e shkollës dhe, duke e vështruar të ëmën në sy, me lutje i tha:

— Nëno, nuk dua të mësoj më. Dua të hyj çirak e të fitoj para, se... — dhe ju derdh së ëmës, e pushtoi pas qafe, me kryet futur në kraharorin e saj... — se dua të fitoj para... se u bëra burrë.

E ëma, duke ja pilluar flokët, e puthte dhe i thesh:

— Do të fitosh, biro, do të fitosh!

*
* *
*

Ish dimër. Mesi i natës. Cokja, pasi e mbaroi një-rën grykë të çorapes, shoi gaznikun, mbuloi zjarrin dhe u fut në rrobat ku, qëkur, po flinte Kola. Ky kishte dy muaj që kish hyrë çirak dhe, përnatë, i lutej së ëmës ta zgjonte që në mëngjez, se kish frikë mos vonohej. Jash-të era frynte si e marrë dhe e ngrinte dëborën, që kishte rënë tri ditë me radhë. Ora shkante. Furfurina dëgjohej duke vërshëlyer. Kola flinte si shqerrë, se ish i lodhur... Ora shkante... Cokja zgjohej dhe i hidhte sytë nga i biri, ja ndreqte kryet, që i varej, e mbulonte dhe prapë tulitej. Nga mëngjezi dëgjonte zërat e këndesave që ishin si zinxhir. Pa rreshtur njëri, ja thërriste tjetri. Nga këto e kuptonte që arriti koha

për ta zgjuar Kolën. Ajo e shihte të birin si flinte ëmbël, i vinte keq ta zgjonte, se kujtonte lumturinë e të tjerëve. I largoi mendimet, i hodhi mbulesat prej vetes, u ngrit më këmbë dhe, duke dëgjuar zërat e punëtorëve, që shkonin rrugës, ndezi zjarrin. I vinte keq ta zgjonte, po asaj i dukej sikur i thosh zëri i këndesit:

— Zgjoje, zgjoje... shkoi koha!

Ajo ju afrua djalit dhe desh të largohej. po përnjëherë ju kujtua «detyra qëndron më lart nga dashuria»; me përkëdhelime, me fjalë të ëmbla i thësh:

— Ngrehu, bir, ngrehu, ngrehu, shpresë, ngrehu... ngrehu, t'u bëfsha kurban, ngrehu... ngrehu, se u gdhi... ngrehu de... — dhe shumë përkëdhelime e fjalë të ëmbla, që dinë t'i gjejnë vetëm nënat e që dinë t'i flasin vetëm buzët e tyre.

E Kola symbyllur i thosh:

— Është shpejt, moj nëno, është shpejt... ja dhe një çikëzë... është shpejt, ja u ngrita... — dhe, duke u kthyer nga ana tjetër, e zinte gjumi.

*

* *

— Pse nuk më zgjove më shpejt, moj nënoçkë? — i tha Kola së ëmës kur u ngrit duke shtrembëruar buzët e duke përpjekur këmbët. Si u la e u vesh, u shtrua pranë vatrës ku digjeshin dy dru, që lëshonin më shumë tym se sa flakë. E ëma ja kish bërë gati kafënë, të cilën po e hante me bukë të zezë, duke e ngjyer me ryke të mëdha. E, kur e kish gojën pa bukë, kthehej nga e ëma, e i thosh:

— Të thashë, moj nëno, të më zgjoje shpejt, pse nuk më zgjove?

Prapë e mbushte gojën me bukë të ngjyer. E e ëma, duke vështruar të birin me mall, i thësh:

— Je shpejt... je shpejt... s'ka shumë që ra toka e mëngjezit.

Kola as që i dëgjoji fjalët e së ëmës. Duke u mbllacitur, veshi pallton e trashë e të arnuar, mbathi këpuçet e rënda, lidhi shaminë qafës, i puthi dorën së ëmës dhe doli me shpejtësi nga shtëpia.

*
* *
*

Udha ishte e hapur. Kola shkonte me nxitim pa vënë re gazin, qejfet e nxënësve dhe arriti te porta e dyqanit. Me ta parë që dyqani ishte i mbyllur, mori frymë, shkundi dëborën dhe po priste duke mos i hequr sytë prej dëborës, që ishte mbledhur te dera. Kur ktheu sytë, pa ustain, që ish i veshur me qyrk, që kish-te dorashka, shoshone dhe një shall të trashë qafës. Kola mezi e hapi dyqanin, pasi e hoqi dëborën me duar. Kur ja ktheu çelësat ustait ai i tha:

— Hajde, djalë... ndize mangallin, po mos para vërë shumë qymyr.

Kola e ndizte mangallin dhe e vinte pranë ustait. E ai, me ta parë që rrinte pa punë, i thosh:

— Hajde, djalë... fshije dyqanin dhe çap mbush ujë!

Kola e fshin dyqanin, merr bucelën e shkon për ujë. Kur kthehet në dyqan ka mardhur, është bërë koçan. Po ustai i thotë:

— Hajde, djalë... ndreqi topat.

Kola nis e ndreq topat, i vë në raftet, i zbret dhe prapë i vë e prapë i zbret, se ua tregon myshterinjve, u lëvdon mallin, u bën be që e shesin në serme... E, pasi bie kambana, i thotë ustai:

— Hajde, djalë, shko, çap në shtëpi e na sill drekën. — E prej kësaj dreke Kola ha të mbeturat e ustait... Dhe pasdreke prapë fshin dyqanin, mbush ujë, tregon mallin, e shpie në shtëpi e të tjera. Këto zgjatim

gjersa cipa e zezë e mbulon dheun dhe e mbyllin dyqanin. Atëhere Kola merr frymë, sulet me të katra, vete në shtëpi, ngrohet pranë vatrës e krahëve të së ëmës dhe thurr ëndrrat e jetës.

FAMILISTI

Në qytetin e bukur Korçë, pasi ikën firarët malevet, flitëshin shumë fjalë: kush thoshte se vajtën në Shqipërinë e sipërme, kush që janë në qarkun e Korçës... kush që shkuan në Gjirokastër dhe shumë fjalë të tjera si këto.

Ikja e banditëve malevet e ngriti më këmbë gjithë ushtrinë, që kishte qëndruar në Korçë prej xhemietit. U zunë pas punës oficerët, se ata, sapo e mësuan, përnjëherësh bastisën shumë shtëpi shqiptarësh duke dashur të gjenin letra nga komiteti. Sado që nuk gjetën asgjë, futën shumë atdhetarë në burg. Kjo gjë i turbulloi pak shqiptarët, ua pakësoi forcën dhe i mbushi me tmerr.

— Nuk di ç'të bëj unë i ziu — i tha zoti Leci shokut, që e kishte aty pranë duke shkuar udhëvet të ngushta e të qelbura të tregut, nëpër të cilat vozitnin shumë njerëz, po ca më shumë gomerë të ngarkuar me dru, qymyr, qepë, presh, hudhra e me shumë gjëra të tjera, të cilat i këmbëjnë me para për të blerë ç'u duhen. Në mes të gomerëve xheku kishte ndonjë kalë ose mushkë të ngarkuar me drithë. Zilja e mushkavet tingëllonte shumë bukur dhe të kujtonte karvanët, që çanin malet e larta e të mbushura me dëborë.

— Ja, tashi po i bastisnin që të gjithë dhe po i futnin në burg pa faj. Mund të më bastisin dhe mua, se

e dinë që jam shqiptar. Cili nuk më di? Më marrin dhe më përplasnin brenda. Prandaj duhet të iki nga ky vend një orë e më parë, se, po të mbetem këtu, e mora veten në qafë... E fika gruan... nënën... i mora më qafë... vetëm nga ajo ndjenjë — dhe psherëtiti disa herë. Miku nuk ju përgjegj dhe shkoi për të blerë ndonjë kilo grurë, se e kishte shtëpinë pa bukë.

Zoti Leci ishte burrë dyzet vjeç. Ishte i zeshkët në fytyrë dhe ngjiste si evgjit. Fytyrën e kishte mjaft të shëmtuar, dhe një mjekër bullanthe. Që djalë kishte vajtur në mërgim dhe kishte zgjedhur Rusinë, ku i ndihua fati dhe fitoi shumë para. Ngaqë kishte lidhur kokën, u sheshua në Korçë. Zuri të përzihej me qarkun e shqiptarësisë, se i pëlqente që Shqipëria të bëhej më vete. Për veten e tij kishte ide të madhe dhe përpiqej të bëhej kryetar i klubit. Për këtë ofiq, nuk duhen vetëm paratë dhe mendja, po, ca më shumë, titulli i beut dhe disa të tjera, që i shkelnin patriotizmin, zotësinë e të tjerat. Meqë nuk u bë dot as sekretar i këshillit, vendosi të mos ishte as anëtar. Kohën e shkonte duke vajtur dyqan më dyqan, pa e marrë parasysh se ç'ndjenjë kishin. I pëlqente të shiste mendje dhe të përralloshte për çudirat e Evropës. Po as që e kuptonte që dobiçet e Korçës talleshin me të.

Dhe, në këtë kohë, Lecit i dukej se mos ja sot, ja nesër, do ta zinin edhe atë. E kishte vendosur të shkonte natën dhe u ngjiti për në shtëpi. Kur e pa të shoqen, ja tha mendimin dhe, si i tërbuar, e urdhëroi të bënte plaçkat gati... Kishte ndër mend të kthehej në Rusi, gjersa të kulloheshin punët. Nuk e dinte se si do të mundte të kalonte kufirin. Dridhej i tëri, se kishte frikë mos e kthenin prapë. Më në fund mori guxim pajtoi arabanë që të nisej natën, e porositi të ëmën, që e la në shtëpi, që të mos i thoshte asnjëri për ku shkoi.

Pa pashaportë, duke ndarë bakshishe më të djathtë e më të mëngjër, arriti gjer në Stamboll. Atje, me anën e miqvet, mundi të nxirrte pashaportë dhe u nis për në Odesë.

Ora ishte dhjetë e mëngjezit kur, që nga skela, po ngjitej një karrocë e vjetër, e ndryshkur dhe me rrota të hekurta. Në të ishte mprehur një kalë i dobët dhe si i ngordhur. E kishte kaluar pjesën e vështirë dhe po shkonte nëpër rrugët e drejta. Në këtë karrocë ishte zoti Leci bashkë me të shoqen, që po drejtoheshin për në hotel. Dhe, të shkujdesur që shpëtuan nga vendi i lig i Turqisë e që shkelën në tokë të lirë, shkonin më tutje. Karroca shkonte duke u tronditur e zoti Leci i tha së shoqes:

— Lëre, moj Ksenë, se shpëtua! — dhe mori frymë lirisht. — Vërtet shpëtua se, ata të komitetit pändejnë se mos i gërryejmë paratë dhe, pa e vrarë mendjen, më kërkuan 150 lira. Eh! Ç'e nget që... Bëmë shumë mirë që ikëm... po të mos kishim ikur, do të shkonim për dhjamë qeni. — E shtrëngoi të shoqen pas mesit, e pa në sy dhe dëgjoi zërin e saj:

— Lëri këto më mirë, se mos na dëgjojë njeri. Mirë thonë se dhe muri ka veshë — dhe me buzëqeshje e pa të shoqin.

Zotit Leci nuk i pushonte goja. Gjithë kohën fliste për Shqipërinë, për komitetin, që e shante, për Turqinë, së cilës nuk i la fjalë pa i thënë, për xhonturqit, nga të cilët kishte frikë se mos e futnin në të trallos. Ishte plot gaz që shkeli, më në fund, në atë vend ku kishte jetuar shumë vjet e ku kishte fituar shumë para. Dhe, duke menduar kështu, u zemërua me karrocierin që e ngiste kalin shumë ngadalë. Në këtë kohë qielli ishte i mbushur me re dhe po mblidhej një shtërgatë e keqe. Nga perëndimi po vetëtinte e po gjëmonte dhe dukej që perëndia e reve ishte zemëruar aq shumë, sa ç'ishte zemëruar edhe perëndia e patriotizmit kundër Lecit. Nisi të vesonte, dhe pas ca, ra një shi i tërbuar që e mbyti dheun dhe e bëri qull zotin Leci me të shoqen.

Sado që karrocieri plak, i fislëkur dhe i thinjur, pas

të sharave të Lecit, i binte kalit me kamxhik, ai nuk luante më shpejt, po vazhdonte të shkonte me hapa pleqërishte. Kur arritën pranë hotelit, me njëmijë mundime Leci ja pagoi paratë, pasi i mbajti një pjesë. Në hotel, pasi i pa të gjithë dhomat, zgjodhi më të lirën dhe u vendos bashkë me të shoqen. Kur pushoi shiu, u vesh, doli në qytet dhe bleu djathë e bukë që të hanin, se në restorant pas mendjes së tij ishte shumë shtrenjtë.

* * *

Në qarqet e shqiptarëve të Palmirës së Jugut¹⁾ u përhap fjala që erdhi nga vilajeti atdhetari zoti Leci. Shumë fjalë fliteshin për të. Cilido desh ta piqte që të mësonte «ç'bënin njerëzit e tij në vilajet». E në jugë të vendit ishin tre djem shqiptarë me ndjenja shumë të zjarrta. Bisedonin për punën e kryengritjes dhe deshën të formonin një tog prej ndonja 20-25 vetash që të shkonin vetëdashës. Kur e mësuan që erdhi zoti Leci, deshën t'i vinin e t'i kërkonin mendim, se këta e dinin për shqiptar të mirë. Në këtë çast u hap dera dhe hyri një plak, u drejtua nga ana e djemvet e zuri vend pranë tyre. Bisedimi po zgjatej. Plaku, duke pirë kafënë dhe duke hequr çibukun, me rrëmbim u tha djemvet:

- Me kë doni të këshilloheni?
- Me zotin Leci, që ka ardhur nga Shqipëria; ai i di shumë mirë punët si qëndrojnë.
- Lëreni më mirë. Ai sheh interesin e tij.
- Kush t'i paska futur këto mendime? — e pyetën plakun miqtë.
- Se zoti Leci nuk është patriot, po tradhëtar.
- Kush t'i tha këto, more xhaxho? Mos e gjyko njeriun kaq shpejt!

1) Odesa — ku kishte edhe shqiptarë.

— Po të mos e kisha dëgjuar me veshët e mi, as unë nuk do ta besoja. Ju e dini që mjeshhtëria ime më ka bërë dëshmitar të shumë mistereve politike, dashurie e kusarie. Sot më bëri dëshmitar të zotit Leci. Se, kur ngjitej që nga skela, goditi në arabanë time. Ai ishte i gëzuar që shpëtoi nga komiteti, që i kërkonte 150 lira.

— E dëgjove mirë? — e pyetën miqtë me habi.

— Mirë dhe shumë. Lavdi zotit nuk më kanë lënë veshët. E nga ana ime gëzohem që komiteti ynë nisi të punojë me mend.

— Kështu ë, paska ikur, se i kërkua komiteti 150 lira — thanë djemtë duke i dërguar të shara Lecit e duke lavdëruar komitetin.

*

* * *

Plaku, që e quanin Gjini, ishte nga më të mirët shqiptarë të vërsës së tij. Ishte që nga koha e Vretos dhe kishte ardhur në këtë koloni për të predikuar shqiptarizmin. Ishte prej Kolonje dhe kishte ikur që andej qysh në vogëli. Kishte bërë punëra të ndryshme në Stamboll dhe, shpeshherë, për ndjenjat e tij shqiptare, kishte rënë në burg. Herën e fundit do ta kishin dënuar shumë rëndë, se i gjetën «Historinë e Skënderbeut», po u ndodhën ca miq që e shpëtuan. E hipën në një vapor, që shkonte për në Palmirën e Jugut dhe e porositën që ta përhapte ndjenjën e shqiptarizmit në shqiptarët e asaj kolonie. Këtu me mundime të mëdha e nxirrte bukën e përditshme. Malli për në atdhe e hante, po nuk mundte të shkonte, se nuk kishte para. Në fshat s'i kishte mbetur asnjëri. Nga letra e fundit, që kishte marrë prej një fshatari, mësoi që i vdiq i vëllai, i cili nuk kishte fëmijë. Këta të tre djemtë, që i gjeti në kafe xhako Gjini, e nderonin plakun, e deshën shumë dhe i kishin blerë kalin me gjithë karrocë që të mundte të nxirrte bukën e përditshme.

Biseduan gjatë se plaku u tregonte shumë histori-
ra. Kur u err fare. Gjini u ngrit dhe shkoi në shtëpi
ku e priste kali që t'i vinte tagjinë e t'i jepte ujë. Djem-
të dolën në bulevard për të shëtitur pak e për t'u qe-
tësuar nga turbullimi për ato që mësuan rreth zotit Le-
ci. Dhe, duke e ndarë fjalën të piqeshin të nesërmen
në kafe, u larguan.

*

* * *

Shumë nga atdhetarët kishin vajtur ta vizitonin zo-
tin Leci. Që të gjithë i priste me nderime. Bisedonte
gjerë e gjatë, për çështjen kombëtare, u tregonte për
shëndetin e miqve e të sojit të tyre, dhe, kur shkonin,
i përcillte gjer te dera.

Që kishte ardhur zoti Leci, e kishte mësuar dhe
një djalë idealist shqiptar. Ngaqë desh ta mësonte nga go-
ja e tij se ç'ngjiste në Shqipëri, vajti ta vizitonte. I
shkoi në hotel, e gjeti, trokëlliti dhe u gjend në odën e
zotit Leci. Ja shtrëngoi dorën dhe e pyeti për shëndetin
e tij si dhe për të shoqen. Kur mbaroi, e vështroi Lecin
drejt në sy dhe e pyeti:

— Ju lutem të më thoni se si venë punët tona andej
nga Shqipëria.

Shumë mirë, — ju përgjegj dhe filloi t'ja shkoqitte
punërat e malësisë, të cilat ai i dinte shumë më mirë se
nuk kishte lënë gazetë pa kënduar dhe e kishte ndjekur
politikën me kujdes.

Fjala e zotit Leci e kënaqi dhe, ngaqë pandehi se
nuk e kuptoi pyetjen, i tha:

— Ju pyes për punët e Shqipërisë së Jugut.

Me të mbaruar atdhetari, e mori fjalën e, duke e
vënë re në sy, se të tjera mendonte e të tjera thoshte,
i tha:

— Punërat janë shumë keq. Turqit i zunë gjithë patriotët dhe i futën në burg.

— Po të kishin lidhje, nuk do të ishin kaq keq punët; se, si ç' duket, i zënë frika shqiptarët... — i tha atdhetari.

Zotit Leci ju duk sikur me këtë fjalë desh ta goditte. E mori përsipër dhe, i zemëruar e i nervozuar, ju përgjegj:

— Të jeni afër, pa do t'ju shohim sa para bëni. Që për së largu mund të flisni shumë. Me të vërtetë që shumë nga të jashtëmit thërresin. shajnë dhe kritikojnë, po nuk e dinë se atje është puna më e zorshme.

— Keni pak të drejtë, me të vërtetë flasim shumë shpenguar... Pastaj propaganda që jashtë është më e lirë dhe që andej është përhapur. Paratë që jashtë kanë hyrë. Ja, nesër-pasnesër, dhe ne do të shkojmë. Po mbli-dhemi nga një grup i madh, se po na thërret detyra. Po ju, zoti Leci, si kështu? Sot, në një ditë kaq të nevojshme e latë Shqipërinë? Pse nuk ndenjët? Duhej të kishit mbetur, të ishit atje dhe t'u ndihmonit me para e me çdo send tjetër që do të kishim nevojë. Ju, lavdi zotit. keni, se ju ka ndihmuar zoti. Pastaj, do të mundnit të bënit disa qendra nëpër fshatrat nga ku t'i mbushnit kryengritësit me bukë, opinga, xhupanë dhe me çfarë do të kishin nevojë. Po ju nuk bëtë asgjë. Me ta parë që po turbullohej puna, u ngritët dhe më ardhët këtu ku nuk arrin dora e armikut dhe as të qarat e shqiptarëve. Jo. nuk bëtë mirë; pas mendjes sime ju i sillni shumë dëme kombësisë.

Fjalën e atdhetarit zoti Leci e dëgjoi pa vëmendje, se në këtë kohë mendohej: «Le të mbarojë dhe të qërohet, se shumë po na çan kokën». Shpesh bëhej gati t'ja priste, po e dinte se ashtu do ta zgjatte ca më shumë. Fjalën djali e mbylli me këto fjalë:

— E, tashti ç'keni të thoni?

Zoti Leci u mejtua, kroi kokën, drodni mustaqet, nxori krehërin krehu mustaqet e mjekrën, që e kishte pak të thinjur. U mejtua dhe një herë t'i fliste apo jo dhe më në fund i tha:

— Hë, more, dhe ti! Të thashë de! Ti po më flet kështu se je larg Turqisë, në vend të lirë; po të ishe atje, pa llafoseshim bashkë. Po unë në erdha këtu, erdha se jam i sëmurë dhe mjekët më këshilluan të bëj banja. Erdha të shërohem dhe jo nga frika dhe as për qejf.

Fjalët e fundit zoti Leci i tha me zë të ulur, se desh t'i jepte fund fjalimit. Atdhetarën këto fjalë e zemëruan dhe i tha:

— Sa bukur, sa bukur! Plagët dhe sëmundjet e trupit tënd dhe të sat shoqeje erdhe këtu t'i shërosh me banja e me mjekë të mirë. Po plagët dhe sëmundjet e Shqipërisë pse nuk mejtohesh që t'i shërosh? Përse nuk e vret mendjen për të aq sa e vret dhe për trupin tënd dhe të thuash: «Si do t'ja shëroj plagët së ngratës Shqipëri!» Sa më vjen keq që u gënjeva, se të kisha pandehur për atdhetar të mirë. Sot Shqipëria ka nevojë për njerëz me pushkë, për njerëz me fjalë e për njerëz me para e ju ngriheni, në këtë kohë, e vini këtu që të shëroni sëmundjet, që nuk i keni.

Zotin Leci nuk e mundonte ndërgjegjja se nuk ndjente as ndonjë faj. I dukej se i kishte mbaruar të gjitha detyrat. Fjalët e atdhetarit e zemëruan për së tepërmi dhe i tha me zë të lartë e me zemërim:

— Unë e kam mbaruar detyrën time; kam dhënë për komitetin e për shumë gjëra të tjera.

— Po, shumë do të keni dhënë!

— Nuk është puna juaj sa kam dhënë. Po, meqë doni ta dini, mësojeni se kam dhënë shtatë lira të pathyera!

Në këtë çast, kur ende zoti Leci nuk i kishte mbaruar fjalët, u hap dera dhe hynë të tre shqiptarët, që ishin në kafe. I dëgjjuan fjalët e tij dhe panë njëri-tjetrin.

Këta, para se të vinin, e mejtuan shumë punën e Lecit. Pandehën se mos plaku nuk i kishte dëgjuar mirë fjalët, se këta kurrë nuk e besonin që të mos i jepte komitetit. Pa tashti, që e dëgjjuan me veshët e tyre se sa i kishte dhënë komitetit, u siguruan që ashtu ishte puna. Këta dinin shumë mirë që kish gjer më dhjetëmijë napolona. Pa e pyetur për shëndetin e për të rejtat nga Shqi-

përia — se e kuptuan që do të mos u thoshte asgjë me rëndësi, ju afruan dhe me zë të lartë dhe me qeshje, i thanë:

— Bravo, zoti Leci, se e paske nxjerrë gomarin nga balta. Besojmë se Shqipëria ka mbetur e kënaqur nga ndihma juaj.

— Me shtatë lira më mburresh, more? — i tha më i riu.

— Pa le, na përzihet kudo dhe do ta nderojnë e ta mbajnë për më të madh — i tha i treti, që ishte pak nervoz.

— Nuk e sheh, more, paska ikur, se i kërkonte komiteti para — tha i pari.

— Po ky as skuqet dhe as verdhet dhe ka sy e faqe të na dalë përpara e të na tregohet shqiptar — tha më i riu.

Zoti Leci desh të fliste, po nuk e linin, se, pa mbaruar njëri, ja rrëmbente tjetri. Nga fjalët e tyre e kuptoi se kush do t'ua kishte thënë. U nevrikos dhe desh ta gjente se nga e kishin marrë vesh. Pasi u mejtua dhe pak, i zemëruar, u tha:

— Më ngadalë, ju lutem, se nuk jemi në mejhane.

Atdhetarët ishin pakësuar aq shumë, sa nga sytë u dilnin shkëndija dhe u dridheshin këmbët e duart. Me të mbaruar Leci, i thanë me zë të lartë:

— Që sot e tutje, dije, se nuk je më shqiptar dhe as do të të njohim për të tillë; ti kurrë nuk e ke vrarë mendjen për kombën.

— Si ke durim të bisedosh me një të tillë — i thanë atdhetarët, i cili nuk kuptonte dot asgjë nga sa flisnin. — Eja të shkojmë, pa jashtë t'i tregojmë që të gjitha.

Pas kësaj zotit Leci ju lëshua goja dhe filloi të shante me fjalë mejhaneje duke u treguar derën dhe, kur mbeti vetëm, shtrëngoi grushtet. Pastaj solli ndër mend të shoqin, së cilës i kishte rënë alivan nga turbullimi, që i erdhi prej fjalëveve, që dëgjoji. Kur i hapi sytë, e pa të shoqin, desh të fliste, po, duke e parë që ishte si i xhindosur, i tha me vështrimin e saj të ëmbël:

— Kur të thashë që dhe muri ka veshë.

Në këtë kohë zoti Leci e mori veten. Erdhi rrotull nëpër dhomë dhe i tha së shoqes:
— Ç'do t'u bësh që, kur janë të marrë!

*

* *

Kishte shkuar më shumë se dy muaj që zoti Leci ndodhej në Palmirën e Jugut. Asnjë shqiptar nuk e vizitonte; në sytë e të gjithëvet ishte tradhëtar. Ky shërohej nëpër limane e nëpër banja. Po ta hasnin gjëkund, bënë sikur nuk e shihnin. Këto sjellje e pëlcisnin zotin Leci, se brengosej shumë. E kish sëmundje të bente vizita. Kudo e prisnin ftohtë. Kështu ai e kuptoi që ishte i përbuzur prej të gjithëve.

Në këtë kohë u trash e u bë si ndonjë derr i mbyllur. Ky dhe e shoqja. Për t'u kthyer në atdhe, as ndër mend nuk e shkonte, se edhe nuk ishin kulluar punët. Po më shumë kishte frikën e komitetit, që kish nisur nga veprimi.

Ishte ditë e diel. Këtë ditë gazetat kishin një shënim në rubrikën e ngjarjeve të ditës për një vrasje misterioze. I vrari ishte zoti Leci, siç duket e kish vrarë komiteti. Kjo gjë u mor vesh se mbi trupin e tij gjetën këtë shënim, të cilin po e kuptojmë: «Kishim shumë kohë që i kërkuam 150 lira turku. Këto nuk na i dha. Pritëm shumë kohë me shpresë se do të na i jepte. I dërguam rishtas njoftim, po nuk e gjetëm. Kishte ikur natën, fshehurazi, me shpresë që të shpëtonte. Më në fund e gjetëm në Palmirën e Jugut ku ja kërkuam përsëri. Na i refuzoi me të shara. Nuk na mbetej tjetër rrugë. Ne përpiqemi për gjallërimin e një kombi, kemi dhënë fjalën e nderit dhe jemi betuar që do ta mbarojmë çdo punë, që do të na urdhërojë komiteti. Na erdhi urdhëri që ta vrasim dhe e vramë. Kjo le t'u bëhet mësim të tjerëve, që do

të duan t'i kursejnë të hollat. Ata do të humbin jetën». Poshtë ishte vula e komitetit.

Në varrimin e tij nuk mori pjesë asnjë shqiptar. E përcolli vetëm e shoqja, prifti, dhiakoja, psalltrit dhe ca kureshtarë.

DASHURIA E MATILDËS

Më në fund na u hoq dhe ngrica... Dëborë u tret, mirëpo na u shtua balta; udhët u bënë të pakalueshme. Kur dola për t'u freskuar pak, qielli ishte fare pa re.

Njerëzit, në të katër anët, ecnin me shpejtësi e gjithsecili shkonte në punën e vet. Unë shkoja me hapa të ngadaltë e të rregullt e plot përtim, se kështu gjeja zbatimje. Pas pak kohe arrita në rrugën kryesore të qytetit ku e kisha bërë fjalë që të takohesha me mikun tim. Arrita më parë e, duke ecur, ëndërroja bukuritë e qytetit të huaj duke i krahasuar me bukuritë e qyteteve të vogla të Shqipërisë. Ky ishte një qytet me bukuri të rrallë: rrugët i kishte të gjera, të gjata e të shtruara me granitë katrorë; shtëpitë i kishte të mëdha e me arkitekturë të rrallë dhe... ç'ta zgjat se, kushdo që ka parë ndonjë kryeqytet ose qytet të madh, e kupton vetë. Po, me gjithë këto bukuri, një zë i fshehtë ma shfaqte Shqipërinë e më shpinte atje që t'i shihja bukuritë e atjeshme. Dhe përnjëherësh thashë me vete: ... Jo, jo... kurrë nuk do t'i këmbej gurët e Shqipërisë së shtrenjtë me parajsën e çdo qyteti të botës së madhe...

Shkova më tej. Tani isha i çliruar prej mendimeve, se i kisha dhënë fund që Shqipëria është shumë më e bukur, prandaj, sytë e mi, me lakmi kullosnin më të djathtë e më të mëngjer dhe panë... panë... panë

vajza të bukura, shumë të bukura... flokëmëndafshta, fytyrëmbra, mesholla, gojëvogla, hundëqiriçka, vetullgajtanka dhe... dhe... se pse përnjëherësh... u drodha prej një ndjenje të panjohur gjer më atë ditë. U drodha dhe, si automat, i fola një vajze. Përnjëherësh i kërkova ndjesë e, me sytë e mi, i lutesha të më hidhte një sy... Desha t'i flisja e t'i thosha që zemra ime m'u bë skllave prej bukurisë së saj, që e desha pa masë. Duke ecur e duke menduar kështu, e arrita po, përnjëherësh qëndrova, meqë e ecura e saj më pikoi në zemër. I vura re dorën, që e kishte të bardhë. Edhe gishtërinjtë i kishte si të skalitur.

E mblodha veten dhe ju sula pas. Ju afrova... ajo nga ana e saj, sikur desh të ma thyente kurajën, ngriti fustanin sikur desh të kapërcente ndonjë pellg me baltë. Ja pashë dhe këmbën e saj të vogël, të bardhë e të bukur, e cila, kur ecte, sikur më ndillte pas. Shkova më tej dhe, kur arrita te çipi i rrugës, ajo u kthye. Duke u kthyer, më hodhi një sy, mirëpo unë nuk e kapa dot dhe sërish i rashë prapa duke u sulur. E arrita... po, vetëm ai që ka qëndruar përpara ndonjë vajze, vetëm ai mund ta kuptojë gjendjen time, se, me t'u afruar, u shtanga, nuk dija ç'të flisja dhe i thashë: «Zojushë! Zojushë!...» Ajo filloi të më shihte me habi. Shkoi mjaft kohë gjersa e mblodha veten. Në këtë kohë, paditur ç'po bëja, shkoja baras me të. Më në fund, kur m'u zgjidh gjuha, i thashë.

— Zojushë! Bukuria juaj më bëri t'ju ndjek pas dhe ajo më dha zemër t'ju flas. Më ndjeni se, vërtet, sjellja ime nuk është e pëlqyer, po, nga zjarri i dashurisë njeriu nuk ditka se ç'është sjellja e mirë, nuk ditka fisnikëri, nuk ditka rregulla shoqërie... E kuptoj shumë më mirë që sjellja ime është fare e keqe... po... në këto raste njeriu nuk ditka turp, sepse i janë errur sytë e gjykimit. Zojushë, prapë, ju kërkoj ndjesë, po dëgjomëni... dëgjomëni... — Mirëpo ajo nuk desh të më dëgjonte e, që të gjitha këto, ja thashë duke shkuar pranë saj.

Po ajo shkonte shumë shpejt. Kur e arrita prapë, i thashë.

— Zojushë, dëgjomëni... po ju flet një zemër e papërllyeme... — S'munda të flisja dhe më, se para syve të mi më qëndroi një hije. Fërkova sytë po, prapë, para meje ishte një grua e gjatë flokëlëshuar dhe e veshur me rroba të zeza; sytë i kishte të zes, ballin të gjerë, hundën të drejtë, gojën mesatare, faqet të rrumbullakëta e të zbeta, mjekrën të plotë dhe vetullat të zeza e të shpeshta. Në krye thashë se mos ishte po ajo vajza, që e ndiqja pas, po jo... kjo ishte një hije... një hije si e gjallë.

Duke parë këtë çudi, nuk e humba, po vazhdova të sulesha pasë asaj që m'i futi në zemër shtizat e dashurisë, që nuk ishte dhe aq larg. Me ta bërë hapin e parë, gruaja më pushtoi pas krahut dhe më tha:

— O bir! Ku kërkon të mbetesh dhe pas cilës po sulesh kështu? Nuk më sheh që nuk i këmbej dot këto rrobat e zeza, që kam kaq kohë që i kam veshur e që po i mbaj kaq shekuj? Pse nuk po përpiqesh të m'i këmbesh e të më veshësh në të bardha, po vetëm po e shkon kohën duke ndjekur, ja, të tilla si ajo! O bir, o bir! Ju këtu po i harxhoni fuqitë në vend të huaj! Eh, unë e mjera! Ende nuk po më njeh? Nuk do të ta them, se dua të më njohësh vetë, dua të pëndoresh, se, po të të heq unë nga kjo rrugë, nuk do të quhet pendim. Vërtet, more djalë, dhe ti ke zemër të nxehtë, vërtet... e kuptoj shumë bukur, se edhe unë kam qenë njëherë e re po, a do të mund të ta fal këtë punë që të zësh vajzat e një kombi të huaj e të harrosh vajzat e vendit tënd! O fat, o fat, sa keq që na ke ndarë, sa keq që na ke shpërndarë, sa ndyrë që na ke hedhur në vise të huaja! O fat... o fat!

Këto i tha me vajtje, pastaj më shtrëngoi me të dy duart dhe shtoi:

— Mallëkimin tim do ta kesh kurdoherë, more djalë, po të vazhdosh së adhuruari e së dashuri vajza të huaja! Tani do të largohem... mirëpo... po të jetë nevoja, do të vij prapë. — Dhe gruaja e veshur në të zeza u zhduk pa thënë se cila ishte.

E vrava mendjen shumë kohë, po nuk dija se cila ish. Vetëm një gjë më shqetësonte: më kujtonte vendin ku u linda. Në këtë çast thashë me vete: «Ç'e ha malli këtë për vendin tim?» e me sy kërkoja vajzën, e cila nuk dukej... Si i xhindosur i rashë gjithë rrugës gjer në fund... e pashë dhe desha t'i afrohesha, mirëpo m'u kujtuan fjalët e zonjës së veshur në të zeza dhe nuk guxova. Kështu shkoi shumë kohë dhe, kur po kthenim çipin, na u bashkuan sytë e buza e saj vajti në gaz. Ju afrova... nuk më kundërshtoi... kështu u njohëm dhe filluam bisedimin për kohën, për theatrot, për modën, për muzikën, për literaturën e për shumë të tjera. Isha i lumtur dhe nuk mendoja asgjë se më dha lehtë që ta përcillja gjer afër shtëpisë së saj. Me t'u kthyer në odën time, u shtriva mbi krevat dhe po ëndërroja për atë që e kisha në zemër e që e quanin Matildë. Më dilte përpara me buzëqeshjen e saj të ëmbël, më dukej e bukur si perëndeshë e mbi veshët e mi dëgjohej zëri i saj i hollë, që më thosh: «Të dua, pa ty jetën nuk e dua!...

E ndjeja veten krejt të lumtur dhe thashë: «Fleta e parë e dashurisë është dita e sotme, se fitova gjithësinë!» E, kur rrija kështu, duke ëndërruar, padashur e solla ndër mend atë gruan e veshur në të zeza dhe, padashur, m'u kujtuan fjalët e saj të fundit.

«O fat, o fat, sa keq që na ke ndarë, sa keq që na ke shpërndarë, sa ndyrë që na ke hedhur në vise të huaja, o fat, o fat!...»

Ky kujtim ma ktheu gazin në pikëllim e fillova ta vrisja mendjen që ta gjeja se cila do të ishte ajo zonja e veshur në të zeza.

II

Kishin shkuar më shumë se dy muaj... Përditë takohesha me Matildën. Bukuria e saj përditë po i shtohej e, fjalët e saj të ëmbla, më dehnin. E quaja veten të lumtur e më dukej se kjo lumturi do të mos kishte

të sosur. Mbrëmjeve, për herë, takoheshim në parkun e madh, nën drurët e dendur ku nuk hynte as drita e elektrikut. E kisha dëgjuar prej gojës së saj fjalën e ëmbël «të dua» dhe isha i sigurt se ishte e gjitha imja.

Këto takime i mbanim të fshehta, se as ajo nuk u kishte thënë prindërve e as unë nuk u kisha thënë miqve; po, as që kishim biseduar për martesë gjer në këtë ditë. E kjo ishte një e diel pasdreke. Ish ditë vere nga ato me të cilat mund të mburret Palmira e Jugut. Këtë ditë ma kishte ndarë takimin me letër të veçantë dhe unë nuk dija ç'të thesha se, në të shtatëdhjetë e pesë ditët që ishim të njohur, nuk kishim nxjerrë asnjë psherëtimë. Në vendin e takimit shkova i pari dhe ndenja mbi fronin, që e kishim quajtur tonin. Zogjtë po këndonin, mirëpo kënga e tyre ish pak e dredhur e me pikëllim. Nuk i dhashë ndonjë rëndësi dhe fillova të shihja qiellin, i cili shkëlqente, po, me të kthyer nga ana tjetër, pashë që në të po ngrihej një re e zezë sterre; me një fjalë po afrohej shtërgata, se reja po zmadhohej e po zmadhohej. Era e hollë, që frynte mengadalë, i luante fletët dhe e prishte qetësinë. U lodha së prituri dhe, si automat, nxora sahatin dhe e pashë që ish plot ora e takimit. U ngrita në këmbë dhe, pa arritur të bëj as pesë hapa, e pashë që po vinte duke nxituar. Ju sula dhe e arrita në gjysmën e rrugës. Kur ma zgjati dorën, e shpuri buzën më gaz dhe më pyeti.

— Ke kohë që po pret?

Sikur dëgjova zërin e bilbilit, kur dëgjova fjalët e saj dhe e pashë drejt në sytë e saj larushë, nga të cilat buronte dashuri për mua.

Biseduam mjaft kohë dhe e pyesnim njëri-tjetrin për gjëra të kota. Pastaj ramë në heshtje, të cilën e prisha unë, se i thashë duke qeshur:

— Mos u mendo me mendime të kota, moj e shtrenjta ime dhe mos u mërzit, po gëzohu bashkë me mua, se dashuria jonë lyp vetëm gëzime, dëfrime, lodra, kërcime, këngë e kremtime... Po, lyp kremtime se, si të shkojë vera e jetës sonë, do të vijë vjeshta dhe atëhere

do të mos shohim asgjë tjetër po vetëm rënjen e gje-theve.

Matilda heshti dhe pak, më pa drejt në sy, më mori dorën në të sajën, ma shtrëngoi me sa fuqi që kishte e më tha:

— Vërtet ashtu është, more Kolë; vërtet duhet të gëzohemi dhe ta shkojmë kohën me kremtime, se kemi verën e jetës sonë. Mirë. shumë mirë... dhe unë jam në një mendje me ty. Po, a do ta shkojmë dot tërë kohën në gëzime e në kremtime, po të vazhdojmë të jemi këshu të ndarë e duke u takuar vetëm nga dy orë ditën? Jo, më duket se kështu nuk plotësohen fjalët e tua, prandaj eja sonte sek im atë që të më kërkosh dorën.

Unë, sado që u turbullova pak, me t'i parë sytë e Matildës, që m'i drejtoi si shkëndija të zjarrta, e mblo-dha veten dhe, pa u menduar shumë i thashë:

— Sonte do të mos mund të vij, se kam shumë punë në zyrë; nesër të më presësh se do të vij të të kërk-koj prej prindërve.

Shtatëdhjetë e pesë ditë ndodhesha në një kopsht plot me trëndafilë, me manushaqe, karafilë e me gjithë lulet e bukura të dheut. E në zgjatjen e gjithë kësaj kohe nuk kisha këputur asnjë lule. Matilda desh të ngrihej, mirëpo unë e mbajta duke ju lutur të rrinte dhe pak. Pranoi... Ndenji... më pa drejt në sy... Unë mendohesha: «T'i them apo të mos i them?» dhe vendosa t'i thosha duke u dredhur i tëri, e hapa dy-tri herë gojën pa nxjerrë as gjysmë fjale. Më në fund, pasi më dha kurajë me fjalën «folë de, ç'do të më thuash?» i thashë:

— Matildë, dëgjomë se do të të tregoj një ëndërr që e pashë sonte.

Më pa me habi dhe më tha me pak zemërim:

— Unë po të them folë, ç'do të më thuash, e ti do të më tregosh ëndrra.

— Dëgjomë më parë të lutem, e shtrenjta ime, pas-taj thuamë ç'do të më thuash. — Ajo më foli, po unë vazhdova. — Pashë në ëndërr sikur isha në një kopsht

ku ti po rrije mbi një fron të zbukuruar me turli lule. Me të të parë, u drejtova nga ana jote. Nuk kishte asnjëri tjetër. Rreth meje ishin me mijëra rrënjët e trëndafilëve të thatë. Me t'u afruar, të pushtova dhe fillova të të puthja. Po sa ish çudia ime kur pashë se pas së puthurës gjelbëruan trëndafilët dhe lulëzuan që të gjithë.

Me t'i thënë këto fjalë, nuk e mbajta dot veten dhe e putha ëmbël. Thashë se do të më zemërohej, mirëpo jo, se dhe ajo, nga ana e saj mori shembull prej meje... Më në fund e lamë parkun dhe e përçolla gjer në shtëpi. Kur u ndava për t'u kthyer në odën time, solla ndër mend nënën plakë, që e kisha lënë këtu e dhjetë vjet, babanë të plakur, që me fuqitë e tij të dobëta po e mbante jetën me dhëmbë duke pritur me padurim të më martonte e ta gëzonte pak zemrën e shkretë. Kujtova motrat, vëllain, që mezi i mbaja mend. Që të gjitha këto më shkuan para syve të mi... po u zhdukën përnjëherësh, meqë mendimi im më i fortë ishte për Matildën, prej së cilës sot mora dhuratën e madhe që më ftonte në shtëpi që ta kërkonja për grua prej prindërve të saj. Mirëpo unë nuk e dija cili ishte i ati i saj, në ç'shtëpi do të hyja fis. Dhe kështu, duke menduar, arrita në shtëpi. Nuk më flihej... mora një libër dhe këndova historinë e një djali që harroi nënë e babë e mbe-ti në vend të huaj ku u martua. I lodhur nga këndimi, kur mbi xhamet e dritares po trokisnin pikat e shiut, më zuri një gjumë i ëmbël.

III

Tërë natën fjeta me turbullime, se më mundonte një hije. Po... më mundonte... Dhe, për ta lehtësuar veten, do ta tregoj ëndrrën me gjithë hollësiat e saj. Tani që po e kujtoj, më ngjethen mishrat. Po më mirë le t'juja tregoj:

— Shkoja pranë një shtëpize të bukur dhe qeshë

dhënë i tëri pas mendimeve... këto nuk m'i prishte as trokitja e karrocave, as era e fortë, as shtërgata, që po mblidhej, as të thirrurat e çifutëve, as të sharat e punëtorëve dhe asgjë prej gjëje. Mendohesha për Matildën dhe vetëm për të... dhe mendoja se si do ta merrja prej krahu që të vinim kurorë... a do të deshnin prindërit e saj të ma jepnin... Pas kësaj solla ndër mend Shqipërinë, nënën, babain, motrat vëllain. Këto më dolën shpejt prej mejtimit, se vendin e tyre e zuri Matilda dhe më dukej sikur atdheu im, babai im, nëna ime, motrat e mia dhe vëllai i im, ishte ajo dhe vendi ku jetoja. Duke menduar këto, takova udhës një shqiptar, një shokun tim, që ishte martuar me një vendëse. Ky i dinte që të gjitha, po nuk më ra në sy. Vetëm më tha:

— Bëre shumë mirë... Ne tani shyqyr zotit nuk mund të ndjekim zakonet tona, që janë barbare, ato zakone që stigmatizojnë dhe dënojnë dy zemra, që bashkohen me lidhjen e dashurisë. Më tha dhe shumë gjera të tjera. E unë, si ç'isha i dehur, e dëgjova me kujdes dhe e falënderova për urimet, që më bëri. Miku, me t'u larguar, qeshi me sarkazmë... unë shkova më tutje. Jo... të them të vërtetën... nuk e kisha mendjen në kokë dhe padashur u gjenda para shtëpisë së Matildës... Si për çudi u hap dera, prej së cilës doli engjëllushja ime... Nuk më tha as gjysmë fjale, po më rrëmbeu prej krahu e më shpuri në shtëpinë e saj. Dhomat ishin të ndriçuara... tryezat të shtruara... ishin shumë të ftuar. Matilda më shpuri para një burri ndonja 50-55 vjeç, i cili më rroku pas dore dhe më dha uratën. Pas kësaj më shpuri para një gruaje të thyer, edhe ajo më dha uratën... më në fund më lëshoi në mes të zonjave e të zotërinjve. Që të gjitha këto ngjanë shpejt. Unë nuk folla asnjë fjalë, se më qe lidhur goja, ngaqë nuk më hahej as muhabeti me ata njerëz, që nuk bashkoheshin me karakterin e me natyrën time. Duke heshtur kështu, m'u afrua Matilda. Tani ishte e veshur me rroba të bardha. Ardhja e saj m'i largoi mendimet. Ajo më dha një pako e më tha:

— Na merri... shko në odën tjetër e vishu, se duhet të shkojmë në kishë. Po na presin qëkur... — Shkova në odën tjetër dhe dola i veshur dhëndërr. Me të dalë, nuk më lanë të mejtohem, po më rrëmbyen prej krahu dhe më hipën në një karrocë me kuaj të bardhë e më shpunë në kishë ku ishin gati që të gjithë të kurorës. Qirinjtë ishin ndezur, lustrat që të gjitha shkëlqenin e qelqet e tyre lëshonin që të shtatë ngjyrat e ylberit. Priftërinjtë ishin të veshur me rrobat e shtrenjta e po na prisnin. Me të hyrë, ju afruan babait të Matildës dhe i thanë: «Shumë u vonuat»? Ai nuk u përgjegj. Një prift plak po i thërriste shërbëtorit të kishës. Kur na vunë para konizmës, prifti filloi të këndonte të kurorës e kori që sipër përgjegjej. E ktheva kokën, po nuk pashë asgjë e zërat dilnin shumë të bukur. Kori pushoi, prifti vazhdoi këndimin e tij, e nuni mori kuro-rat që të na i vinte mbi krye. Në këtë çast u dëgjua një zhurmë, fryu një erë e fortë, që shoi një pjesë të qirinjve edhe pranë meje qëndroi ajo gruaja e veshur në të zeza. Që të gjithë u ngurosëm e ajo na tha:

— Zotërinj e zonja! Ky djalë është imi; ju ma rrëmbyet; nuk do ta lë që të mbetet këtu, në këtë vend të huaj për të. Ka dhe ky atdhe, ka dhe ky nënë, ka dhe ky babë, vëllezër, motra e farë e fis... Që të gjithë ata, si do zot unë, janë të veshur në zi e buza nuk u qesh kur-rë. E kanë djalë të vetëm dhe dita-ditës po e presin t'u kthehet e t'i gëzojë... Po ky?... Ky ç'ka të mbetet këtu... E ju?.. U gëzuat, fituat një djalë të tillë... Gjer më sot më keni marrë shumë djem se i gënjeni me lajkat e ndërtitë të vajzave tuaja e m'i shkalloni nga të... — E, duke thënë këto fjalë, më pushtoi nga krahu e fluturoi bashkë me mua. «Matilda», thirra dhe u zgjova.

Kaq ishte ëndrra ime. Kur u zgjova, isha qull prej djersës dhe krejt i rraskapitur. Kur hapa sytë, pashë se në to ishin lot të tharë, të cilët si duket u derdhën nga pikëllimi që më ndanë prej Matildës.

IV

Punë?! A mund të bësh dot punë kur dëgjohen në zemër trokëllima? A je i zoti ta bësh punën dhe a mund ta mbarosh për të qenë?

A mund ta kesh mendjen në kokë dhe a ke se ç'bën? Jo... jo... nuk bën dot asgjë me mend; nuk e sheh dot punën; harron atdhe, harron prind... Në zyrë, ku punoja hasështa me pendën në dorë mbi tryezën e madhe dhe në vend të pesës, kruaja treshin; në vend të mbledhjes, bëja zbritje... dhe të gjitha këto ngjisinin, se para syve të mi gjithnjë ishte Matilda... Im zot e kishte vënë re prej kohësh që bënja shumë gabime, po, meqë kisha kohë që punoja atje, ma falte e nuk më binte në sy, se e kishte kuptuar nga më vinin të gjitha këto. Kur mbarova punën, u bëra gati për të vajtur në shtëpinë e Matildës. Më pushtoi një e dredhur... hapat m'u vogëluan... Duke shkuar kështu për te Matilda, takova rrugës postierin, i cili më dha një letër. Qëndrova para një kopshti publik e ndenja mbi një fron me mendim që ta këndoja letrën. Grisa zarfin, nxora një fije letër dhe fillova ta këndoja. Ishte prej babait; shkruante për mallin, që kishin e që ndjenin për mua. Në letër kishte si me skërfitje të zemrës po ca më shumë u helmova se më shkruante që im më kishte dy javë e sëmurë. Në këtë kohë i gjithë mendimi im u drejtua në shtëpi dhe para syve të mi të gjallë m'u kujtuan shumë gjëra të Shqipërisë: koha e foshnjërisë, sheshet e luadhet ku bridhnim, harboheshim e ku ziheshim me gurë; kroi ku mbushnim ujë; vreshtat ku vinim e vidhnim rrush. M'u kujtuan lotët e nënës, që i derdhi kur u ndamë... m'u kujtua tani e shtrirë në rrobat... m'u kujtua qyteti, farë e fisi, malet... të gjitha... Psherëtiva dhe thashë me zë:

— Kam shumë kohë që jam larg teje, atdhe, o nënë!. — Kopshti ishte plot me drurë... zogjtë po këndonin këngën e vajtimit; siç dukej një djalë sherret do

t'u kishte marrë zogjtë e vegjël... e me gjithë këto mendjen e kisha më shumë te Matilda... Tani prapë më kapën të ngjethura... këmbët më qenë rënduar dhe, duke shkuar, ashtu u ndodha pranë shtëpisë së Matildës. E mblodha veten e i rashë ziles... Shërbëtori më shpuri në sallon ku po më prisnin. Dielli po i futte shkëndijat e tij dhe po e zbardhëllonte odën. Me të më parë, u ngritën në këmbë dhe erdhën drejt meje. Unë e humba... u ngurosa e do të isha turpëruar, po të mos më kishte shpëtuar Matilda. Ajo më shpuri tek i ati, tek e ëma dhe më njohu me disa miq. Po unë ende nuk kisha ardhur në vete... Bisedimi ish i gjallë; më shumë fliste vjehrrin. Unë fola vetëm ndonja dy herë. Kur ora vajti dymbëdhjetë e natës, u drejtova nga vjehrrin dhe, duke u dredhur e me mundime, i thashë:

— Zotni, më falni, unë sot kam ardhur në shtëpinë tuaj dhe marr guximin t'ju kërkoj dorën e Matildës, bijës suaj...

Ai më pa drejt në sy e më tha:

— Më dukesh djalë i mirë e i shtruar, paç uratën time! — Pasi thirri dhe Matildën, na tha: — U trashëgofshi me një jetë të lumtur!

Ishim të lumtur dhe, pasi caktuam edhe ditën e dasmës, u ndamë. Duke u kthyer për në shtëpi, në zemër ndjeja një zë: «Kështu a, gjithnjë kundra do të më vesh... mirë... s'ka gjë... do të vijë dita që do të pendoresh, po do të jetë vonë». Ky zë më shtyu t'i sillja ndër mend njerëzit e shtëpisë.

V

Kur u ngrita, nuk mendoja asgjë tjetër, vetëm Matildën... I përgatita të gjitha sa duheshin për dasmë...

Paratë që i kisha fituar me aq mundime, nuk i kurseja fare... Njeriu i derdhka që të gjitha për ndjenjën e dashurisë dhe për të qenka gati ta shesë tapinë

e shtëpisë dhe qimet e kresë! Vallë kush nuk ka dëgjuar për atë që, meqë i kanë marrë dashurinë, është bërë egërsirë me fuqi të rrallë, ka vrarë, ka zhdukur... dhe të gjitha këto, për dashurinë. Kush nuk i mban mend prej historisë rolet e mëdha, që ka luajtur gruaja apo më mirë ta themi ajo ndjenja e pagaratshme e dashurisë? Cili nuk e di Dalilën, që e lidhi Samsonin me rripa? Dhe cili prapë nuk e di që, sado që Samsoni kishte njëmijë e një prova që do ta dhunonte, ja tregoi ku i fshihej fuqia, sepse ishte nën urdhërin e dashurisë! Pastaj kush nuk di njëmijë e një që janë prishur mendsh, që janë vrarë e kanë bërë rezillëqe të panumërta, vetëm e vetëm se kanë qenë nën urdhërin e dashurisë. Miliarda njerëz vuajnë prej kësaj ndjenje, se Venera ka besnikë më të shumtë në botë.

Këtu do të më pyesni, pse na i thua të gjitha këto dhe pse nuk bërë dhe ti ndryshe duke marrë mësim prej tyre? Vërtet, të dashur zotërinj e zonja... kam frikë se do të më gjykoni shumë rëndë, prandaj jua them këto, që të ma lehtësoni fajin... Dhe ju do të çuditëni, po duhet ta dini se këto po i shkruaj pasi mbaroi dhe muaji i mjaltit e prej syve më ra perdja, që më kishte veshur dashuria; tani dhe asaj që nuk i gjeja të meta, po i gjej shumë. E çdo ditë po them: «Ah, i ziu unë, ah, unë i mjeri! Ah, ç'bëra që u martova në vend të huaj!» Për dashurinë i harrova që të gjitha: Atdheun, nënën, babain, dhe shokët shqiptarë. Po, dhe ata, meqë më këshillonin të mos e bëja këtë punë, u zemëruan e bëjnë sikur nuk më njohin. E unë i harrova që të gjitha për atë, vesën. Shumë veta do të thonë: Ç'gjë quan vesë».

— Vesë quaj dashurinë, se, siç e thanë atë dielli i mëngjezit, ashtu dhe koha e than dashurinë. E në atë kohë, kur nuk desha ta kuptoja që jeta e dashurisë është vetëm një ëndërr, dola një mëngjez dhe e pyeta diellin: «—O diell i bukur, a s'më thuaj, mos ma more ti atë të bukurën e dheut që ma dhe dje duke perënduar?»

E ai me një buzëqeshje më përgjegjet: — Do të më

pyesësh se pse po qesh? Pse po qesh? Pse të shoh me habi? Eh, more djalë, ti qenke fare naiv... Qesha me ty, o naivi im. se po kërkon atë që do të mos e gjesh dot kurrë më. Nuk më beson? Nuk më beson?...

Atëhere shiko lëndinën, që është e njomë. A pe të binte shi natën?... Jo... shi nuk ra... këto janë lotët e asaj që të shkoi... Dhe unë do të mos kisha dalë, po më urdhëroi ajo të dal e të mbledh lotët e saj. Dije pra, o djalë. se dashuria mban aq sa do të më duhet t'i mbledn lotët e saj.»

Nuk më foli më, po mori udhën dhe, sa më lart që ngjitej, aq më shumë thahej lëndina. Kur u tha fare, mbi veshin tim u dëgjuan këto fjalë: «Kaq zgjat dhe dashuria».

Më ndjeni... po le ta tregoj punën me radhë. Nuk hasëm asnjë ndalim. Të ftuar kishim shumë. Muzika lozte e ne kërcenim. Kur po vazhdonte ziafeti, më kapi pyetja: «Qindra shqiptarë ndodhen këtu... kam miq... kam soj... kam shokë... Ndava përmi njëqind ftesa e megjithatë, nuk ka ardhur asnjë. «Pse të mos kenë ardhur?» M'u hap në zemër një plagë, që më mundonte shumë. Do të mejtohesha dhe shumë, po të mos kishte ardhur Matilda, e cila më pushtoi prej krahu e më shpuri pranë tryezës së shtruar. Që këtu filloi nisja e fundit. Kur ndenja, më pyeti:

— Pse po rri i brengosur? — Meqë nuk i dhashë përgjegje, vazhdoi: — Unë e di pse? Ti, këtu, po sheh vetëm miqtë e mi dhe nuk po sheh asnjë nga të tutë. A duhet të brengosesh për një gjë të tillë, kur më ke mua pranë? Apo, për ty, janë, më të shtrenjtë bashkatdhetarët, që nuk të nderuan në ditën më të shënuar të jetës sate?

Nuk dija ç't'i thosha. Kishte të drejtë, se ja kisha thënë të gjitha që më parë. Po dhe unë kisha të drejtë. Ja që e bëra pa u menduar mirë. Kur u shtruaam pranë tryezave, bëra sikur isha i lumtur dhe bisedoja me sjellje të mirë. E mbajta veten, sado që bisedimi i tyre nuk më pëlqente e fjalët e tyre më dukeshin fare pa

kripë. Me një fjalë që nga dita që hyra në këtë çerdhe, fillova të brengosësja. Kur u ndamë e mbetëm të dy, mora frymë lirisht.

VI

Jo sikur ishte nata e parë që ishim martuar, po sikur kishim disa vjet... Po, me të hyrë në shtëpi, prapë u deha prej dashurisë, sepse nuk ishte më ajo atmosfera e sallanit. Fillova ta ndjeja veten të lumtur.

..... , , , , , , ,

Në mëngjez, kur u ngrita, dielli ishte ngjitur disa hostenë në qiell. Pëllumbesha ende nuk ish ngritur; shërbëtorja na solli kafënë. Rrinim të dy të lumtur edhe asgjë nuk na e prishte qetësinë. Ajo fliste, unë dëgjoja; flisja unë, më dëgjonte ajo. Të gjitha ishin të pëlqyera. Kështu shkoi një javë e tërë. Dhe, si shkoi java, prapë e shkonim kohën me dashuri. Prapë e harrova atdheun, atdhetarët dhe të gjitha. Kështu shkoi tërë muaji i mjal-tit. E pas këtij, mund të them, java e parë shkoi mirë, po të mos i vë në hesap nja dy fjalë të ashpra, që më tha Matilda. E, pas pak kohe, kur një mbrëmje u ktheva nga puna, asaj ju duk sikur isha vonuar dhe zuri të më shfrynte. Në zemrën time ende ishin ndjenjat e para, prandaj u përpoqa ta bindja me logjikë. Me shumë mundime e qetësova për gjysmë; por ç'e do, ende ishte buzëlëshuar. Nuk i fola më, po, duke heshtur, u largova në odën time. Në këtë çast më pushtuan mendimet. Solla në mend nënën, e cila m'u duk sikur ishte përpara meje e ligur, e verdhur e më shihte më të ëmbël; m'u dëftye fytyra e babait, që më shihte me të egër dhe m'u dëgjua një zë: «Prandaj të rrita a?» Pastaj më doli para sysh fytyra e vëllait që ish e pikëlluar e që më tha: «Të

tillë shembuj po më jep, o vëllaçko i dashur?» Pastaj fytyra e sime motre, që ishte plot pikëllim e zëri i saj i hollë më tha: «Qenka thënë që të mos gëzohem unë, po të huajt!» Më në fund më doli fytyra e Shqipërisë bashkë me një vajzë të bukur e zëri i saj më tha: «Nuk ta mbushim syrin ne, po ta mbushën syrin ato që dinë të të grindin». Në këtë çast hyri shërbëtorja, se e kish dërguar Matilda të më thërriste. Vajta. Ajo, me të më parë të brengosur, desh të më bënte skena. Më tha që nuk e desha... që nuk kisha dashurinë e parë që... Më në fund u pajtuam. E, kur rashë të flija, thashë me vete: «Mesi i fundit». Nuk vonoi të vinte dhe fundi i fundit, se, një ditë kur u ktheva vonë, se kishim shumë punë në zyrë, na u ngrit një shtërgatë, prej së cilës dhe erdhi prishja. Këtë radhë m'u zgjua damari i shqiptarit, se, kur fliste, duke bërtitur, unë i bërtisja ca më shumë. Kjo u bë shkak që erdhi fundi i fundit, se shkova nga shtëpia e Matildës dhe tani po rroj vetëm.

VII

Pas një mot e gjysmë mora ndarjen se, duke e parë që më s'desha të pajtohesha, e kërkoi dhe ajo vetë. Tani jam i lirë dhe po pres ditën e mirë që të kthehem në Shqipëri ku do të mund ta gjej shokun e jetës sime për tërë jetën.

1911

SHPRESA E THYER

Dielli kish perënduar. Treni shkonte me shpejtim. Bisedimet s'kishin ndonjë temë tjetër, përveç luftës. I lodhur dhe i mërzhitur vajta në vagonrestorantin me qëllim ta lakja fytin e thatë. Vagonrestoranti ishte plot me njerëz, po vërejtjen time ma tërhoqi një grua e lartë, e bukur, me ngjyrën e fytyrës të zeshkët dhe e veshur me gust e shik parizianeje. Kjo zonjë i hodhi sytë më të katër anët dhe zuri vënd pranë derës. Se kë kërkonte. Zura ta studjoj dhe do të mund të them, pa u gabuar, që bashkë me të 30 vjetët të dukej si 20 vjeç dhe kish më të mirat mënyra të shekullit të 20-të. Desha t'ja ktheja vërejtjen, po vështrimi i saj kish punë, se po shihte një djalë gjer më ndonja 30 vjeç, i cili po bisedonte me një vajzë. Vajza ish mjaft e bukur, sadoqë e kish hundën pak si të madhe; sytë e saj të zeshkë dhe të vllagshim¹⁾ ishin plot me shpirt; vetullat e dëndura dhe të zeza sterrë; flokët e zes e të krehur bukur dhe gusha e gjatë të bashkuara me buzëqeshjen e ëmbël, ja mbulonin kusurin e vogël. Mbi veshin tim arrinin ca fjalë, nga të cilat e kuptova që ishin rumunë dhe shkonin për në Bukuresht. Bisedimi i tyre përmbledhej mbi

1) vllagshim — me vllagë.

premtime dhe iluzione të jetës së pritme. Ishin të vluar dhe pas ca javësh do të martoheshin.

Gruaja që rrinte pranë derës nuk ja hiqte sytë djalit; po dhe djali e vuri re sapo hyri, e njohu dhe përpara syve të tij i erdhi tërë koha e shkuar. Ju kujtua ajo dita kur ish edhe nxënës dhe u njoh, tek e motra e martuar, me atë vajzën e turpshme, e cila, tani, qënka zbukuruar dhe përmirësuar. Ju kujtua koha e gjatë e dashurisë dhe dita fatale kur ja theu jetën. Pastaj ju kujtua si zuri t'i ftohej ndjenja. S'priste ta shihte dhe as që desh se, që nga dita e fundit që e kish parë Dragën, kishin shkuar më shumë se pesë vjet. E unji kokën se kish frikë se mos e njihte dhe ja prishte tërë punën. Ky u njoh me të bijën e Joneskut, e pëlqeu më shumë për paratë, se sa për bukurinë, se ish bërë njeri me hesap. Koha e intrigave të dashurisë i kish shkuar. Zuri të flasë me të vluarën po, mjerisht, mejtimi i kulloste në kohërat e shkuara kur e priste të vinte. Ju kujtua ajo dita kur ju premtua me betime që do ta dojë gjer në ditën e fundit dhe u drodh i tëri.

Desh t'i dëbonte këto mejtime dhe porositi garsonin t'i sjellë një shishe me verë, me alkoolin e së cilës desh t'i largonte kujtimet e largme që e mundonin. Në këtë hop syri i tij u bashkua me të Dragës, u skuq... s'mundi ta mbajë veten... e përshëndoshi, ja zuri dorën dhe, si automat, ja puthi. Draga e hante me sy dhe me dritën e tyre po e qërtonte. Ay e humbi, duke qëndruar si i ngrirë.

Draga i tha:

— Urdhëroni, rrini! Sapo ju pashë, ju njoha, sado që kanë shkuar kaqë shumë vjet.

— Keni ndryshuar shumë... Mezi ju njoha... pastaj, s'e besoja kurrë t'ju shihja në vagonrestorantin e Hungarisë — i tha Taqua me zë të unjtër.

Draga edhe kish dashuri më Taqon. Ajo e kish dashur të tërë kohën dhe tani, zilia ja ndezi sytë e rrembat dhe e zuri ndër mënd ta çkëputte nga krahët e

asaj hundëmadhes. Nuk dinte si t'i çfaqte të drejtat e saj. Kish pesë vjet që s'e kish parë.. nuk ja kish dëgjuar zërin e tij... nuk ja kish ndjerë firomën... Më parë, ay ish i rrëmbyer. Fliste ç'i vinte në majën e gjuhës, kurse tani e peshonte çdo fjalë. Ajo desh ta kish përngaherë, desh ta merrte burrë, se e kuptoi nga fjalët e tij dhe më shumë nga sytë, që martohej për interes e jo për dashuri, andaj e pyeti:

— Cila është ajo vajzë, me të cilën udhëton?..

Taqua u ndodh në një gjendje të keqe. Desh ta gënjente. S'mundte ta thesh të drejtën, se fjalën që i dha hundëmadhes ja kish dhënë më parë Dragës. Kjo i tha:

— Ki guxim, Taqo! Thuajma të drejtën... S'kërkoj asgjë prej teje... koha të liroi nga betë dhe premtimet. Dua të flas me ty si me mikun e vjetër dhe, që të ta zgjith gojën, do të flas për veten time — dhe, me mjeshtëri artisteje, zuri të lozë rolë:

— Gjashtë muaj pas pjekjes së fundit, të cilën ti duhet ta mbash mënt, më vdiq një ungi im, i cili më la ca miliune. Koha ma shëroi plagën, se ti e di shumë mirë sa kam vuar nga d... Më humbe nga sytë dhe koha më dha të drejtë t'i shkel premtimet që i dhamë shoqi-shoqit te froni i luleve dhe u vluash me një knjaz rus. Tani kthehem në Bukuresht për të rregulluar punët dhe, pas ca muaj, do të shkoj për në Petersburg, ku do të martohe mi.

Vajza, me hundën e madhe, tërë kohë vështronte nga ana e Dragës dhe po përgjonte. Bisedimi i tyre ja zbuloi të shkuarën e të vluarit. Duke parë bukurinë dhe elegantësinë e Dragës, kish frikë mos ja merrte të vluarin, fjalët e fundme të tij e qetuan dhe e bënë ta shohë Dragën me sy të ëmbël.

Taqon e zuri të dredhurit. I kujtoi ditët e bardha që kish shkuar me Dragën dhe zuri ta fajtonte veten që sillej aq i ashpër dhe i ftohtë me të. Tani filloi ta dojë përsëri, se dëgjoi që ka shumë para. Ai e dinte që kish influencë të madhe mi të dhe i dukej se, me një

fjalë, do ta bënte të tijne. E ajo, duke kuptuar ç'mejtonte Taqua, u ngrit, i zgjati dorën dhe, duke mbajtur zemërimin, që i dilte nga ay vënd ku e kish dhe dashurinë i tha:

— Rri me shëndet! U trashëgofsh... gjithkush prej nesh e gjeti fatin — dhe shkoi.

Taqua u kthye në tryezën e së vluarës si ndonjë zog i plagosur. S'gjente dot fjalë ç'të fliste, se mëndja e tij e tëra ish te Draga dhe ca më shumë te miliunet e saj. Paratë ja këmbyen mejtimet. E vluara e vuri re ndryshimin dhe e pyeste me fjalë të ëmbla. Ajo s'mernte asndonjë përgjegje, se ay ja priste fjalën duke thënë:

— Lërmë, për kokën tënde, lërmë të qetë, se jam i sëmurë.

— Ç'ke, ç'të dhemb? — e pyeste ajo e turbulluar. Ajo e desh Taqon, se ai ish dashuria e saj e parë. Me ta njohur në shtëpinë e ungjit të saj, pa dëgjuar edhe nga ndonjë tjetër fjalë të mfryta që ta dredhin kokën. e pëlqeu dhe e desh, se, pas mëndjes së saj, ky ish i dërguari i fatit. Ai vishej bukur dhe kish gusto në çdo gjë. Kur ja kërkoi dorën, nuk ja kundërshtuan, se zemra e saj ish mbushur me dashuri naive, me të tillë dashuri që do njeriu vetëm herën e parë. Njëmend ajo e njoh dhe me ndjenjën e zilisë. E desh Taqon dhe s'mundte ta linte që t'i shkonte. Ajo e kish dëgjuar që çdo burrë ka një të shkuar, po nuk e dinte se e shkuara nuk shuhet lehtë. I ati i saj po pinte puron i qetë dhe sytë e tij s'panë asgjë. Ai zuri të tregonte rekëza, me të cilat, në vënd që t'i bënte të qeshnin, i malconte që të dy. Taqua ish gati t'ja ipte shkelmin vlesës. Çdo fjalë e saj e zemëronte. E treni shkonte si vetëtima. Në stacionet, kur qëndronte, shihje ushtarë, që vinin në kasapanën e botës së madhe, dhe dëgjonje këngët e tyre, me anën e të cilave i largonin brengat e fshehta.

— Folë-de, ç'pate që rri i mejtuar? — e pyeti e vluara Taqon.

— Ja, po mejtoj për punërat që i paralizoi lufta —

ju përgjegj, pasi u mejtua pak. — Tregëtia vdiq, punë-
ra më s'ka... kapitali po më tretet; si të mos mejtohet
njeriu.

— Ç'të ardhë njëmend në kokë këto mejtime? —
ju përgjegj ajo, duke pandehur se mos me të vërtet ato
mejtime e mundonin. — Mos u mejto, se ja, pas dy ja-
vë martohemi dhe do të mundësh t'i ndreqësh punët
me paratë e mia. — Dhe e shihte veten të lumtur, se
zilia i kish ikur.

— Mirë thua — i tha Taqua me të ftohtë dhe në
trutë e tij i qëndruan këto mejtime: «Me njëzetmijë
franga kërkon të m'i ndreqë hallet». E në vesh edhe i
bëhej zëri i Dragës: «Në Petersburg më vdiq një ungji
im dhe më la ca miliune». Treni arriti në Bukuresht.

*
* * *

Taqua çdo sekundë e kujtonte Dragën. I dukej
sikur e desh pa masë dhe tërë ditët i humbiste nëpër
kafene, restorante dhe hotelet, ku e kërkonte. Kish vë-
në njerëz më të katër anët, që t'ja kërkonin drejtimin.
Asndonjë rezultat. Përpara së vluarës përpiquej ta mban-
te veten të gëzuar. Nuk desh ta humbiste dhe këtë, se
aj e shihte që, njëmend, Draga ish bërë me karakter të
fortë dhe s'mundte t'i diktonte. Më parë, dëshirat e tij
ajo ja mbaronte verbërisht, kurse tani as që e dëgjon-
te. Këto i kuptoi ngaqë ky priste ndonjë posulle nga
dora e saj. «Vallë mos është martuar dhe rron me emrin
e burrit?» i hynë dyshimet.

Kishin shkuar shumë ditë. Draga, nga ditë, mej-
tohej për Taqon, mirëpo krenaria me vetëdashjen nuk
e linin t'i bindej zërit të zemrës, e cila i ish mbushur
plot me dashuri.

— Sonte do të lozin Evgjeni Oneginin — i tha e
vluara Taqos. — Babai mori një llozhë. Do të vish me
ne sonte?

Taqua pranoi, se një zë i brëndshëm i thesh: «Atje do ta gjesh Dragën.»

Kur hynë, në teatro ishin shuar dritat dhe orkestrina po lozte uvertyrën. Në sallë mbretëronte një heshtje... U hap perdja.... U lojt akti i parë. Në antrakt, Taqua e drejtoi dylbinë më të katër anët. Në llozhën e tretë të radhës së parë e pa Dragën. Ish me ca zonja dhe me ca zotërinj. U verdh në fytyrë dhe e pushtoi të dredhurit. I kërkoi leje së vluarës dhe doli nga llozha. E kish shpresën ta shihte. Desh t'i fliste nga zemra dhe desh t'i kërkonte ndjesë për tërë fajet. Ish gati të bëhej robi i saj. S'dinte ç'të bënte, se ajo s'kish të dilte.

Shëtiti si i lënë në tërë kohën e pushimit. Kur hyri në llozhën me dritë, e vluara i dha dylbinë duke thënë:

— Shiko, atje në llozhë është ajo e njohura jonë. Në zërin e saj çquhej zilia dhe me sy po ja vinte re lëvizjet e fytyrës.

— Çudi si qënka këtu, — i tha Taqua — ajo më tha se shkoi për në Petersburg, dhe, përnjëherë, e këmbëu bisedimin se i dhembte zemra. Në trutë rotullonte pllagnet që desh t'i bënte në praktikë me miliunet e Dragës. Folën dhe shumë për atë «zonjën me brilante», siç e quante e vluara e tij.

U mbarua akti i fundit dhe njerëzia u ndanë. Taqua i kish dërguar një posullë dhe i lutej të piqeshin në restorant «Kontinental». I dukej se mos e kish punën më vjërë. Kur hyri në restorant, e gjeti Dragën që e priste. Ja pushtoi dorën dhe ja puthi me zjarr. Me shenjën e saj ndenji dhe rrinte si i lënë. Nuk dinte si ta niste bisedimin. Draga rrinte e mburrur dhe, me një zë njeriu që e ndjen veten më të lartë nga tjetri, i tha:

— Ç'kishit të më thoshit?

— Desha... T'ju shoh... Ju e dini që dashuria e parë nuk humbet... nuk duhet... Ju, ju kam dashur...

— Më tutje, më tutje, ç'doni të mos thoni? — ja preu ajo.

— Dua... dua të vazhdojmë dashurinë e parë...

— Po e vluara juaj? — i tha ajo.

— Nuk e dua.., jo... njëmend u kujtova... Vetëm se nuk e dini ku ndodhi... po... prandaj u vluash me të... Tani e shoh që do të mos jem i lumtur me tjetër.

Në këtë hop hyri në restorant hundëmadhja me t'anë. Ajo e pa Taqon pranë Dragës. I dëgjoji fjalët e tij të fundit dhe i tha t'et:

— Eja të shkojmë që këtu. Më s'mund ta shoh dot me sy... Ai s'është për mua.

Draga s'pa asnjeri. Vojtjet e gjata, që ju kujtuan posi zinxhir, i muar përsipër. Ajo e ksh dashur Taqon shumë... me gjithë zemër... Desh ta lidhte jetën me të, po, megjithato, e urrente se nuk ish i qëndrueshëm. Ju kujtuan fjalët e tij të ftohta, qërtimet, këshillat dhe ajo dita që i kish thënë drejt në sy: «S'të dua». S'u mbajti dot dhe me zemërim i tha:

— Dije që jam e lirë dhe që do të të dua tërë jetën, po do të përpiqem të mos të dua.

U ngriti duke thënë:

— Rri me shëndet përngaherë, mos u përpiq të më shohësh, — dhe e la Taqon vetëm.

*

* * *

Më të nesërmen, Taqua po pinte duhan dhe po i sillte ndër mend të gjitha sa ngjanë. E mori dhe një he-rë letrën që i kish sjellë postieri dhe e këndoi: «Zemra juaj është tepër e gjërë. Më s'jam e vluara juaj. Maria».

Krime, 1915

VASKA, HYSENI E TOLSTOI

Ngaqë së ndënjuri në shtëpi u mërzita, andaj u veshë dhe mora udhën për ne miku im, Hyseni, të cilin e gjeta në shtëpi. Miku posa më pa, u gëzua dhe, duke e lënë letrën që po shkruante, më pyeti:

— As më thuaj si vete nga shëndeti që ishe i sëmurë? Je mirë tani? Pastaj nuk bëre mirë që dolle, se kjo mjegulla dhe notia ¹⁾ e sotme, mundin të ta kthejnë sëmundjen, po e pëson ligisht.

E kisha kuptuar, që prej kohe, se miku më do me gjithë zemër dhe kurdoherë kujdesej për shëndetin tim. Mirëpo, unë isha mërzitur duke ndënjur tri javë në shtëpi, pa dalë as nga dera. Po ca më shumë më shtyri të dilja lajmi që këndova në gazetën e fundit që më ardhën nga Rusia: kish vdekur i madhi dhe famëshumi plak Leon Tolstoi. Ky lajm më pikëlloi shumë, andaj duke dashur të lehtësohesha, dolla me mejtim që të vija në miku dhe t'i thosha për humbjen që pësoi bota. Kur pushoi miku, i thashë:

— Vërtet ke të drejtë, Hysen, mirëpo ky lajm më hidhëroi shumë, andaj ardhë te ty, qe, duke ta thënë dhe ty, të lehtësohem.

— Q'është, — m'u përgjegj me rrëmbim miku — mos na bënë dhe nonjë tjetër gjë xhonërit? ²⁾ Mos i

1) notia — lagështia

2) xhonërit — xhonturqit, turqit e rinj

zunë që të gjithë atdhetarët dhe i dërguan në Jemen ose gjetkë syrgjyn? Oh, ne të mjerët, njëmijë e një pësuam nga ky i vetëdhënë hyrijet! Thuajma de të shkretën ç'ngjau, se unë nuk jam në vete. Thuajma, të lutem, ç'është, që të dimë ç'të bëjmë; të shkojmë a? Të fshiemi gjëkund në ardhka gjer më kaqë? Ose më mirë të marrim armët dhe t'i biem atij më të madhit.

Miku u turbullua shumë; u skuq, u bë i kaltër në fytyrë; fjalët i dilnin me rrëmbim dhe ish gati të vrishte shumë armiq. Unë qëndrova duke thënë:

— Mos u nxeh, të lutem. pa mësuar si qëndron puna. po dëgjomë me gjakftohtësi.

— Si the, more, — ma preu fjalën miku — me gjakftohtësi? Vallë ç'të dëgjoj me gjakftohtësi? Mbylljen e shkollave? Konfiskatën e shtypshkronjave? Vrasjet në Shqipëri? Zinë që u suallën ndënjësve apo të burgosurit e atdhetarëve? Pastaj, më thua të të dëgjoj me gjakftohtësi, vallë ç'mbeti pa bërë? Të na marrin që të gjithëve dhe të na pjekin në hell, kjo vetëm mbeti?

Duke i thënë këto, miku u ngrit më këmbë dhe bariiste i furosur këtej-andej. Unë e ndjeja veten shumë të dobët dhe padurimi i mikut më dobësoi fare. U ngrita më këmbë e zura mikun prej dore dhe i thashë:

— Shumë të lutem, të më dëgjosh dhe të mos ma preç fjalën, se unë dua të të them gjëra të ndryshme dhe jo nga ato që pandeh ti. Puna është se vdiq një shkrimtar i madh i Ruisisë. Tolstoin e ke dëgjuar?

— E, e kam dëgjuar, — m'u përgjegj miku me qetësi, duke më shikuar mua me çudi, ngaqë ai ish i sigurt se do t'i flisja për ngjarjet e Shqipërisë. — E ç'ke me të? Vdiq, vdiq, perëndia e ndjeftë!

— Ja, s'më kupton — i thashë mikut dhe e pashë me habitje se nuk e besoja kurrë që do ta dëgjonte vdekjen e famëmadhit shkrimtar me kaqë qetësi dhe pa ndjerë pikëllim. — Unë të them që vdiq më i madhi burrë i botës, e ti më përgjigjesh «ç'ke me të»? Nuk e di ti

që janë të rrallë shkrimtarët si ai? Nuk e di ti që ai nuk kishte kundërshtar?

— Mirë the, — m'u përgjigj me zemërim miku dhe më pa me një vështrim të keq, nga i cili kuptova që fjalët e mia e mundonin miknë dhe le që nuk gjen-te kënaqësi me të, po edhe shumë mërзитеj: — Le të qe i math saqë të desh. Kur nuk ish shqiptar, ç'ke me të që ish i madh.

Miku edhe pasonte të bariste nëpër dhomë, ngaqë ky bisedim, i cili i dukej shumë i mërzitshëm, e lodhi, dhe ai ndenji me anën tjetër të dhomës.

Unë u ngritshë nga vendi, i vajta pranë mikut, nde-nja më një fron dhe i thashë:

— Si nuk e ke kënduar Tolstoin ti, a? O more, dhe ti! Ti paske humbur gjysmën e jetës. — Pasi i tha-shë këto, nxora nga xhepi gazetën, e hapa në faqen që shkruante për vdekjen e Tolstoit dhe nisa të këndoja duke thënë:

— Dëgjomë, të lutem, që të dish dhe ti ku vdiq i rralli plak.

— Po, mirë dhe këndo — më tha me mërzi me miku.

Unë nisa këndimin: «Sot në mëngjez, i rralli dhe i pashokëti 1) plak vdiq në stacionin Astapovo».

— Për perëndi, nuk kuptoj dot asgjë me ty, Vas-kë — nisi të më fliste me zemërim Hyseni. — Ngrihesh nga shtëpia, në të këtyllë kohë, kur shpesh do mundësh të marrësh plevitën, dhe më vjen këtu se paska vdekur një plak. Po, vdiq dhe vdiq, nuk do bëheshe shkabonjë që? Plak ish.

Nisa ta zbutnja mikun dhe me njëmijë e njëqind belara mezi e binda. Kur u fut pak brenda në çështjen, miku më tha:

— A, i këtyllë ish ay plaku që vdiq në Astapovo? Desh njerëzinë? Predikonte dashurinë, vëllazërinë? Kë-

1) i pashokëti — i pashoqi.

shtu më thuaj de të shkretën? Ti e ke faj në, Vaskë, se nuk më the më parë ç'ish, po më the drejtpërdrejt që vdiq një plak.

— Pas mendjes sate kam faj unë, — ja rrëmbeva fjalën mikut — mirëpo, pas mendjes sime, nuk kam faj ngaqë nuk e besoja kurrë që të mos e dije atë famëmadh burrë, që e dinë dhe të egërit e Afrikës.

— A, more dhe ti, Vaskë, se gjer ku vete! Sikur ne kemi shkuar më larg se të Afrikës! Po, ne do kishim shkuar shumë më larg, mirëpo nuk na lanë ata... nu... ç'të ta them që... ata, pa ti e kupton...

— Ata, me të cilët na ka lidhur fati këtu e 450 vjet, kërkon të thuash, Hysen?

— Po ata — ma rrëmbeu fjalën Hyseni. — Ata që thonë se do na i çkulin gjuhën dhe të cilët, pasi e shtroi Shqipërinë Turgut Pasha, e vunë festen mënjanë se e pandehën se mos i mori armët pashai. Po, ata... ata që mos qofshin më mirë!... — dhe heshti miku pak e tha: — Pa t'i lëmë ata, që m'i lëntë perëndia pa kokë dhe le të vimë ne plaku Tolstoi. Po kështu ë, plaku që vdiq ishte njeri i madh dhe shkrimet e tij janë të rralla.

— Po, i dashur Hysen, shumë më vjen keq që nuk paske kënduar asgjë nga veprat e Tolstoit.

— Po si do mundja t'i këndoja unë, more Vaskë, — m'u përgjegj me buzëqeshje Hyseni — se mos janë shqip? Ti si duket, harrove që unë nuk di rusisht?

— He, po tjetër gjuhë nuk di ti, a? — ja preva fjalën mikut duke ndjerë gaz në zemër se miku nisi ta simpatizonte Tolstoin.

— Po, se mënt harrova; ti përveç shqipes dhe turçes, nuk di tjetër gjuhë. Që të jetë përkthyer Tolstoi turçe, nuk besoj, ngaqë ai më shumë vise gojos Krishtin dhe perëndinë; prandaj nuk e besoj që të jetë përkthyer, se ata janë shumë fanatikë. Pa, sa për shqip, jam i sigurt që nuk është edhe, po munt të ndodhen njerëz që ta dinë gjuhën e tij dhe e përkthejnë dhe shqip, që ta këndojnë dhe ata që nuk dinë gjuhë tjetër.

— Po ktheje ti, — më tha me rrëmbim Hyseni —

ktheje që ta këndo, dhe unë, si dhe shumë të tjerë si unë:

— Mirë, ja do ta përkthej, do të të dëgjoj, o Hysen. Po, që të mund ta përhap, duhet shtypur, e unë që ta shtyp, para nuk kam: botonjës që të ma blenë përkthimin, për fat të keq, ne shqiptarët edhe nuk kemi: pa ta përkthej dhe të lodhem çosa muaj ose vite dhe ta vënë sënduq që ta hajë tymi, nuk kam ndër mend; andaj nuk do ta përkthej, sado që dëshiroj me gjithë zemër që ta bëj këtë punë.

— Për ta shtypur, nuk të zotohem, — më tha duke qeshur Hyseni — po sa për ta kënduar, meqë ma lëvdove kaqë shumë, sado që të kushtojë, do ta ble, se ti shumë më kureshtove.

U fjalosëm dhe shumë orë me mikun gjithë për Tolstoin, Kur unë shkova, miku kish arritur jo vetëm ta simpatizonte, po dhe ta adhuronte.

II

Tre muaj kishin shkuar që nga dita e vdekjes së Tolstoit dhe të bisedimit me mikun dhe që nga ajo ditë nuk e kisha parë Hysenin. Unë nuk kisha dalë ngaqë miku doli profet, se që atë ditë u ftoha dhe më ktheu sëmundja, mirëpo tashi nuk kisha rënë si ahëre, po e kisha plevit. Kisha kthyer për mirë, pasi pësova shumë; po të dilja, nuk kisha marrë leje nga shëronjësi¹⁾ dhe as që guxoja, se kisha frikë se mos e pësoja fare ligisht. Mikun nuk e kisha parë dhe më kish marrë malli shumë, po, ngaqë e dija se ndodhej në çiflik, andaj nuk e fajtoja për mosardhjen e tij. Në atë hop që e kujtova, u hap dera dhe hyri miku i mallëngjyer shumë dhe, me

1) Shëronjësi — mjeku.

t'u afruar, pa pyetur si jam dhe si ja shpie, me zë të fortë më drejtoi posi breshër këto fjalë:

— Ama dhe ti, Vaskë, më lëvdove një plak duke thënë që ai është më i madhi shkrimtar i botës. Më marrtë të keqen e Gramenos¹⁾, ku di ay të shkruajë. Fundi ç'më ka shkrojtur? Ca përralla, po dhe ato, pa nonjë ëmbëlsirë shkrimi, po me fraza posi të vdekura, me sillog²⁾ posi të ngordhur; me fjalë të tjera, plakat tona mundin të rrëfejnë njëqindmijë herë më të mira. Kur nuk ke kuptuar gjë, ç'të të them unë. Vete më turbullon aqë shumë, sa edhe sot s'e kam marrë veten që nga ajo ditë. Pastaj më quaje të marrë se nuk e dija Tolstoin, i cili paska shkrojtur ca përralla. Ku je ti sa më të mira janë të Kalimasë!³⁾ Me të pushuar miku, e mora unë fjalën dhe i thashë:

— Duro pak të lutem se jam sëmurë. Folmë me zë të unjtër dhe mos u turbullo, po rrëfemë çkoqur si qëndron puna që të kuptoj dhe unë. Pa thua jëmë, të lutem, si e këndove Tolstoin? Apo mos e këndo i njeri dhe ta tha ty aqë ligsht sa s'e kuptove?

— Jo, jo, — ma rrëmbeu fjalën miku, — unë e këndova vetë dhe e këndova shqip, ngaqë i lëvduari Aleks Koçi na e përktheu.

— Kush, more! — dhe u hodha nga shtresa. — Aleks Koçi! Ç'thua, more? Po ay e parë e punës nuk di rusishten; pra si munda ta përkthejë?! Pa nema, të lutem, që ta shoh, ç'ka përkthyer prej të Tolstoit.

Miku futi dorën në xhep që ku nxori një libër të hollë, përmbi të cilën ish fytyra e famëmadhit plak. Me rrëmbim i këndova që të dy rrëfenjat: «Mbret i Asirisë Asarhadoni» dhe «Tri pyetje», të cilat ishin përkthyer jo mirë. Nuk desha t'i ndaja me mikun përshtypjet që më dha përkthimi po, duke dashur që sim-

1) Gramenos — Mihal Gramenos.

2) Sillog — fjalitë e dyta ndërmjetëse.

3) Përrallat e «Njëmijë e një netëve».

patia që ja futa pa kënduar Tolstoin t'i mbetej, i thashë:
— Thuamë, të lutem, ç'domethënë graf?

— Nuk di as unë ç'domethënë kjo fjalë, po si duket do jetë titull. — Dhe më pa drejt miku, ngaqë, si e kuptova, dhe miku do mos e kish vënë re këtë fjalë.

— Po, titull, — i thashë me shpejtim mikut — dhe graf d.m.th. «kont», mirëpo meqë përkthenjësi i di mirë që të dy gjuhët, andaj e la ashtu si ish sllavinçe, nga që u mejtua se do të jetë më mirë që ta huajmë këtë fjalë nga sllavët se sa nga latinët.

— Po sido që të më thuash, me vërtetim¹⁾ Tolstoi nuk qenka ndonjë njeri i rrallë, se nuk ka ndonjë mejtimit të thellë, këtë përrallë dhe jo gjë tjetër.

Fjalët e mikut më vunë të mejtohesha dhe t'i vija pyetje vetes: «Vërtet, shumë do ta humbasin simpatinë që ndjejnë për Tolstoin, duke kënduar të parin dhe të rrallin përkthim në gjuhë shqipe.» Duke mejtuar këto, i shtiva sytë mbi mikun, i cili kish marrë librën e Tolstoit dhe po i shikonte fytyrën. Vështrimet na u bashkuan dhe miku më tha:

— Kjo fytyrë, vërtet, duket si shumë e lëruar.²⁾ Po... dhe e preu fjalën, siç dukej, ngaqë nuk desh të më zemëronte, se e kuptoi që unë qeshë adhuronjës i të rrallit plak.

— Dëgjomë, Hysen! Tolstoi madhësinë, nuk e fitoi me «Mbretinë e Asirisë» as me «Tri pyetjet», po e fitoi me të tjera; si, me «Sonatën e Kreutzerit», me «Kozakët», me «Ana Kareninën», me «Luftën dhe paqen» me «Ringjalljen» dhe me ca të tjera. Këto, o i shtrenjti mik, që për fat të keq na u përkthyen shqip, mund t'i quajmë të shkarat e pendës së Tolstoit. Dhe kështu, të shkarat e penës të të lartit burrë, na i shtiu fati që të na i përkthejnë shqip; pa le me ç'gjuhë? Po, me ç'gjuhë të them dhe dua të të them që gjuha është e pakup-

1) me vërtetim — me siguri.

2) e lëruar — e zhvilluar.

tuarshme. — Kur heshta, miku e mori fjalën dhe më tha:

— Po pse, nuk janë këto që të gjitha sa ka shkrojtur Tolstoi? Kur është ashtu, përse nuk ka shkrojtur që vazhdon?

— Prapë nuk më kupton, Hysen! — ju përgjegja mikut. — Këto qenë dy rrëfenja, të cilat u mbaruan, po ka dhe të tjera, se Tolstoi ka shkrojtur më shumë se 15.000 faqe dhe jo vetëm dy rrëfenja, dhe më të shumtat janë për shembëll.

— He, kështu qenka?! — më tha me pendim miku. — E unë, pasi këndova këto të paka faqe, nisa të kritikojta të varfërin plak.

— Ti ke të drejtë, — ju përgjegja mikut, me gëzim. — se bota, kur përkthejnë, përkthejnë kurdoherë nga më të mirat dhe jo nga më të ligat; se ja këto dy rrëfenja, që u përkthyen shqip aq bukur, sa nuk meritojnë as kritikë, besoj që nuk janë përkthyer as më ndonjë gjuhë tjetër.

Pasi i dëgjoi që të gjitha këto, miku ra në mejtime, dhe pas pak, duke u ngritur, më tha:

— Më ndje, se të ngrita prehjen shumë. Ti, edhe të shikoj, qenke i sëmurë. Nga fjalët e tua kuptova që fajin nuk e paska Tolstoi, po përkthenjësi, andaj do pres gjersa të kthehen kryeveprat e Tolstoit, pa këto do t'i këndoj shkel e shko.

Mikun e qëndrova dhe ndenji prapë. Këtë kohë biseduam për shumë gjëra; gjendjen e ligë të Shqipërisë, urinë që mundon të ngratët ndënjësit e të dashurit tanë atdhe, mosmbjelljen e të tre vjetëve, shovinizmën dhe marrëzinë e honeve. Pasi i mbaruam këto, miku duke parë rreth e rrotull, më tha:

— A ke njeri këtu, Vaskë? — dhe më pa me një vështrim të zjarrtë, nga i cili dilnin shkëndija. Unë nuk dija se ç'të mejtoja për këtë dhe i thashë:

— Përse më pyet a ka njeri, Hysen?

— Më thua përse të pyes. Të pyes se dua të të

them ca fjalë, të cilat nuk dua t'i dëgjojë dot tjetër njeri, se kam frikë mos më kallëzojnë.

Pasi mori përgjigje që nuk kish asnjëri tjetër, përveç sime mëje, më tha:

— A do ngrihen vallë malësorët sivjet? A do dalë Isa Buletini?

— Gjethi, i dashur Hysen, ay do na i dëftejë — dhe një e teshtitur ma preu fjalën.

Miku, më tha:

— Me shëndet. Vërtet do ngrihen kur do nisë të gjelbërojë gjethi.

Pas kësaj u ngrit, më shtrëngoi dorën dhe më tha:

— Shëndet të dhëntë zoti, Vaskë; rri me shëndet, pa Tolstoin do pres që ta këndoje — dhe kaptoj prakun.

Në trutë e mi rrotulloheshin mejtimet: «O i shenj-tëruar plak, përse nuk të lënë të qetë atje ku je, nën dhenë e Jasnaja Poljanës, po nisin të falsifikojnë ca që nuk të kupëtojnë shpirtin, po vetëm fjalët?».

Odesë, 25.III/911

PËRMBAJTJA E LENDËS

Parathënje	3
------------------	---

KUR RILINDEJ SHQIPËRIA

X Pranvera	13
Për një telegram	16
X Pashka në Shqipëri	19
X Ustai dhe çiraku	26
X Një faqe nga jeta	31
Letrat e vetëdashësit shqiptar	34
Dy mejtimet	40
Plaku i moçëm	50
Dëshmori	55
Marko Mjeri	59

PLAGËT E KURBETIT

X Ceku i vonuar	65
Vuajtjet e kurbetit	68
X Mallëkimi	75
Djali dhe babai	81
X Mirë mëngjez me interes	84
X Djali i paprokopsur	88